ERICH FROMM

Psikanalizin Bunalımı

Freud, Marx ve Sosyal Psikoloji Üzerine Denemeler

say

Erich Fromm (23 Mart 1900 – 18 Mart 1980)

Musevi kökenli Almanya doğumlu Amerikalı antropolog, sosyal felsefeci, tarihçi ve psikanalist. 1922'de Heidelberg'de felsefe doktorasını verip Berlin Psikanaliz Enstitüsü'nde çalışmaya başlayan Fromm, otuzlu yılların başında Almanya'da Nazi hareketinin güçlenmesi üzerine önce Cenevre'ye, ardından aldığı bir davet üzerine ABD'ye göç etti. 1934-1962 yılları arasında Columbia, Yale, New York gibi üniversitelerde dersler verdi. Emekli olduktan sonra yerleştiği İsviçre'de yaşamını yitirdi.

Yazarın Say Yayınları'ndaki diğer kitapları:

- *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*
- *İtaatsizlik Üzerine*
- *Marx'ın İnsan Anlayışı*
- *Özgürlükten Kaçış*
- *Psikanaliz ve Din*
- *Sahip Olmak ya da Olmak*
- *Kendini Savunan İnsan*
- *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*
- *Rüyalar, Masallar, Mitler*

PSİKANALİZİN BUNALIMI

Freud, Marx ve Sosyal Psikoloji Üzerine Denemeler

Erich Fromm

İngilizceden çeviren:
Kıymet Erzincan Kına

say

Say Yayınları
Erich Fromm Kitaplığı

Psikanalizin Bunalımı / Erich Fromm
Özgün adı: *The Crisis of Psychoanalysis*

ISBN 978-975-468-547-3
Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Kıymet Erzincan Kına
Yayın koordinatörü: Levent Çeviker

Baskı: Gülmat Matbaacılık
Topkapı-İstanbul
Telefon: (0212) 577 79 77
Matbaa sertifika no: 18005

1. baskı: Say Yayınları, 2005
2. baskı: Say Yayınları, 2008
3. baskı: Say Yayınları, 2012
4. baskı: Say Yayınları, 2016

Say Yayınları
Ankara Cad. 22 / 12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22 / 4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

1923 ile 1969 yılları arasında farklı zamanlarda yazılan bu denemeler, psikolojik ve toplumsal etmenler arasındaki karşılıklı ilişki temelinde bir araya getirilmiştir. Daha sonraki çalışmalarımın dayandığı kuramsal temelin tam anlamıyla yeterli bir sunumu olma özelliğini hâlâ koruduklarından, orijinalleri Almanca olan eski bildirilerin yeniden yayımlanmasına karar verildi. Özellikle Freud ile Marx'ın kuramları arasındaki ilişki hakkında, ne yazık ki kimi zaman da amatörce yapılan zihin bulandırıcı çeşitli tartışmaların olduğu günümüzde, bu yazıların özellikle güncelliğini koruduğunu düşünüyorum. Freud'un libido kuramına dayanarak yazdıklarım dışında, bugün eski bildirilerimde değiştirebileceğim çok az şey var; ancak esas düşüncelerim dikkate alındığında bunlardan söz etmeye bile değmez. Bildirilerin özünü değiştirecek tahriklere karşı oldukça direndim, ancak metinde sunulanla şu anki görüşlerim arasındaki farklılıkları dipnotlarda gösterdim; yaptığım tek değişiklik, gereğinden fazla uzun olan ya da günümüz için çok fazla ilgi odağı oluşturmayan bazı ayrıntıların yer aldığı metinleri kısaltmak oldu.

"Psikanalizin Bunalımı" adıyla sunulan uzun giriş denemesi, ("Günümüzde Analık Hukuku Kuramının Önemi" ve Sonsöz ile beraber) özellikle bu kitap için yazıldı. Bu kitap, esas olarak psikanalitik kuram ve tedavisi üzerinde durarak, Freud'un insan modelini ele aldığım ikinci denemede oldu-

ğu gibi, psikanalizin gelişiminin toplumsal belirleyicilerini çözümlemeye çalışmaktadır.

Bölümler farklı durumlar için yazıldıklarından kendi içlerinde ayrışmaktadırlar. Bu nedenle yalnızca biçemde farklılıklar göstermeyip yer yer birbirlerini yineledikleri de söylenebilir. Bu durumdan sadece yazılar kesilerek kaçınılabilirdi, ancak bu da her bir metnin bireysel karakterine zarar verebilirdi. Umarım okur bu durumu hoş görür. Kimi zaman özellikle birbirleriyle örtüşen ifadeler bile bir diğerinin aynısı olmadığı için, bir metin, bir diğerine göre düşünceleri daha iyi açıkladığından ötekini aydınlatmada yardımcı da olabilir.

"Psikanalizin Bunalımı" adlı denemem, ABD Halk Sağlığı Servisi, Zihin Sağlığı Ulusal Enstitüsü'nden Research Grant 5 ROIMH 13144-02 tarafından kısmen desteklenen, şimdilik adı "Humanist Psychoanalysis" olan ve henüz yayımlanmamış bir çalışmamda etraflıca geliştirdiğim birçok düşüncemi özetlemektedir.

Bu baskının düzeltmenliğinde yardımlarını ve anlayışlarını esirgemeyen Winston, Rinehart, Holt'dan Mr. Joseph Cunneen'a ve benlik psikolojisi tartışmalarındaki yardımlarından dolayı Dr. Jerome Brams'a en içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

E. F.
Ocak, 1970

1

Psikanalizin Bunalımı

Çağdaş psikanaliz (ruh çözümleme), psikanaliz kurumlarında eğitim görmek isteyen öğrenci ve psikanalistlerden (ruh çözümleyicilerden) yardım talebinde bulunan hasta sayısındaki belirgin oranda bir düşüşle kendini yüzeysel olarak da gösterdiği gibi, bir bunalımdan geçmektedir. Son yıllarda daha az zaman, dolayısıyla da daha az para ile daha iyi tedavi sonuçlarına eriştiklerini iddia eden rakip tedavi yöntemleri ortaya çıktı. On yıl öncesine kadar, orta sınıf kent insanı tarafından zihinsel acılara çare bulacak tek kişi olarak düşünülen psikanalist, şimdilerde psikoterapi alanındaki rakipleri tarafından muhalif tarafa atılmış olup tedavideki tekelciliğini kaybetmeye başlamıştır.

Bu bunalımı değerlendirebilmek için psikanalitik tedavinin tarihini anımsamakta yarar var. Psikanaliz, yarım yüzyılı aşkın bir süredir yeni bir alan ve ekonomik açıdan da yeni bir pazar açmıştı. Daha önceleri, bir insanın psikolojik yardım alabilmesi için delirmesi ya da acı veren ve toplumsal açıdan birtakım işleri yapmasına engel kimi hastalık belirtilerini yaşaması gerekiyordu. Daha düşük düzeyde tutulan ruhsal sorunların da papaz ya da aile doktorunun görevi dahilinde olduğu kabul edilirdi; çoğu zaman da kişinin bu tür sorunları tek başına yenmesi ve gerekiyorsa acılarına sessizce katlanması beklenirdi.

Freud, tedaviye başladığı ilk zamanlarda, kelimenin tam anlamıyla "hasta" insanlarla uğraştı; bu insanlar psikozlu olmasalar da, fobi, baskı ve histerinin pençesine düşmüşlerdi. Sonralarıysa analiz yöntemlerini, geleneksel olarak "hasta" olduğu düşünülmeyen insanlara doğru genişletmeye başladı. "Hastalar" yaşamdan tat alamama, mutsuz evlilikler, genel kaygı durumu, yoğun yalnızlık hissi, çalışma yetilerinde körelme ve benzeri yakınmalarla geliyorlardı. Geçmişteki uygulamaların aksine, bu yakınmalar, "hastalık" grubuna dahil ediliyordu ve bu yeni "yardımcı" –psikanalist– hayatımızda o zamana kadar profesyonel yardım alınmasına gerek duyulmayan dertlerimizle ilgilenecekti.

Bu gelişme kısa bir sürede gerçekleşmedi, ancak özellikle ABD'de orta sınıf kent insanının yaşamında önemli bir etmen haline geldi. Tıpkı daha önceleri insanların kiliseye ya da tapınağa gitmeleri gibi, belli bir altkültüre sahip kent insanın da bir "psikanalisti" olmasının ve vaktinin büyük bir bölümünü "hasta koltuğunda" geçirmesinin gayet "normal" görüldüğü dönem çok da eskilere dayanmaz.

Psikanalizin böylesine bir çıkış yapmasının nedenlerini anlamak pek de zor değil. "Kaygı yüzyılı" olan bu dönem, sürekli artan bir yalnızlık ve soyutlanmayı da beraberinde getiriyordu. Dinin çöküşü, siyasetin görünürdeki gereksizliği, tamamıyla yabancılaşmış "örgütlü insanın" ortaya çıkışı, insanı anlamsız bir dünyada güvenlik duygusundan ve yeni koşullara uyum sağlayabilmekten yoksun bıraktı. Kimileri gerçeküstücülük, köktenci siyasetler ya da Zen Budizmiyle yeni koşullara uyum sağlamış gibi görünse de değerini genelde yitirmiş olan liberal insan, genel bakış açısında köklü değişikliklere gitmeden, örneğin arkadaşlarından ve meslektaşlarından "farklı" olmadan mensubu olabileceği bir felsefenin arayışı içindeydi.

Psikanaliz, işte bu ihtiyaca yanıt verdi. İnsanlar hastalık belirtilerinden tam anlamıyla kurtulamasa da insanın sabırla

dinleyen ve az çok duygularını paylaşan biriyle konuşabilmesi büyük bir rahatlıktı. Kendisini dinlediği için psikanaliste para ödenmesiyse küçük bir sorun, belki de sorun bile değildi; çünkü psikanaliste para ödemek tedavinin ciddi, saygın ve ümit verici olduğunun da bir kanıtıydı. Üstelik çok da prestijliydi, çünkü ekonomik açıdan lüks bir hizmetti.

Psikanalist dine, siyasete ve felsefeye karşı bir seçenek sunmak üzere ortaya çıkmıştı. Freud, sözde, hayatın tüm sırlarını keşfetmişti: Bilinçdışı, Oedipus Kompleksi, çocukluk deneyimlerinin sonraki zamanlarda sürekli bir tekrarı. İşte bütün bu kavramlar anlaşıldığı anda merak ve şüphe uyandıran hiçbir şey kalmayacaktı. İnsan, bir bakıma, papazın yerini psikanalistin aldığı kapalı bir mezhebin üyesi gibiydi ve hasta koltuğunda zaman geçirerek hem kafasını daha az bulandırıyor hem de fazla yalnızlık çekmiyordu.

Bu durum, bazı hastalık belirtilerinden rahatsızlık duyanlar için değil de özellikle genelde huzursuz olanlar için geçerliydi. Sözü edilen bu ikinci grubun, önemli bir değişim yaşaması için *sahip olmak* ve *kullanmak* değil de *olmak* etrafında odaklanan bir yaşam sürmenin ne anlama geldiğine ve yabancılaşmamış bir insanın nasıl biri olduğuna dair bir imgeleminin olması gerekirdi. Böylesi bir imgelem toplumun ve onun açık ve özellikle de gizli kural ve ilkelerinin köklü bir eleştirisini gerektirecekti; insanın kendisini son derece rahat ve koruyucu bağlardan koparmasını ve bir azınlık içinde bulunmasını gerektirecekti; aynı zamanda güdümlü (sibernetik) endüstriyel yaşamın psikolojik ve tinsel dağınıklığına yakalanmamış psikanalistleri de gerektirecekti.

Hasta ile psikanalist arasındaki "centilmenlik anlaşmasının" varlığı, çoğunlukla ilk göze çarpan şeydir; her ikisi de gerçekte kökten bir deneyimle sarsılmak istemez; küçük "ilerlemelerle" tatmin olurlar; bilinçdışı "ihtilafına" (R. D. Laing'in terimini kullanmak gerekirse) meydan vermemekten dolayı birbirlerine bilinçsizce minnettardırlar. Hasta gelip, konuşup,

ödemesini yaptığı, psikanalist de onu dinleyip "yorumlarda bulunduğu" sürece oyun kurallarınca oynanmış olur; iki taraf da buna razıdır. Üstelik bir psikanalistinin olması insanı, bu vesileyle yaşamın korkunç fakat kaçınılmaz bir gerçeği olan karar vermek ve riske atılmak zorunluluğundan kurtarmış olur. Zor –hatta trajik– bir karardan kaçınılamadığı durumlarda, psikanaliz bağımlısı, bu gerçek çatışmayı, bazen karar vermeyi gerektiren durum ortadan kalkıncaya değin, "daha ileri derecede çözümlenmesi" gereken "nevrotik" bir çatışmaya çevirirdi. Çok sayıda hastanın olması psikanalist için bir sıkıntı yaratmadığı gibi, psikanalistin de hastalar için bir sıkıntı yarattığı söylenemezdi. "Centilmenlik anlaşmasına" katılanlar, "huzurlu" varlıklarının bozulmasına yanaşmadıklarından, farkında olmadan bir sıkıntı konusu olmak istemiyorlardı. Bununla birlikte, psikanalistler gittikçe artan hasta arzından o denli emindiler ki birçoğunda tembellik eğilimleri baş göstermiş ve "piyasa değerleri" yüksek olduğu için "kullanım değerlerinin" de yüksek olması gerektiğine yönelik *piyasa varsayımına* inanmaya başlamışlardı. Güçlü ve saygın Uluslararası Psikanaliz Birliği'nin desteğini arkalarına alıp kabul aşamasının ardından ve de mezuniyet töreninden geçtikten sonra, "gerçeğe" sahip olduklarına inanmışlardı. Büyük olmanın ve örgütlü gücün gerçeğin garantisi olduğu bir dünyada, yaptıkları sadece genel uygulamayı takip etmekti.

Bu tanımlama, psikanalizin insanlarda temel değişimlere yol açmadığını mı ima ediyor dersiniz? Psikanaliz, amaç için bir araç değil; de kendi içinde bir amaç mıydı yoksa? Bu açıklamalar hiçbir şekilde, psikanalitik tedavinin kimi hastalar ve pratisyenler tarafından kötüye kullanıldığına gönderme yapmıyor değil, başkaları tarafından başarıyla gerçekleştirilmiş ciddi çalışmalar da yok değil. Aslında, psikanalizin tedavi başarısının bu üstünkörü reddi, kimi moda yazarların psikanalizden çok uğraştığı karışık verileri anlamakta güçlük çektiğinin ipucunu vermektedir. Bu alanda çok az deneyimi

olan ya da hiç olmayan insanlar tarafından yapılan eleştiri ve şikâyetlerden kurtulan, çok sayıda insanı gözlemleyen psikanalistlerin sundukları deliller karşısında hükümleri yoktur. Çok sayıda hasta, yeni bir yaşama gücü ve sevinç kaynağı bulmuştur; öyle ki psikanaliz dışında hiçbir yöntem bu değişiklikleri ortaya çıkaramazdı. Kuşkusuz, bazılarına da hiç yardım edilemedi, ortalama değişikliklerin meydana geldiği kişiler de vardı, ancak burada psikanalizin tedavi başarısını istatistiksel açıdan inceleyebilmemiz mümkün değil.

Daha ucuz ve daha hızlı "iyileştirmeler" olduğu vaatlerinden birçok insanın etkilenmesinde şaşılacak bir şey yok. Psikanaliz, profesyonel yardımla insanların mutsuzluktan kurtulabileceği olasılığını ortaya koymuştu. Daha fazla "verimlilik", hızlılık[1] ve "grup etkinlikleri" tarzındaki değişikliklerle beraber uzun süreli günlük seanslar için yeterli geliri olmayanların "tedavi" ihtiyacının yaygınlaşmasıyla, yeni tedavi yöntemleri ister istemez çok cazip bir hal almaya başladı ve oldukça önemli sayıda hasta potansiyelini psikanalizden[2] uzaklaştırdı.

Buraya kadar, psikanalizin günümüzdeki bunalımına yönelik sadece çok tanıdık ve yüzeysel nedenlere değindim, birçok hasta ve pratisyenin psikanalizi yanlış kullanmaları gibi. Bu sorunu en azından bu aşamada çözebilmek, çok katı bir şekilde uzman ve hasta seçimi yapmayı gerektirecekti.

Yine de şunu sormakta yarar var: Nasıl oldu da böyle bir suiistimal ortamı oluştu? Bu soruya dar kapsamlı da olsa yanıt bulabildim, ancak yüzeysel göstergeleri bir yana bıra-

---

1 *Krş.* Aniceto Aramoni, *New Analysis?* (Yeni Analiz?) Üçüncü Psikanaliz Forumunda okunan bildiri, Meksika, 1969. (*Revista de Psicoanâlisis, Psiquiatría y Psicología*'da yayımlanmak üzere.)

2 Grup terapisinin bulunuşu (tedavi sonuçları her ne olursa olsun, kişisel deneyimimin olmayışından ötürü, üzerinde tam olarak değerlendirme yapamayacağım bir konu) daha ucuz tedavi ihtiyacına gerçekten yanıt verdi ve psikanalitik tedaviye ikincil bir temel sağladı. Kitle kültürünün kimi tedavi bölümünü oluşturma ihtiyacı için, duyarlılık grupları artık yaygın bir çıkış yolu oluşturmaktadır.

kıp psikanalizin içinde bulunduğu daha derin bunalımlara dönersek bu soruyu tam anlamıyla yanıtlamış oluruz.

Böylesi derin bir bunalımın nedenleri ne olabilirdi?

Öyle sanıyorum ki esas neden, psikanalizin köktenci bir kuram olmaktan çıkıp daha uymacı (konformist) bir kuram olma yolundaki değişiminde yatıyor. Özünde köktenci, keskin ve özgürleştirici bir kuram olan psikanaliz, bu özelliğini koruyamayıp Birinci Dünya Savaşı sonrası insanın değişen konumu karşısında gelişimini kaybederek duraksamaya başlamıştı; saygınlık arayışı ve uymacılığın içinde kendini geri çekmişti.

Freud'un kuramının en yaratıcı ve temel başarısı "usdışı bilimi", yani bilinçdışı kuramını ortaya koymasıydı. Bu, Freud'un kendisinin de gözlemlediği gibi, Copernicus ve Darwin'in (ben buna Marx'ı da ekleyeceğim) çalışmalarının bir devamıydı: Onlar bu gezegenin evrendeki, insanın da doğa ve toplumdaki yeriyle ilgili olarak insanın genel yanılsamalarına saldırmışlardı ki dokunulmadan bırakılmış bu son kaleye de –insan bilincinin ruhsal yaşantı için en temel veri olarak ele alınmasına da– Freud saldırdı. Freud, bilincinde olduğumuz birçok şeyin gerçek olmadığını ve gerçek olan birçok şeyin de bilincimizde olmadığını gösterdi. İdealizm felsefesi ve geleneksel psikoloji altüst edildi ve "gerçekten gerçek" olanın bilgisine doğru daha ileri bir adım atıldı (Kuramsal fizik, maddenin doğasıyla ilgili olarak başka bir kesinliğe saldırmış ve bu yönde bir başka kararlı adımı daha atmıştı).

Freud yalnızca genel olarak bilinçdışı sürecinin varlığını ifade etmedi (başkaları bunu daha önce yapmıştı), aynı zamanda somut ve gözlenebilir fenomenler (görüngüler) üzerindeki işleyişlerini ortaya koyarak bilinçdışı sürecin nasıl işlediğini de deneysel olarak gösterdi: Nevrotik belirtiler, rüyalar ve gündelik hayatın sıradan olayları.

Bilinçdışı kuramı, insan davranışında gerçeği görünenden ayırt etme yetimizde ve insanla ilgili bilgilerimizde attığımız

en önemli ve en kararlı adımlardan biridir. Bunun sonucu olarak, dürüstlüğe[3] yeni bir açılım kazandırılmış ve böylece eleştirel düşünce için yeni bir temel yaratılmıştır. Freud'dan önce, bir insanın içtenliğini değerlendirebilmek için, o insanın bilinçli niyetlerini öğrenmenin yeterli olduğu düşünülürdü. Freud'dan sonraysa, artık bu yeterli değildi; esasında bu çok fazla bir şey de değildi. Bilincin arkasında insanın *gerçek* niyetlerinin anahtarı olan bilinçdışı, yani o gizli gerçek saklıydı. Bir insanın çözümlenmesi (ya da davranışlarını incelemede analitik bakış açısının kullanılması) ile burjuva insanının (ya da başka insanların) ikiyüzlülük ve sahtekârlık ile karışık "saygınlık" anlayışları kökten sarsıldı. Bir insanın hareketlerini iyi niyetiyle[4] değerlendirmek artık yeterli değildi. Bu iyi niyetler öznel olarak gerçekten samimi olsa da daha ileri bir inceleme konusuydular ve şu soru herkese yönelikti: "Bunun arkasında ne var?" ya da daha doğrusu, "*Kendi kendinizin* arkasında *kim var?*" Aslında, Freud, "Kimsin ve Kimim?" sorusuna yeni bir gerçeklik çerçevesinde yaklaşmayı mümkün kılmıştı.

Ancak, Freud'un kuramsal sistemi derin bir çatallaşmanın kuşatması altındaydı.[5] İnsanın öz aldatmacasına ve "sahte bilinç" anlayışına giden yola kapı açan Freud, toplumun sınır-

3 Cinsel devrimin, genellikle Freud'un kuramının bir sonucu olduğuna inanılır. Bu bana biraz sorgulanabilirıniş gibi geliyor, çünkü özellikle Aldous Huxley'in, *Brave New World* adlı eserinde de bize sağlam bir şekilde ifade ettiği gibi, günümüz cinsel özgürlüğünün bir bölümü sanayi toplumunun tüketim modellerini izlemektedir. Bu belki de Freud'un etkisinin çoğunlukla göz ardı edilmiş bir başka yönünden kaynaklanabilir. Köktenci gençliğinin protestolarındaki önemli unsurlardan bir tanesi de burjuva toplumunun ideolojisinde, eylemlerinde ve dilinde yansıttığı ikiyüzlülüğe ve hilekârlığa karşı gençliğin keskin duruşuydu. Dürüstlüğe yeni bir boyut kazandırmasından ötürü, gençliğin ikiyüzlülüğe karşı duruşunda, Freud'un çok önemli etkisi olduğu düşünülebilir.

4 Marx'ın "ideoloji" kavramı da baskının psikolojik mekanizmasını açıklamaya çalışmasa da Freud'un ussallaştırmasıyla aynı anlama geliyordu. (*Krş.* E. Fromm, *Beyond the Chains of Illusion/ Yanılsama Zincirinin Ötesinde,* The Credo Series, ed. Ruth Nanda Anshen, New York, Trident Press and Pocket Books, 1962.)

5 *Krş.* 2. Bölüm'de yer alan bu konuyla ilgili ayrıntılı analiz.

larını bir bakıma aşan (çok devrimci olmasa da) köktenci bir düşünürdü. Özellikle *The Future Of An Illusion* (Bir Yanılsamanın Geleceği) adlı eserinde bir dereceye kadar toplumu eleştirecekti. Fakat yine aynı Freud, yaşadığı dönemin ve sınıfının felsefesi ve önyargılarına da derinden saplanıp kalmıştı. Freudçu bilinçdışı, baskı altında tutulan cinselliği ve esas olarak çocuklukta libidonun kötüye giden değişikliklerine gönderme yapan "dürüstlüğü" temel alıyordu ve Freud'un toplum eleştirisi, toplumun cinsel baskısıyla sınırlıydı. Freud, keşiflerinde gözü pek ve köktenci bir düşünürdü; fakat bunların uygulanmasında, içinde bulunduğu toplumun çok fazla tatmin edici olmasının yanı sıra insanlığın ilerleyişinin son noktasında olduğu ve temel niteliklerde başka hiçbir ilerlemenin olmayacağına dair sorgulanmaz inancının sınırlayıcılığı altındaydı.

Freud ile kuramı arasındaki bu temel çelişkinin bir sonucu olarak ortaya şöyle bir soru çıktı: Freud'un bu iki yönünden hangisi yandaşları tarafından geliştirilecekti? Copernicus, Darwin ve Marx'ın çalışmalarını devam ettiren Freud'u mu takip edeceklerdi, yoksa burjuva ideolojisi ve yaşantısının sınıflandırmalarıyla sınırlı duygu ve düşüncelere sahip Freud'la mı yetineceklerdi? Freud'un cinsellikle ilgili *özel* bilinçdışı kuramını, baskı altındaki ruhsal yaşantıların tümünü içine alacak şekilde *genel* bir kuram olarak geliştirecekler miydi? Freud'un özel cinsel özgürlük kalıbını, bilinci daha genişleterek genel bir özgürlük kalıbına doğru geliştirecekler miydi? Konuyu, bir başka ve daha geniş bir açıdan ele alacak olursak, Freud'un en nüfuzlu ve en devrimci düşüncelerini mi geliştireceklerdi, yoksa tüketici toplumun üzerine hemencecik çullanacağı kuramları üzerinde mi duracaklardı?

Her iki yönden de Freud'un peşinden gidilebilirdi; ancak tutucu yandaşları, köktenci tarafına değil de reformist tarafına yöneldiler. Kuramın temel bulgularını zamanın sınırlayıcılığından kurtarıp daha geniş ve köktenci bir çerçeveye doğru özgürleştirerek geliştirme konusunda başarısız oldular.

Cinsel ikiyüzlülüğü açığa vurma konusunda bir zamanlar gözü pek ve devrimci bir dönem olan Birinci Dünya Savaşı öncesinin psikanalizindeki köktencilik havasını kullanıp duruyorlardı.

Konformist yandaşlarının bu nüfuzlarının bir nedeni de kısmen Freud'un kişiliğindeki bir özellikten kaynaklanıyordu. Freud, yalnızca bir biliminsanı ve terapist değil, aynı zamanda insanlığın ussal ve etik reform hareketini[6] kurma misyonu olduğuna inanan bir "reformcuydu". Bir biliminsanıydı; ancak kuramla ilgili endişelerine rağmen, "hareketini" ve politikalarını da hiç göz ardı etmedi. Hareketin liderliğini yaptırdığı insanların birçoğu köktenci eleştiri yapacak yetenekten uzaktılar. Freud'un bu durumun farkında olmamasına imkân yoktu; böyle insanları seçiyordu çünkü bunların çok önemli bir özellikleri vardı: Kendisine ve hareketine hiç sorgulamasız bir bağlılık içindeydiler; işin doğrusu birçoğu herhangi politik bir hareketin bürokratları olma vasfını taşıyordu. Hareket hem kuramı hem de tedavi uygulamalarını denetlediği için böyle önderlerin seçilmesinin psikanalizin gelişimi üzerinde kayda değer bir etkisi olacaktı.

Öteki yandaşlarının kimi kusurları vardı: Jung, diğer nedenlerin[7] yanı sıra geleneksel bir romantikti; Adler, çok yetenekli olsa da daha yüzeysel bir rasyonalistti. Rank, özgün düşünceler geliştirdi, ancak belki de Freud'un dogmatik tutumundan çok, rakiplerinin kıskançlığı yüzünden uzaklaştırıldı. Ferenczi, belki de Freud'un yandaşları içerisinde en yaratıcı ve içten olanıydı; ancak ne "lider" olma hırsına sahipti, ne de Freud'dan kopacak cesareti vardı, yine de yaşamının sonlarına doğru kimi önemli noktalarda farklılık gösterince şiddetle

6 1910'da Freud yandaşlarına, militan psikanalistler birliğine dönüştürülmesi gereken Uluslararası Etik ve Kültür Kardeşlik Birliği'ne katılmaları önerisi üzerinde kafa yoruyordu. Kısa sürede Uluslararası Psikanalist Birliği'ni kurma düşüncesi uğruna bu plandan vazgeçti. *Krş.* E. Fromm, *Sigmund Freud's Mission*, World Perspectives, ed. Ruth Anshen, New York, Harper&Row, 1959, 8. Bölüm.

7 2. Bölüm'e bakın.

reddedildi. Wilhelm Reich, Freud'un cinsellik kuramını son noktasına değin geliştirmesine rağmen –ya da kim bilir belki de bu yüzden– örgütten çıkarıldı; Reich, Freud'un sistemini merkez yaptığı alan içinde, reformdan köktenciliğe geçişte, psikanalitik bürokrasiden (bu noktada Freud'dan da) korkunun özellikle ilginç bir örneğini oluşturmuştur.

Freud'un maiyeti içerisindeki kavgaların galipleri, kendi aralarında rekabet ve kıskançlık içinde olsalar da sıkı bir denetim altındaydılar. Grup içerisindeki bu iç kavganın en şiddetli dışavurumu, Ernest Jones'un "maiyet biyografisinde" görülecektir. Bu yapıtta yazar, iki ana rakibi, Ferenczi ve Rank'in çekilme dönemlerinde akıllarının başlarında olmadığını söylüyordu.[8]

Çoğu geleneksel psikanalist, analitik bürokrasinin denetimini kabul edip kurallarına uyuyordu ya da en azından sözde bağlılık görüntüsü içindeydi. Yine de bu örgüt içerisinde yer alan ve psikanalitik kurama ve tedaviye önemli ve özgün katkılarda bulunan S. Rado, F. Alexander, Frieda Fromm-Reichman, Balintler, R. Spitz, Erikson ve bunlara benzer daha nice isimler vardı. Örgüt içerisindeki psikanalistlerin çoğu yalnızca bulmayı beklediklerini (ya da bulmaları beklenenleri) arama eğilimi içindeydiler. Bunun en dikkat çekici örneklerinden bir tanesi de aşağı yukarı tüm geleneksel psikanalitik söylemin, Oedipus Kompleksi'nin gelişiminin çok daha öncesinde, bebeğin annesine sıkı sıkıya bağlılığına ve anneye yönelik bu temel bağın hem kızlarda hem de erkeklerde var olduğuna dair apaçık gerçeği görmezden gelmeleriydi. Ferenczi gibi kimi yaratıcı ve gözü pek psikanalistler, klinik gözlemlerini betimlerken bu bağı ayırt edip bundan söz ettiler. Ancak kuramla ilgili yazılarında, Freud'un formüllerini yineleyerek kendi klinik

8 *Krş. International Journal of Psycho-Analysis* editörüne *Krş.* Michael Balint'in mektubu, 34 (1958), 68. *Krş.* aynı şekilde *The Dogma of Christ'de* (New York: Holt, Rinehart ve Wilson, 1963) 131-147 sayfaları arasında yer alan Freud'un Ferenczi'ye yönelik tutumuna yönelik ayrıntılı tartışmalarım. Aynı şekilde *Sigmund Freud's Mission, age,* 6. Bölüm'de Freud'un Ferenczi'ye yönelik tutumuna ilişkin tartışmalarım.

gözlemlerini kullanmadılar.[9] Bürokratik denetimin kötürümleştirici etkisinin bir başka örneği de biyolojik ve antropolojik sonuçlara ek olarak, ortadaki klinik verilere rağmen, kadınların iğdiş edilmiş birer erkek olduklarına yönelik kuramın neredeyse tüm geleneksel psikanalistler arasında oybirliğiyle kabul edilmesiydi. Aynı durum saldırganlıkla ilgili tartışma için de geçerliydi. Freud'un insan saldırganlığına çok az önem verdiği dönemlerde, psikanalitik hareket içerisindeki yazarlar da bunu görmezden geldiler, fakat Freud'un ölüm içgüdüsünü keşfetmesiyle beraber saldırganlık konusu odak noktası oldu. Ölüm içgüdüsü kavramının tek başına kabul edilmesinde dahi birçok hata vardı (çünkü öyle sanıyorum ki bu yazarlar, yeni kuramın derinliğini anlayamayacak kadar katı bir şekilde, mekanik bir içgüdü kuramına bağlılık duyuyorlardı), ancak onlar bile, cinsel içgüdüye karşıt olarak, "saldırganlık içgüdüsünü" varsayarak ve böylece de cinsellik ile kendini koruma içgüdüsü arasındaki o eski ayrılığı bırakırken, bir yandan da o eski içgüdü kavramına tutunarak buna kendilerini uydurmaya çalışıyorlardı.[10]

---

9 John Bowlby, *"The Nature of the Child's Tie to His Mother* / Çocuğun Anneyle Arasındaki Doğal Bağ" adlı keskin yazısında, psikanalitik kuramın bu konuyla ilgili ayrıntılı tarihini vererek psikanaliz yazarları arasında yer alan klinik betimlemelerle kuram arasındaki ayrıma dikkat çekti. *(The International Journal of Psycho-Analysis, 34 (1958), 355-372)* 2. Bölüm'e bakın.

10 En temel insani tepkilerde bile saptırılan, örgüte bağlılık derecesinin en gözle görülür örneği, Michael Balint'in, *International Journal of Psycho-Analysis* (s. 69) editörüne yazdığı aşağıdaki mektupta görülebilir:

Balint, mektubunda şöyle der:

"Beyefendi,
Dr. Jones'un, büyük Freud Biyografisi'nin üçüncü cildinin basımı, Ferenczi'nin edebi sözcüsü olarak bende tuhaf düşünceler uyandırdı.

Bu ciltte, Dr. Jones, Ferenczi için, en son aşaması itibariyle sabuklama ve öldürme dürtüsüyle yavaş yavaş ilerleyen bir çeşit paranoya tanısını koyarak, Ferenczi'nin özellikle yaşamının son yıllarındaki zihinsel durumuyla ilgili çok sert görüşler sunmaktadır. Bu anlamda, tanısını temel alarak, Ferenczi'nin bilimsel yayınlarını bir açıdan, analitik hareket içindeki katılımını da bir başka açıdan değerlendirmektedir.

Kuşkusuz, Ferenczi'nin, *Genitaltheorie* (Thalassa) ve Rank ile ortaklaşa yazdığı *Entwicklungsziele* (Gelişimsel Hedefler) adlı kitapla başlatılabilecek son dönemi, en tartışmalı dönemdir. İşte bu yıllardadır ki Ferenczi, hayali, devrimci, abartılı, tam anlamıyla temeli olmayan ve bu türden nitelendirilebilecek

Yukarıda anlatılanlar Freud'un, katı psikanaliz düşüncesindeki verimsizliğin suçlusu olmayı hak ettiğini ima ediyor gibi görünebilir. Ancak bu kesinlikle haksız bir çıkarım olacaktır. Her şeyden öte, fikirlerini bu şekilde ileri süren analistleri hiç kimse böyle yapmaları için zorlamamıştı; istedikleri gibi düşünmekte özgürdüler. Başlarına gelebileceken kötü şey örgütten ihraç edilmek olacaktı; aslında bürokrasi tarafından psikanalist olmama damgasını yemek dışında baş-

---

birtakım yeni düşünceler geliştirdi. Üstelik birkaç kez, kendisinin dahi, daha yeni ileri sürdüğü fikirlerini geri çekmek ya da bir miktar değiştirmek zorunda kaldığı da olmuştur; aynı zamanda Freud'un da, bunlardan birçoğuna – hepsine olmasa da– karşı oldukça eleştirel bir tutum içerisine girdiği de bilinir.

Tüm bunlar, Ferenczi'nin düşünceleri içinde hangilerinin iyi ve devamlılığını sürdürmeye değer olduğuna dair yeni bir değerlendirme yapmayı oldukça güçleştiren son derece sevimsiz bir ortam yaratmıştır.

Eğer Dr. Jones'un, Ferenczi'nin zihinsel durumu hakkındaki görüşlerine, biyografi için tüm Freud-Ferenczi yazışmalarını veren benim gibi biri tarafından meydan okunmasa, Ferenczi'nin edebi anlamda sözcüsü, öğrencisi ve yakın arkadaşlarından biri olan benim de bu görüşleri paylaştığım izlenimi doğabilir. Bu da psikanaliz kamuoyunun, Ferenczi'nin son dönemdeki yazılarının –Dr. Jones'e göre, zihin sağlığının bozulmaya yüz tuttuğu son dönem yazılarının– dikkate değer olmadığı fikrini doğuracaktır. Bence, bunun tam tersi doğrudur. Ferenczi'nin son dönem yazıları, yalnızca psikanalitik tekniğin 1915'ten 1925'e kadar olan yıllar arasındaki gelişimini sezinlememekte, aynı zamanda, günümüzün hatta geleceğin sorunlarına da ışık tutacak kimi düşünceler içermektedir.

Bu nedenledir ki hızla ilerleyip tüm kordonların kötüleşmesine yol açan en son hastalığı ölümcül anemi döneminde, Ferenczi'yi çok sıkça –aşağı yukarı her hafta bir ya da iki kez– gördüğümü ifade etmek isterim. Kaslarının koordinasyonunda bozulma baş gösterdi, son birkaç hafta yataktan çıkamadı, son birkaç gününde de yemeğini başkaları yedirdi; ani ölüm nedeni de solunum merkezine inen felç oldu. İlerleyen bedensel güçsüzlüğüne karşın, zihni gayet açıktı ve birkaç kez Freud ile aralarındaki fikir ayrılıklarına ve son Kongre bildirisini nasıl yeniden yazıp genişletebileceğine –eline bir kez daha kalem alabilmiş olabilseydi– dair aramızda konuşmalar geçti. Onu en son, ölümünden önceki Pazar günü görmüştüm; o gün bile –ıstırap verici güçsüzlüğüne ve kaslarındaki koordinasyonsuzluğa rağmen– zihni gayet açıktı.

Hepimizde olduğu gibi, –Dr. Jones'un da çok doğru bir şekilde betimlediği biçimiyle– Ferenczi'de de aralarında kırılganlık ve aşırı derecede sevilme ve takdir edilme gereksinimi olan kimi nevrotik özelliklerin olduğu doğru. Buna ek olarak, Dr. Jones'un bu tanıya ulaşması sırasında, sözünü ettiği kaynaklardan çok, başka kaynaklara girmesi de mümkündür. Bununla birlikte, öyle sanıyorum ki, Dr. Jones ile aramızdaki esas fark, gerçeklerden çok, bunlara kısmen kimi öznel etmenlerin neden olduğunu sert bir şekilde ifade eden yorumlarının bir sonucudur. Farklılıklarımızın başka kaynakları olsa da olmasa da şimdilik aramızdaki görüş ayrılığını kayıt altına aldığımızı belirtmek istiyor ve sonraki kuşakların gerçeği ortaya çıkaracaklarına inanıyorum. Saygılarımla.

Michael Balint"

Dr. Ernest Jones'un yorumu da aşağıdaki gibidir:

"Dr. Balint'in içinde bulunduğu güç durumu anlıyorum. Gözlemlerinin doğruluğuna ya da belleğinin güvenirliğine yönelik hiçbir kuşkumun

ka herhangi bir zararlı etkiye maruz kalmadan "cüretkâr" adımlar atan kimi psikanalistler de yok değildi. Peki, bu cüretkârlığı engelleyen şey neydi?

Bunun çok açık bir nedeni vardı. Freud, neredeyse tüm "saygıdeğer" profesyoneller ve akademisyenler tarafından saldırıya uğrayan ve gülünç bulunan bir sistem geliştirmişti,

---

olmaması doğaldır. Yine de birçok konuda tam bir sağduyu örneği sergileyerek, akrabalarını ve arkadaşlarını yanıltmak bu tür paranoid hastaların olağan özellikleri olduğundan, tanı koymada insanı oldukça zorlarlar.

Dr. Balint'in benim gerçeklerimden kuşku duymaması gerekir. Ferenczi'nin son günleriyle ilgili yazdıklarım bir görgü tanığının delillerine dayanmaktadır.

Dr. Balint'in de gerçekten ifade ettiği gibi, Ferenczi'nin son dönemde yazdıkları zıtlıklar içermektedir. Freud, Eitingon ve 1933'lerde tanıdığım herkes tarafından çok sert bir şekilde ifade edildiği şekliyle kendilerinin de bir dereceye kadar kişisel etmenlerden etkilendikleri görüşüne dayanarak yalnızca kabul ettiğim görüşlerimi kaydettim.

Ernest Jones"

Balint'in mektubu hakkında yorum yapmaya gerek bile yok. Burada çok efendi, zeki bir adam ve Ferenczi'nin bir dostu ve öğrencisi var. Kendisini gözlemlediği kadarıyla gerçekleri ortaya koymak ve hocasının, Jones'un, iddia ettiği zihinsel hastalığıyla (paranoid şizofreni) ilgili açıklamalarını düzeltmek zorunda hissediyor. Ölümcül anemiden mustarip olan Ferenczi'nin öldüğü güne değin bilincinin açık olduğunu ifade ediyor. Bu, kuşkuya yer vermeyecek şekilde Jones'un ifadesinin doğru olmadığını gösteriyor. Ancak Balint doğruluğunu nasıl ifade ediyor? Ferenczi'nin son dönemde yazdıklarının "en tartışmaya açık" ("devrimci" nitelendirilmesi "hayali", "abartılı", "temelsiz" nitelendirilmeleriyle bir araya getirilmiştir) yazılar olduğunu söyleyerek söze başlar. Sonra da, Ferenczi'nin son dönem yazılarına kamuoyunun ilgisinin azalmasına .engel olmak için *yalnızca* bir edebi sözcü olarak Jones'un ifadelerini düzelttiği üzerinde durur. Daha sonra da ilk önce nevrotik özelliklerinden söz ederek Ferenczi'nin akıl sağlığının yerinde olduğu ifadesiyle devam edip, Jones'un koyduğu tanıyla ilgili belirtmediği "başka kaynakları" olabileceği kuşkusunu taşıdığını söyler. En sonunda da kendi söyledikleriyle çelişerek, gerçeği ortaya koymada sonraki kuşaklara güvenilmesi gerektiğini söyleyerek sözlerine son verir. Bu (isimsiz) başka kaynaklara yapılan gönderme, çok fazla anlamlı değildir. Kendisi de bir psikiyatr olan Balint, Ferenczi'nin akıl sağlığına ilişkin kuşkuları olmasaydı, "bir başka kaynağın" tam aksi yönde bir sonuca varabileceğini nasıl varsayabilirdi. Hem de herhangi bir kaynaktan söz etmezken; üstelik en azından ciddi bir bilgi kaynağı var olsaydı, Jones isim vermeden de bunu yapabilirdi.

Eğer böylesine çapraşık ve itaatkâr bir mektup, Balint değil de, daha az önemli biri tarafından ya da bir diktatörlük sisteminde özgürlük veya yaşamla ilgili oluşabilecek ciddi sonuçlardan kaçınmak için yazılmış olsaydı, hoş görülebilirdi. Fakat bu mektubun, İngiltere'de yaşayan ünlü bir analist tarafından yazıldığı göz önüne alındığında, burada Örgüt liderlerinden birinin en ufak bir eleştirisini dahi yasaklayan baskının yoğunluğunu görmekteyiz.

çünkü bu sistem o dönemdeki birçok tabuya ve geleneksel düşünceye meydan okuyordu. Tek başına kalan psikanalist, etrafını çevreleyen düşmanlık ortamı içinde güvensiz bırakılmıştı ve bir kez gerektiği gibi "takdir edildiği" anda yalnız olmadığının, mücadele eden bir örgütün mensubu olduğunun ve kendisine sıkı bir şekilde itaat edildiğinde korunacağının güvencesini veren bir örgüte katılarak güç arayışına girmesi anlaşılabilir bir şeydi. Aynı şekilde örgütteki inanç ile birlikte belirli bir "kişilik kültünün" gelişmesi de doğal bir şey olacaktı.

Yine de başka bir etmeni de göz önünde bulundurmak gerekir. Psikanaliz, insan zihninin sırlarına cevap bulabileceğini iddia ediyordu. Gerçekten, bu sırların bir bölümüne yönelik bazı "cevapları" da vardı; bu alanda eğer böyle bir şey varsa. Yine de meselenin boyutlarını düşündüğümüzde anlaşılmamış daha bir sürü şey var. Eğer bir analist birey olarak hem kuram hem de tedavi açısından bilgisinin parçalı niteliğinin ayırdına varsaydı, reddedilebileceğini ya da gülünç hale gelebileceğini bilse dahi, kendisini yine de güvende hissetmezdi. Bu yüzden bir analistin esas olarak Freud'un tüm gerçeğe eriştiği ve büyük bir katılımla kendisinin de bu gerçeğin sahipliğini paylaştığına yönelik kurguya destek vermesi doğal değil miydi? Kuşkusuz, bilgisinin parçalı ve deneme niteliğinde olduğu gerçeğini kendisi de kabul edebilirdi; ancak bu, sadece önemli oranda bir bağımsızlık duygusunu ve cesareti değil, aynı zamanda yaratıcı düşünceyi de gerektiriyordu. Bu durum, her analistin sadece kuramına işlerlik kazandırmaya çalışan profesyonel bir insandan öte, sorgulayan bir araştırmacı tutumu içinde olmasını gerektirecekti.

Psikanalitik hareketle ilgili olarak burada betimlediğim bu bürokratikleşme sürecinin ve düşünce yabancılaşmasının birçok siyasal, felsefi ve dini hareket tarihinde de görülebileceği açıktır. Bilim tarihindeyse bu durum görece daha nadir-

dir; yoksa birçok yaratıcı bilimsel düşünce bataklığa saplanıp kalarak gelişimleri, bürokrasi ve dogmatizmin ruhuyla durdurulmuş olurdu.[11] Bu gelişmeyi psikanalitik hareket içinde bazı ayrıntılarla ortaya koydum, çünkü yeterince anlaşılmasa da bu durum, psikanalizdeki bunalımın kök saldığı esas etmendir.[12]

Psikanalitik hareketin bürokratik yapısının olumsuz özelliklerini anlatırken, psikanalizdeki bunalıma neden olan yalnızca *bir* etmeni ele aldık. Bu etmenden daha da önemlisi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ivmesini sürekli artıran toplumsal değişmelerin ortaya çıkmasıdır. Yüzyılın başında, burjuva liberalizmi hâlâ köktenci eleştiri ve reform öğeleri taşısa da sistemin istikrarı, yeni ekonomik ve siyasal güçler tarafından tehdit edilmeye başlandıkça, orta sınıfın büyük çoğunluğu gittikçe daha fazla tutucu olmaya başlamıştı. Güdümlenme, bireyselliğin yitimini de beraberinde getiren "örgütlü insanın" ortaya çıkışı, dünyanın önemli bölgelerindeki diktatörlükler, nükleer savaş tehdidi; işte bütün bunlar, orta sınıfı savunma durumuna iten önemli etmenlerden birkaçıydı. Orta sınıfın endişelerini paylaşan birçok psikanalist, onların savunmacı ve ihtiyatlı olma hallerini de paylaştılar.

---

11 Marx'ın kuramsal bulgularının Stalinizm tarafından çarpıtılması ve Stalin'in emri altındaki Lysenko Okulu tarafından genetik biliminin geçici yok edilişi, bilimin bürokratik çarpıtılmalarının güzel örneklerini oluşturmaktadır.

12 Şunu belirtmekte yarar var ki son yıllarda psikanalitik bürokrasi, geçmişte olduğundan çok daha fazla oranda serbest hale gelmeye başladı. Bu serbestleşmenin en önemli nedeni, bir zamanlar yerine getirilen "doğru düşünme" normlarından, Örgütün esas üyelerinin katkılarının önemli ölçüde sapması gerçeğinde yatmaktadır. Bu serbestleşme gerçekleşmemiş olsaydı, hareket, var oluşunu neredeyse imkânsız hale getirecek şekilde birçok yaratıcı üyesinden yoksun olacaktı. Bu serbestleşme, rekabetçi bağımsız bireysel analistler, psikanalitik dernekler ve eğitim kurumları tarafından ortaya konulan tehditle daha da ileriye taşınmıştır. Bu serbestleşmenin dile getirilişinin işaretlerinden bir tanesi de çeşitli ülkelerde Freud dogmalarına farklı bağımlılık derecelerine karşın, Örgütün yine de üyesi olan iki veya daha fazla bağımsız derneğin oluşuydu. Yine de, bürokratik denetim, hiçbir şekilde yok olmadı; bu yüzden de, birçok psikanalist Londra örgütünü ya terk ettiler ya atıldılar ya da derneğe hiç kabul edilmediler. Belirli bir psikanalitik kuram okulu etrafında birleşmeyip, amacı sadece dernek üyeleri arasında bilimsel alışveriş olan Uluslararası Psikanalitik Dernekler Federasyonu'nun kuruluşu son yıllarda gerçekleşti.

Bu çoğunluğa karşıt olarak küçük bir köktenci psikanalist azınlık da vardı, köktenci Freud'un sistemini devam ettirip geliştirmeye ve Marx'ın sosyolojik ve psikolojik görüşleriyle Freud'un psikanalitik görüşleri arasında bir uyum yaratmaya çalışan psikanalitik bir "sol". Bunların içinde Marksizm ile Freudçuluk arasında bir sentez yapmaya çalışan S. Bernfeld ve Wilhelm Reich da yer almaktadır.[13] Ben de *Psychoanalyse und Soziologie* (1928) ve *Das Christusdogma* (1930) ile başlayarak aynı sorunu ele aldım.[14] Son zamanlarda, çağdaş psikanalizin özgün ve yaratıcı isimlerinden biri olan R. D. Laing de köktenci siyasal ve hümanist bir duruşla psikanalizin sorunlarıyla dahice ilgilenmektedir.

Psikanalizin, köktenci avangard (öncü) sanat ve edebiyattaki etkisi hiç de azımsanamaz. Freud kuramının köktenci olasılıkları, çok sayıda profesyonel analist tarafından göz ardı edilirken, kuramın bütünüyle farklı alanlardaki köktenci hareketlerin büyük oranda dikkatini çekmesi çok ilginç bir fenomendir. Bu etki özellikle sürrealistler arasında, üstelik sadece onlarla sınırlı olmamakla beraber, dikkate değerdi.

Son on yılda, siyasi yönü ağır basan birkaç felsefeci de psikanaliz sorununa giderek daha fazla ilgi göstermişlerdir.[15] Jean-Paul Sartre, kendi varoluşçu felsefesinin çatısı altında psikanalitik düşünceye kimi ilginç katkılarda bulunmuştur. Sartre ve Norman O. Brown dışında, bu grup içinde en ünlüsü de Marx ve Freud arasındaki ilişkiye yönelik ilgiyi, Max Horkheimer ve daha sonra Theodor W. Adorno gibi Frankfurt Okulu'nun diğer üyeleriyle de paylaşan Herbert

13 ABD'de kaldığı son yıllarda, Reich, Marksist kuramdan tümüyle uzaklaşıp, Roosevelt ve Eisenhower'ın liberal politikalarına göre çok daha aşağı düzeyde olduğuna inandığı sosyalizme bütün ilgisini yitirdi. (*Krş.* Ilse Reich-Ollendorf, *Wilhelm Reich.*) St. Martin's Press Inc., New York, 1969.

14 İngilizce çevirisi *The Dogma of Christ*'de (Holt, Rinehart & Winston, Inc., New York, 1963) bu fikirler, kitabın 8. ve 9. bölümlerinde çevrilmiş olarak 1932'nin iki bildirisinde devam etti.

15 Örneğin Fransız dergisi *L'Homme et la Société* (Editions Authropos), 1969'da "Freudo-Marksizme et Sociologie de l'alienation" hakkında özel bir sayı çıkardı.

Marcuse'tu. Aynı şekilde son yıllarda bu soruna önemli oranda ilgi gösteren ve bu konuda kapsamlı yazılar yazan başka insanlara, özellikle de Marksistlere ve sosyalistlere rastlamaktayız. Ne yazık ki bu yeni yazın, psikanalizin klinik temeline yönelik yetersiz bilgilerine karşın, "psikanalizin felsefeciliğine" soyunan çok sayıda yazardan dolayı epey sıkıntı çekmektedir. Freud'un kuramlarını anlamak için insanın psikanalist olması gerekmez, fakat bu kuramların klinik temeli bilinmek zorundadır; aksi halde Freud'un kavramlarını yanlış anlamak ve sistemin bütünüyle ilgili yeterli bilgiye sahip olmadan kimi muğlak ama işe yarar alıntıyı seçip almak çok kolay olacaktır.

Marcuse, diğer felsefecilerden daha kapsamlı bir şekilde psikanalizle ilgili yazılar yazdığından, psikanaliz felsefesi nin psikanalitik kuramı üzerinde sıkıntı yaratabilecek özel bir saptırmanın iyi bir örneğini oluşturur. Marcuse, çalışmalarının "özel olarak kuram alanında faaliyet gösterdiğini ve psikanalizin kendisinin de bir parçası haline geldiği teknik disiplinin dışında kaldığını" iddia eder. Bu çok şaşırtıcı bir açıklamadır. Psikanalizin kuramsal bir sistem olarak başladığını, daha sonra "teknik bir disiplin" olduğunu ima etmektedir, ama gerçek şu ki Freud'un metapsikolojisi klinik araştırmalarına dayanmaktadır.

Marcuse, "teknik disiplin" ile ne demek istemektedir? Kimi zaman yalnızca tedavi sorunlarına gönderme yapıyormuş gibi görünse de çoğu zaman "teknik" sözcüğünü klinik ve deneysel verilere gönderme yapmak için kullanır. Bir yandan felsefe ile analitik kuram arasında, öte yandan da felsefe ile psikanalitik klinik veriler arasında ayrım yapmak, kavram ve kuramlarının geliştikleri klinik görüngülere (fenomenlere) gönderme yapmadan anlaşılamayacak bir bilim için savunulacak şey değildir. Deneysel temelini göz ardı eden bir "psikanaliz felsefesi" oluşturmak, bizi ister istemez kuramın anlaşılmasında ciddi hatalara götürecektir. Burada bir kez

daha, bir insanın psikanaliz sorunlarını tartışmak için, psikanalist olması ya da hatta psikanaliz edilmesi gerektiğini ima etmediğimi söylemek isterim. Ancak bir insanın, psikanalitik kavramları anlamlandırabilmesi için, ister bireysel ister toplumsal olsun, deneysel verilerle ilgilenecek bir yetenek ve ilgisinin olması gerekir. Marcuse ve diğerleri, bütünüyle soyut spekülasyonların dünyasında kalırken, *gerileme, narsisizm, sapkınlıklar* vb. kavramlarla uğraşma konusunda ısrarcıdırlar; spekülasyonlarını denetleyecek deneysel bilgileri olmadığı için, tam anlamıyla hayali yapılar oluşturmakta özgürdüler. Ne yazık ki birçok okur, Freud ile ilgili bilgilerini böyle saptırılmış yollarla öğrenir; bütün bu karmakarışık düşüncelerin, ona maruz kalanlarda yol açtığı ciddi zararlardan söz etmeyeyse zaten gerek yok.

Burada, Marcuse'in psikanalizi ele aldığı, *Eros and Civilization, One-dimensional Man* ve *An Essay on Liberation*[16] adlı eserleriyle ilgili derin bir tartışmaya girmek yerine kendimi birkaç açıklamayla sınırlayacağım. Öncelikle Marcuse geniş çapta okur kitlesine rağmen, Freud'un kavramlarını sunuşunda çok temel hatalar yapar. Böylelikle, örneğin, Freud'un "gerçeklik ilkesini" ve "haz ilkesini" (bir noktada doğru alıntıyı yapsa da) yanlış anlayıp, birçok "gerçeklik ilkesi" olduğunu varsayarak Batı uygarlığının bunlardan biri olan "edimleme ilkesiyle" yönetildiğini öne sürer. "Haz ilkesinin", yaşamın amacının zevk olduğunu söyleyen hedonizme ait norma, "gerçeklik ilkesinin" de insanın mücadelesinin iş ve göreve yönlendirilmesi gerektiğini söyleyen toplumsal norma gönderme yaptığına yönelik hepimizin aşina olduğu yanlış yorumlamayı Marcuse da paylaşıyor olabilir mi? Kuşkusuz Freud bu türden bir şeyi kastetmedi;

---

16 Herbert Marcuse, *Eros and Civilization*, Boston, Beacon Press, 1955; *One-Dimensional Man*, Boston, (Beacon Press, 1967); *An Essay on Liberation* (Boston, Beacon Press, 1968.), *Essay*'de, Marcuse daha önceki kimi görüşlerini değiştirip açık bir şekilde ifade etmese de önceleri şiddetle eleştirdiği fikirleri benimsedi.

ona göre, gerçeklik ilkesi haz ilkesinin karşıtı değil, "farklı bir şekli" idi. Freud'un gerçeklik ilkesi, her insanda, gerçeği görecek bir yeti ve içgüdülerin denetlenmemiş doyumunun insana verebileceği zararlardan kendisini koruyan bir eğilim olmasıydı. Bu gerçeklik ilkesi, belirli bir toplumsal yapının normlarından oldukça farklı bir şeydir. Bir toplum cinsel çabaları ve fantezileri (düşlemleri) çok katı bir şekilde sansürleyebilir; böylece gerçeklik ilkesi, kişinin bu türden fantezilerini bastırmasını sağlayarak kendisine zarar vermesine engel olur. Bir başka toplumsa tam aksini yapıyor olabilir ve bu durumda gerçeklik ilkesinin cinsel baskıyı harekete geçirmesi için hiçbir neden yoktur. Freud'un anladığı anlamda, "gerçeklik ilkesi" her iki durumda da aynı şeydir; farklı olan toplumsal yapıdır ve belirli bir kültür ve sınıftaki "toplumsal karakter" diye adlandırdığım şeydir. (Örneğin, savaşçı bir toplum, sevecenlik ve sevgi çabalarının bastırıldığı, saldırganlık dürtülerininse beslendiği bir toplumsal karakteri (özyapı) ortaya çıkaracaktır; barışçı ve işbirliğine önem veren bir toplumdaysa tam aksi olacaktır. Aynı şekilde, 19. yüzyıl Batı orta sınıfında, tüketimin sınırlandırılması ve biriktirmeden zevk almayla sonuçlanan anal (dışkıl), istifleyici eğilimler teşvik edilirken, haz ve harcama gayretleri baskı altına alınmıştı; yüzyıl sonrasının sosyal karakteriyse (özyapısı), harcamaktan zevk duyar ve istifleyici, cimri eğilimler toplumun taleplerine uymadığından, bunları bastırma yönüne gider. Her toplumda, genel insan enerjisi, toplumun kendi uygun işlevleri için kullanabileceği belirli bir enerjiye dönüşür. Aynı şekilde, bastırılan şey farklı "gerçeklik ilkelerine" değil de toplumsal karakterin (özyapı) sistemine bağlıdır. Yine de Freud'un dinamik (devingen) anlamda kullandığı karakter (özyapı) kavramı, Marcuse'un yazılarında hiçbir şekilde yer almaz. O halde, bir insan, bunun "felsefi" yönünden değil de deneyselliğinden dolayı böyle olduğunu varsayabilir.

Marcuse'un Freud'un baskı kavramını ele alışında, Freud kuramının saptırılması öyle fazla ciddiye alınmayacak bir şey değil. "Teknik olmayan anlamda, 'baskı' ve 'bastırıcı'; bilinçli ve bilinçsiz, iç ve dış engelleme, kendini tutma ve baskı süreçlerini göstermede kullanılır," diye yazar Marcuse.[17] Ancak Freud sisteminin odak noktası *bilinçdışı* olduğu için, baskı altına alınan dinamik (devingen) anlamdaki "baskıdır". "Baskı", hem bilinçli hem de bilinçdışı veriler için kullanıldığında, Freud'daki bilinçdışı ve baskı kavramının önemi tümüyle yok edilmiş olur. Gerçekten de "baskı" sözcüğünün iki anlamı vardır: İlki, geleneksel anlamıyla baskı yapma ya da bastırma anlamında baskı altına almak demektir; ikinci anlamıysa, Freud tarafından (psikolojik anlamda daha önce kullanılmış olsa da) kullanılan psikolojik anlamıyla bir şeyi ayırdında olmaktan çıkarıp atmaktır. Bu iki anlamın kendi başlarına birbirleriyle hiçbir ilişkileri yoktur. Marcuse, baskı kavramını birbirinden ayırt edilemez bir şekilde kullanarak psikanalizin esas konusunu karıştırmış olur. Sanki her iki anlamı da tekmiş gibi göstererek, "baskı" sözcüğünün çift anlamıyla oynar ve bu süreçte, psikanalitik anlamda, baskı sözcüğünün anlamı yok edilmiş olur; sözcükteki muğlaklıkla siyasi ve psikolojik sınıflandırmayı birleştiren güzel bir formül bulunsa da.

Marcuse'un Freud'un kuramlarıyla ilgili değerlendirmesine bir başka örnek de Eros ve yaşam içgüdüsünün tutucu yapısının kuramsal sorgulanmasıdır. Marcuse, Freud'un tıpkı ölüm içgüdüsünde yaptığı gibi, Eros'a da aynı tutucu yapıyı atfettiğini (ilk dönemine geri dönerek) söyleyerek birçok "gerçek" ortaya koydu. Belli ki Marcuse, Freud'un bir sürelik yalpalamadan sonra yarattığı büyük kuramsal zorluklara rağmen, *Outline of Psychoanalysis*'de Eros'un tutucu bir yapısı olmadığına yönelik, tam aksi yönde bir sonuca ulaştığından habersizdir.[18]

17 *Eros and Civilization*, s. 8.
18 *Outline of Psychoanalysis*, Standart Basım, XX, s.149.

Laf kalabalığını çıkarıp attığımızda, *Eros and Civilization* adlı yapıtında, baskıcı olmayan bir toplumun yeni insanına, genital öncesi cinselliğin, özellikle sadistik ve dışkısal eğilimlerinin yeniden aktif hale gelişini ideal olarak sunar. Aslında, Marcuse'un "baskıcı olmayan toplum" ideali, bütün işin oyun olduğu, hiçbir ciddi çelişki ya da trajedinin olmadığı çocuksu bir cennet gibidir (Otomatikleşmiş endüstri örgütüyle bu ideal arasındaki çelişki sorununu kavramaya hiçbir zaman yanaşmaz). Çocuksu libidinal örgüte bu geri dönüş ideali, genital cinselliğin, genital öncesi dürtüler üzerindeki egemenliğine yaptığı saldırıyla birleştirilir. Bazı sözcük hokkabazlıklarıyla, oral (ağızcıl) ve anal (dışkıl) erotik çabaların genitalliğin egemenliğinin altında kalması, bir burjuva ailesi, tek eşli evlilik ve genital cinsel zevke, üremeye hizmet ettiği oranda, izin verilebilirliğiyle özdeşleştirilir. Genital "egemenliğe" yaptığı saldırıda Marcuse, genital cinselliğin hiçbir koşulda üremeye bağlı olmadığı gibi artık açık olan bir gerçeği göz ardı eder; kadın ve erkek, üreme isteği olmadan da cinsel hazdan hoşnut olagelmiştir ve gebeliği önleyici yöntemler, tarihin derinliklerine kadar gider. Marcuse, sapkınlıkların –sadizm ya da koprofili (dışkıllık) gibi– üremeyle sonlanmadıklarından genital cinsellikten daha "özgür" olduklarını ima ediyor gibidir ve Marcuse'un devrimci söylemi, tutumundaki usdışı ve devrimci karşıtı karakterini örtbas eder. Sade ve Marinetti'den günümüze kimi avangard sanatçı ve yazarlar gibi, Marcuse da çocukluğa geri dönüşün, sapkınlıkların ve –anladığım kadarıyla– çok daha gizli bir şekilde yıkıcılık ve nefretin cazibesine kapılmıştır. Toplumun edebiyat ve sanattaki çöküşünü dile getirmek ve bunu bilimsel açıdan çözümlemek doğru bir şeydir; ancak eğer sanatçı ve yazar bunları paylaşıp değiştirmek istediği bir toplumun maraziliğini yüceltirse, bu durum devrimin tam karşıtı olur.

Bununla çok yakından bağlantılı olarak, Prometheus (aklıma gelmişken, Marx onu "felsefe takviminde en soylu ermiş

ve şehit" diye nitelendirmiştir), "edimleme ilkesinin kökensel modeline indirgenirken" Narkissos ve Orpheus, Marcuse tarafından yüceltilmiştir.[19] Orfik-Narsistik imgelerle "yeraltı dünyası ve ölüme gönderme yapılmıştır." Klasik geleneğe göre Orpheus, "eşcinselliğin başlangıcıyla ilişkilendirilir." Ancak, Marcuse şöyle der: "Tıpkı Narkissos gibi, Orpheus da normal Eros'u reddeder; bu çileci bir ideal için değil de daha dolu bir Eros içindir. Tıpkı Narkissos gibi, üretici cinselliğin baskıcı emirlerine karşı gelir. Orphic ve Narcissistic Eros, bu emrin –Büyük Ret– inkârıdır."[20] Bu Büyük Ret, aynı zamanda, "libidinal nesneden (ya da özneden) kopmayı kabul etmenin reddi" olarak da tanımlanır;[21] son tahlilde de büyümenin, anneden ve topraktan bütünüyle kopmanın ve tam cinsel hazzın (yani anal ya da sadistik değil de genital hazzın) yaşanılmasını reddetmekti. (Tuhaf olan şu ki *One-Dimensional Man* adlı eserde, değişmeye yönelik herhangi bir anımsatma yapılmasa da Büyük Ret, anlamını tümüyle yitirmiş gibidir; yeni anlamı, şimdi ile gelecek arasındaki boşluğa köprülük eden kavramların kullanımını reddetmektir). İşte bu ideal, Freud'un insan gelişimi kavramının tam anlamıyla karşıtıdır ve daha çok nevroz ve psikoz düşüncesiyle örtüştüğü bilinen bir gerçektir.

Genital cinselliğin üstünlüğünden kurtulma ideali, kuşkusuz Reich'in ortaya koyduğu ve günümüzde hız alan cinsel özgürlüğün de tam karşıtıdır.

Marcuse, Freud için, libidonun temel narsisizmden oral (ağzcıl), anal (dışkıl) ve daha sonra da genital düzeye yönelik evriminin, temelde gittikçe artan baskı sorunu olmayıp genital cinselliğin üstünlüğüne yol açan biyolojik *olgunlaşma* süreci olduğunu göz ardı etmiştir. Freud için sağlıklı insan, genital seviyeye ulaşıp cinsel ilişkiden keyif alan kişidir; Freud'un

19 *Age.*, 8. Bölüm.
20 *Age.*, s. 171.
21 *Age.*, s. 170.

tüm evrimsel şeması, en yüksek libido gelişim aşaması olarak gördüğü genitallik düşüncesine dayanır. Burada, Marcuse'un, Freud'dan ayrılışına bir itirazım yok, yalnızca, kavramlarını yanlış kullanmakla kalmayıp aynı zamanda, ufak tefek düzeltmeler dışında Freud'un düşüncelerini temsil ettiği izlenimini vererek yarattığı karışıklığa karşı geliyorum. Aslında, Freud'un düşüncesinde temel olan her şeyin tam karşısında bir kuram oluşturmuştur; bu da bağlamlarından çıkarılarak alıntı yapılan cümleler veya Freud'un önce söyleyip sonradan vazgeçtiği açıklamalar ya da konumu ve / veya bunun anlamı konusundaki basit bilgisizlikler sayesinde başarılmıştır. Marcuse, Marx'a da aşağı yukarı Freud'a yaptığını yapar. Yeni insanın tüm gerçeğini bulamayışından dolayı Marx'a yönelik hafif bir eleştirisi olsa da genelde, Marx'ın sosyalist toplum hedeflerinin yanında olduğu izlenimini verir. Ancak kendi geliştirdiği yeni çocuksu insan kavramının, Marx'ın üretken, kendi başına etken, çevresindeki her şeyle ilgilenip onları sevebilen insan idealiyle tam zıtlık oluşturduğu gerçeği üzerinde yorum yapmaz. Marcuse'un köktenci genç kuşak arasında, Freud ve Marx karşıtı Yeni İnsan düşüncesini daha çekici hale getirmek için, Marx ve Freud'un popülerliğini kullandığını düşünmeden edemiyor insan.

Yoksa Marcuse gibi dağarcığı zengin bir biliminsanının, böylesine saptırılmış bir psikanaliz tanımlamasının içinde olması nasıl mümkün olabilir? Bana öyle geliyor ki bu sorunun cevabı, Marcuse'un olduğu kadar, başka aydınların da psikanalize özel ilgi duymalarında yatmaktadır. Marcuse için psikanaliz, karakter (özyapı) ile ilgilenip belli "mantıklı eylemler" için çeşitli bilinçsiz içgüdüleri gösteren bir *ad personam* (şahısla ilgili) kuramı olan, mantıklılaşma ile maske altına alınan bir insanın bilinçdışı çabalarının üzerini açan deneysel bir yöntem değildi. Marcuse için psikanaliz ölüm, yaşam içgüdüsü, çocuksu cinsellik vb. hakkında meta-psikolojik spekülasyonlar bütünüdür. Freud'un, şu ana kadar yalnızca felsefe tarafından soyut olarak ele alınmış kimi sorunları, üzerinde çalışarak, deneysel araştır-

manın konusuna dönüştürmesi çok büyük bir başarıydı. Marcuse, Freud'un deneysel kavramlarını, felsefi spekülasyonların konusu haline getirerek –ve de oldukça bulanıklaştırarak– bu başarıyı tersine çevirmiş gibidir.

Bu solcu analist grupla beraber, Freud'un grubu içinde olup da daha önce bahsi geçmeyen ve psikanalize çok daha sistematik katkıları olan, diğerlerinden çok daha etkili özellikle dört psikanalistten söz etmek istiyorum (Adler, Rank ve Jung gibi, daha önceki farklı görüşleri paylaşan insanları almıyorum).

Karen Horney, Freud'un kadınların psikolojisine yönelik görüşlerine eleştirel yaklaşımda bulunan ilk kişiydi; daha sonralarıysa libido kuramını bir kenara atarak yeni bir görüş geliştirdi ve kültürel etmenlerin önemini vurgulayarak kimi yaratıcı çıkarımlara vardı.

Harry Stack Sullivan da Karen Horney'in kültürel etmenlerin önemine ilişkin onayını paylaştı ve "kişilerarası ilişkiler" kuramı olarak ele aldığı kendi psikanaliz düşüncesinde de libido kuramını reddetti. Bana göre, Sullivan'ın insan kuramı, bir bakıma insan modelinin esas olarak çağdaş yabancılaşmış insana gönderme yapması nedeniyle sınırlandırılmış olsa da ciddi hastaların özellikle de şizofrenlerin iletişim süreçleri ve fantezi dünyalarına yönelik anlayışı onun en büyük başarısıydı.[22]

Erik H. Erikson, çocukluk kuramı ve toplumun çocuk gelişimine etkisi konusunda çok ciddi katkılarda bulunmuştur; aynı zamanda, kimlik sorunları ve Luther ile Gandhi'nin psikanalitik biyografileri üzerine yaptığı çalışmasıyla

22 Horney, Sullivan ve ben "kültürelci" ya da "yeni Freudçu" olarak sınıflandırılsak da bunun doğruluk payı olduğu pek söylenemez. Arkadaş olmamıza, birlikte çalışmamıza ve genelde aynı görüşleri –özellikle de libido kuramına gösterdiğimiz eleştirel tutum– paylaşmamıza rağmen aramızdaki farklar benzerliklerden daha ötedir, özellikle de kültürel bakış açılarımız. Horney ve Sullivan kültürel özellikleri insanbilimsel bir açıdan ele alırlarken benim yaklaşımım toplumun temelini oluşturan ekonomik, siyasi ve psikolojik güçlerin analizine dayanıyordu.

psikanalitik düşünceyi bir adım ileriye taşımıştır. Anladığım kadarıyla Erikson, kimi öncüllerinin sonuçlarını çok daha köktenci bir şekilde izleyebilecek kadar da ilerleme göstermemiştir.

Melanie Klein ve okulu, erkekteki derin usdışılığa, çocuktaki dışavurumlarını göstermeye çalışarak işaret etmenin yüce erdemine sahiptir. Benim de içinde olduğum çoğu psikanalistin gözünde, kanıtları ve oluşumuyla çok fazla inandırıcı olmasa da en azından psikanalitik hareket içinde önemli oranda kendilerini göstermeye başlayan usçu eğilimlere karşı bir panzehir olma işlevi görür.

Psikanalistlerin çoğunluğu arasında var olan konformist eğilimler, psikanalitik hareket içinde, esas şimdi üzerinde duracağım nüfuzlu ve saygın bir okul olan benlik psikolojisi içinde anlam kazandı. Bu okul, psikanalitiğin o ana kadar olan başarılarını kabul etmekle beraber, klasik kuramı tamamlamak niyetiyle bir araya gelerek bir sistem geliştiren bir grup psikanalist[23] tarafından kurulup devam ettirilmiştir.

Benlik psikanalistleri, Freud'un sisteminin odak noktasındaki insanı güdüleyen ama bilincinde olmadığı usdışı tutkulardan, yani *id*den *(ilkel benlik)* kendilerini uzak tutup kuramsal ilgilerini egoya (benlik) döndürdüklerinden, bu adı almışlardır. Egoya yönelik bu ilginin saygıdeğer bir soy kütüğü vardır. Özellikle Freud'un id (ilkel benlik), ego (benlik), süperego (üstbenlik) ayrımı, daha önceki *ucs* (bilinçdışı) ve *cs* (bilinç) sistemlerinin çatallı ayrımında yerini aldığından, ego psikanalitik kuramda merkezi bir kavram oldu. Freud'un terminolojideki ve bir dereceye kadar da özdeki bu değişimi, birçok etmenle beraber, eski ayrımı bir şekilde mutlak kılmış gibi görünen egonun bilinçdışı yönlerinin keşfini daha da tetiklemiştir. Ego

23 Okulun kurucuları arasında H. Hartmann, R. M. Loewenstein ve E. Kris bulunmaktadır. Benlik psikolojisinin diğer temsilcileriyse D. Rapaport, G. Klein, B. Gill, R. R. Holt ve W. White'tır.

psikolojisinin organik bir gelişme olduğu, kökenlerinin klasik Freud kuramında bulunabileceğine yönelik iddia için, Anna Freud'un *The Ego and the Mechanisms of Defense* adlı eseri başka bir dayanak noktası olmuştur.

Ego psikanalistleri, Anna Freud'un eserinin hiçbir şekilde kendi konumlarının ilk açıklaması olmadığı üzerinde durdular. Bunu, Freud'un ego işlevlerinin bilinçdışı yönlerine yönelik daha önceki araştırmaları izledi. Yine de Freud'u, ego psikolojisinin babası olarak temellendiren söyleyişlerin doğruluğuna karşın, onun babalığına yönelik bu iddia, Hartmann ve grubu tarafından o kadar da geçerli sayılmaz. Freud, egoya önemli oranda ilgi gösterse de analitik psikoloji, davranışı güdüleyen bilinçdışı dürtüler üzerinde yoğunluğunu sürdürdü ve bu yüzden, Freud hep bir "id (ilkel benlik) psikoloğu" olarak kaldı.

Ego psikolojisi, kurucusu Heinz Hartmann tarafından kaleme alınan bir bildiriyle ortaya çıktı ve Freud'un ölümünden bir yıl sonra, 1939'da yayınlandı. *Ego Psychology and the Problem of Adaptation*[24] adlı bu bildiride Hartmann, uyum sürecine yoğunlaşarak yeni sistem için bir temel oluşturdu. Burada düzeltme hedefini iyice netleştirir.

> Psikanaliz, normal psikoloji ve psikopatoloji kapsamında yer alan patoloji ve görüngü çalışmalarıyla ortaya çıktı. O zamanlarda id ve içgüdüsel dürtüler odak alınmıştı. Hiç şüphe yok ki artık psikanaliz, kelimenin tam anlamıyla genel bir psikoloji olduğunu iddia edebilmektedir. Temelde psikanalitik olarak düşünülen çalışma yöntemi

24 İlk baskı, Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse und Imago, 1939, Almanya. İngilizce çevirisi D. Rapaport tarafından 1958'de yapılmıştır (New York, International Universities Press). Benlik psikolojisi, bir sonraki bölümde kısa bir şekilde sunulduğu için burada temel noktalara işaret etmek istiyorum. Her ne kadar benlik psikolojisi hakkında en önemli görüşler doğrudan belirtilmiş olsa da Hartmann ve okulun diğer üyeleri bir sonraki çalışmalarında herhangi kayda değer bir katkıda bulunmamışlardır.

Benlik psikolojisi konusunu ele aldığım kapsamlı bir çalışmada yardımlarını esirgemeyen Jerome Brams'a teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

algılayışımız her geçen gün genişledi, derinleşti ve daha seçici hale geldi.[25]

Psikanalizin genel bir psikoloji olarak bu yönelimi, ego psikoloğunun daha önceki psikanalizin göz ardı ettiği ve son yıllardaysa çok uçta ilgi gösterdiği bir görüngü üzerine ilgisini yoğunlaştırmasına yol açtı: İnsanı, "uyumlu başarılara götüren zihinsel aygıtın çalışma ve işleme yöntemleri."[26] Ego psikolojisinin daha ileriki gelişiminin temeli olan bu teze göre, sadece çevreye uyum değil, her öğrenme ve olgunlaşma süreci bir çatışmadır; yani motor gelişimi için algı gelişimi, niyet, hedef kavrayışı, düşünen dil, anımsama fenomeni, üretkenlik ve olgunlaşma ve öğrenme süreçleri için kavrama, emekleme, yürüme çatışmanın dışında meydana gelir. Hartmann daha sonra, zihinsel çatışmaların bölgesi dışında belirli bir zamanda sonuçlarını ortaya koyan işlevler bütünü için kullandığı eğreti terimi, *çatışmasız benlik alanının* benimsenişini ileri sürer. Benlik psikolojisi, benliğe isteklerini kendi arzusuyla yerine getirmesi için *enerji* sağlayan "cinselleştirilmemiş" libidinal ve "saldırganlaştırılmamış" yıkıcı enerjiyle iradenin rolü üzerinde durur.[27] Bütün bu kavramlar, Freud'un iradeyi belirleyen ve benliğin işlevlerini sınırlayan usdışı güçlerle ilgili düşüncelerine yönelik bir vurgu değişimi oluştururken, ilkel benlik ve benlik ile ilgili değerlendirmelerse, çok daha köktenci bir kopuşu meydana getiriyordu. Freud, ilkel benliği yapılandırılmamış bir "tutkular kazanı" olarak görür; B. Gill, birçok benlik psikoloğunun da onayıyla, ilkel benliğin kendisinin de bir yapısı olduğunu, mantıklı olmasa da en azından

25 *Age.*, s. 4.
26 *Age.*, s. 5.
27 R. W. White, libido kuramının ya da saldırgan enerjinin "tarafsız hale getirilmesi ya da getirilmemesi" düşüncelerinin sinir sisteminin işleyişiyle ilgili bugünkü bilinenlerin ışığında savunulamaz olduğunu ileri sürmektedir. Bu kavramların yerine, doğuştan gelen ve ego etkinliklerinin gelişiminde ve işleyişinde kullanılan bağımsız ego enerjileri kavramını önermektedir.

mantık öncesi olduğunu ileri sürer. Benlik ve ilkel benlik, artık birbirlerinin zıddı olarak değil, devamı olarak görülür. Freud tarafından ileri sürülen haz ve gerçeklik ilkesi, mobil ve bağımlı enerjiler, birincil ve ikincil süreçler arasındaki çatallı durumlar da birer devam olarak sunulur. Tıpkı benlik ve ilkel benlik gibi, onlar da hiyerarşinin bütün aşamalarında var olan hiyerarşik yapı ve güçler bütünü olarak tasarlanır. Bu süreklilik varsayımıyla Freud düşüncesindeki diyalektik unsur yok olmuştur. Diğerlerinde olduğu gibi, burada da Freud'un esas odak noktası, zıtlar arasındaki çelişki ve bu çelişkinin yarattığı yeni görüngüydü. Bu diyalektik düşünce biçimi, zıtlar arasındaki çelişki düşüncesinin, kurulu hiyerarşi içinde gelişimsel büyümeyle yer değiştirdiği düşüncesini kabul etmiş olur.

Benlik psikolojisinin bu konformist yapısı, şu katışıksız kuramsal noktalardan çok, Freud'un esas ilkelerinin egopsikolojik olarak yeniden değerlendirilişinde daha açıkça gösterilebilir. Freud, "Nerede id varsa, orada ego vardır," adlı gözü pek ve şiirsel özdeyişinde tedavi ve aynı zamanda insan gelişimi için hedefini ifade eder. Bu, Freud'un akla olan inancının da bir ifadesidir; bu, bilinçdışını bilinçli hale getirerek insanı özgürleştirme yönteminin *varlık nedenidir*. Oysa Hartmann, Freud'un açıklamasının çoğunlukla "yanlış anlaşıldığını" söyler: "Bu demek değildir ki katışıksız mantıklı bir insan olagelmiştir ya da olabilir. Bu yalnızca, kültürel-tarihi bir eğilimi ve tedavi odaklı bir hedefi ima eder."[28]

Bu, köktenci bir amacın pozitivist bir sürümüdür. Hiçbir zaman görülmemiş ya da *tam anlamıyla* hiçbir zaman olmayacak olan rasyonel insan söylemi, sözcüğün "tam anlamıyla" nitelendirilen apaçık bir gerçeğe dönüşen bir eğilim betimlemesi halini alır. Freud için sorun olan şey, benliğin *maksimum* düzeyde gelişimi değil, insan tarafından *optimum*

28 Hartmann, *Age.*, s. 73.

derecede ulaşılabilir olmasıdır. Freud, insanın elinden geldiğince ilkel benliğinin yerine benliğini koyabilmesi *gerektiğini,* çünkü bu çabasında ne kadar başarılı olursa o oranda nevrotik ve –aynı şey demek olan– varoluşsal olarak gereksiz acılardan kaçınacağı anlamındaki insan kuramına dayanan *normatif (örneksel*) ilkeyi ortaya koymuştu. İşte burada, insan gelişimi için bir norm varsayımında bulunan Freud'la özdeyişini sadece "kültürel-tarihi" bir eğilim olarak gösterip, "gerekliliği" ima eden Freud'un köktenci normatif esasının özdeyişini inkâr eden bir pozitivist arasındaki can alıcı farkı görmekteyiz.

Aynı konformist eğilim, Hartmann'ın zihin sağlığı kavramıyla ilgili açıklamasında da görülebilir. Hartmann, "ideal sağlık" özellikleriyle ilgili aceleci açıklamalarda bulunanları" eleştirip, "pratik açıdan söylemek gerekirse, sağlıklı olarak düşünülmesi gereken farklı kişiliklerin ve toplumsal açıdan gerekli birçok kişilik tipinin gerçek değerlerinin düşürüldüğünü," iddia eder.[29]

"Pratik açıdan söylemek gerekirse" ile ne denmek istenmektedir? Hartmann, dilindeki belirsizlikle, alanımızdaki önemli sorunlardan biri olan zihin sağlığının çift anlamlılığını devre dışı bırakır. Bu anlamlardan biri, ruhsal sisteminin optimal büyümesine göre işlevlerine gönderme yapmasıdır. Ben buna "hümanist" düşünce demeyi tercih ediyorum, çünkü bu düşünce insan etrafında odaklanmıştır. Freud'un, sağlığın çevre ve çalışma yeteneğini ima ettiğine yönelik belirlemesi bir bakıma fazlasıyla geneldir; ancak nefret, yıkıcılık ve sevme yoksunluğuyla dolu bir insanın sağlıklı olmadığını açıkça işaret eder. Ya da daha da ayrıntılara inmek gerekirse, Freud, az çok anal sadistik döneme geri dönen insandan bütünüyle "sağlıklı" olarak söz etmez. Yine de böyle bir insanın, belirli bir toplumda bir işlevi

29 *Age.*, s. 81.

olamaz mı ya da Nazi sisteminde sadist biri oldukça nüfuzlu, sevecen biriyken, aynı zamanda oldukça uyumsuz da olamaz mı? Çok fazla sevgisi ve kimlik duygusu olmayan yabancılaşmış bir insan, duygulu ve derin düşünceli bir insana göre, günümüzün teknolojik toplumuna çok daha iyi uyum sağlayamamakta mıdır? İnsan, hasta bir toplumda sağlıktan söz ederken, sağlık kavramını topluma uyum gösterme olarak sosyolojiyle ilişkili ikinci anlamıyla kullanır. Buradaki sorun tam anlamıyla, insani açıdan "sağlık" ile toplumsal açıdan "sağlık" arasındaki çelişkidir; bir insan tümüyle hasta bir toplumda görevlerini başarıyla yerine getirebilir, çünkü kendisi de insani açıdan hastadır. Bu yüzden, "pratik olarak söylemek gerekirse" deyişi, bir kişilik toplumsal açıdan istenilen bir yapıdaysa, bu kişinin psikanalitik bakış açısına göre sağlıklı olarak değerlendirildiğine işaret etmektedir.

Hartmann, burada en önemli unsuru –Freud sisteminin en köktenci unsurunu– çıkarıp atmıştır: Orta sınıfın değerlerinin eleştirisi ve insanla gelişme adına bunlara karşı çıkmak. Hartmann, "insan" ile "toplum" sağlığını özdeşleştirmesiyle ve toplumsal patolojiyi dolaylı olarak reddedişiyle, "kolektif nevrozlardan" ve "uygarlaşmış toplumların patolojisi'nden söz eden Freud'a muhalif duruma gelir.[30] Hartmann, Victoria dönemi orta sınıfındaki cinsel baskının kendi dediği anlamda "sağlıklı" olduğunu kabul etmez, çünkü 19. yüzyıl ekonomisinin istediği sermaye birikimi şekli için, psikolojik bir temel olarak orta sınıfın istifçi, haz karşıtı, harcama karşıtı bir sosyal karakter (toplumsal özyapı) geliştirmesi gerekmekteydi. Freud, insanlık adına konuştu ve âdet edinilmiş cinsel baskı derecesinin zihinsel hastalıklara yol açması nedeniyle bunları eleştirdi.

30 *Krş.*, S. Freud, *Civilization and Its Discontents.* Çeviri, J. Riviere, Londra, The Hogarth Press, 1935, s. 141-142.

20. yüzyılın ortalarında, cinsel baskı artık sorun olmaktan çıkmıştır, çünkü tüketici toplumun büyümesiyle beraber cinselliğin kendisi de bir tüketim nesnesi oldu. Ayaküstü cinsel zevk yönündeki eğilim, güdülenmiş (sibernetik) bir toplumun ekonomik ihtiyaçlarına uyan tüketim modelinin bir parçası oldu. Günümüz toplumunda, baskılanan başka diğer dürtüler: Gerçekten diri olmak, özgür olmak ve sevmek. Aslında, insanlar günümüzde insani anlamda sağlıklı olsaydılar, toplumsal rollerini yerine getirmekte pek fazla yetenekli olmazlardı; bundan ziyade, hasta bir topluma karşı gelip toplumsal anlamda sağlık ile insani anlamda sağlık arasındaki çatallaşmayı azaltacak sosyo-ekonomik değişmeleri talep ederlerdi.

Benlik psikolojisi, Freud'un sisteminde, –kimi istisnalar dışında– kavramlarına yönelik değil de ruhuna yönelik şiddetli bir yenilenmeyi oluşturur. Bu türden bir yenilenme, köktenci ve meydan okuyan kuramla bakış açılarının genel kaderidir. Tutuculuk, öğretileri kendi özgün halleri içinde saklar, saldırı ve eleştirilere karşı onları korur, yeni vurgulamalarda ya da yeni eklemelerde bulunur, bir taraftan da bütün bunların ustanın kitabında yer aldığını söyler. Bu şekilde bir yenilenme "tutuculuğunu" korurken, özgün öğretinin ruhunu değiştirir. Diyalektik olarak adlandırılmasını önerdiğim başka türden bir yenilenmedeyse, ruhlarını koruma amacıyla "klasik" ifade biçimlerini yeniden gözden geçirir. Böylesi bir yenilenme özgün öğretiyi zamana bağlı, sınırlayıcı kuramsal varsayımlardan kurtararak özünü korumaya çalışır; klasik kuram içindeki zıtlıkları diyalektik bir yöntemle çözmeye ve kuramı yeni sorunlara ve yaşantılara vurgulama süreci içinde bir miktar değiştirmeye uğraşır.

Belki de en önemli yenilenme, benlik psikolojisinin *başvurmadığı* bir yenilenmedir. Benlik psikolojisi, "ilkel benlik psikolojisi"ni geliştirmedi; yani Freud sisteminin özü olan "usdışı bilimi"ne katkıda bulunmaya uğraşmadı. Bilinçdışı

süreçler, çelişkiler, direnmeler, mantıklılaştırmalar ve aktarmalara (yansımalara) yönelik bilgilerimizin genişletilmesine katkıda bulunmadı. Fakat daha da önemlisi, benlik psikolojisi, kendi alanında dahi, eleştirel, özgürleştirici bir analiz kullanmadı. İnsan geleceğine yönelik en ciddi tehlike de daha çok, "sağduyunun" kurgusal niteliğini tanımadaki yetersizliğidir. Çoğunluk, düşüncenin eskimiş ve gerçekdışı bölümlendirilme ve içeriklerine yapışıp kalmıştır; "sağduyularını" akıl olarak kabul ederler. Köktenci bir benlik psikolojisi, sağduyu görüngüsünü, gücünün ve şiddetinin nedenlerini, onu değiştirecek yöntemleri çözümleyecektir. Kısaca, toplumsal bilincin eleştirel incelemesini esas odak noktalarından biri yapacaktır. Fakat benlik psikolojisi kendi başına bu köktenci araştırmalarla hiç uğraşmadı; bilgimizi klinik ya da sosyo-psikolojik açıdan hiçbir şekilde zenginleştirmeyen oldukça soyut ve daha çok meta-psikolojik spekülasyonlardan hoşnuttu.

Benlik psikolojisi, bütün yoğunluğunu uyum, öğrenme ve iradenin vb. ussal yönleri üzerine oturttu (çağdaş insanın, geleceğini belirlemedeki irade yoksunluğundan çektiği acıyı ve "öğrenme"nin insanın gözünü açacağına, daha çok insanı körleştirdiği gerçeğini göz ardı eden geleneksel bir tutum). Bu, kuşkusuz J. Piaget, L. S. Vygotsky, K. Buhler gibi araştırmacılar ve daha nicelerinin, benlik psikolojisiyle neredeyse hiç eşleştirilemeyecek şekilde ciddi katkılarda bulundukları önemli ve doğru bir araştırma alanıdır. Bu sonraki grup, "biz de" libidonun insan sistemi içindeki her şey olmadığını biliyoruz, diyerek psikanalizi "akademik saygınlık" aşamasına yükselttiler. Bu şekilde, psikanalitik kuramın kimi abartılarını düzeltmiş oldular; ancak birçok düşünceleri, tek başına libido kuramının her şeyi açıklayacağına inananlar için yeniydi.

Benlik psikolojisi yenilendikten sonra yalnızca uyum psikolojisinin üzerinde çalışarak işe başlamadı; kendisi de tek başına 20. yüzyıl sosyal bilimine ve Batı toplumundaki

başat ruha psikanalizin uyumunun psikolojisi oldu. Konformizme sığınma arayışı, bir kaygı yüzyılı ve kitle konformizmi için oldukça anlaşılır bir şeydir; yine de bu, psikanalitik kuramda bir gelişmeye yol açmayıp kendini geri çekmek demektir. Aslında insanı, bir zamanlar çağdaş kültürde son derece etkili bir etmen olan canlılık psikanalizinden yoksun bırakır.

Eğer bu analizim doğruysa, neden psikanalitik hareketin liderleri, diğer "revizyonistlere" yaptıkları gibi benlik psikologlarını makamlarından uzak tutmadılar, sorusunu da sormak gerekir. Bunun aksine, benlik psikolojisi, psikanalitik hareket içinde en önemli okul oldu ve bu, Heinz Hartmann'ın 1951'de Uluslararası Psikanaliz Birliği'nin başkanlığına seçilmesiyle sembolik olarak da ifade edilmiş oldu.

Bu sorunun iki yanıtı var. Bir taraftan benlik psikologları, en uygun kimliklerinin "yasal" Freudçular olduğuna dikkat çekerek kendilerini kabul ettirme konusunda çok istekliydiler. Öte yandan, resmi psikanalizin genel uyum ve saygınlık arzusu da bu şekilde tatmin edilmiş gibiydi. "Davasını" yitirmiş, "ilkel benlik" psikolojisinin yaratıcı gelişimini göz ardı etmiş, kuramsal açıdan kabul edilme özlemi ve modası geçmiş düşünceleriyle tedavi uygulamalarına yönelik eleştiri almama arayışı içinde rahatsız edilmek istemeyen bir hareket için, benlik psikologlarının parlak zekâları ve bilgileri kesinlikle büyük bir armağandı. Benlik psikolojisi, psikanalizin bunalımına en ideal çözümdü, yani psikanalizi eski gücüne kavuşturacak köktenci ve yaratıcı bir yenilenme umudunu yitirenler için idealdi.

Yine de şunu eklemek gerekir: Tutucu çoğunluk tarafından benlik analizinin bu yanlı kabulünün dışında kalanlar da vardır. Tutucu analistler arasında göze çarpan isimlerden biri olan S. Nacht, benim şu anda yaptığım eleştiriye çok benzer şekilde, benlik psikolojisine yönelik bir eleştiri ortaya koydu. "Benlik ve İlkel Benliğin Gelişiminde Karşılıklı Etkiler" adlı bir sempoz-

yumda Nacht şöyle yazar: "Diğerleriyle beraber Hartmann, Odier ve de Saussure"ün de yapmak istediği gibi, psikanalizi genel psikolojinin en tepesine çıkarma çabası, bana çok geri ve verimsiz bir adımmış gibi geliyor, en azından metodolojinizde bir değişiklik hedefleniyorsa."[31] Birçok açıdan Nacht'dan ayrılsam da benlik psikolojisi okulunun, psikanalizin özünden bir geri adım oluşturduğu kanaatini paylaşıyorum.

Bazı endişe verici hastalık belirtilerine karşın, psikanaliz ölümün çok uzağında yer almaktadır. Ancak yönünü değiştirmedikçe ölüme yaklaşabilir de. "Psikanalizin bunalımı" ile söylenmek istenen işte budur. Tıpkı diğer bunalımlar gibi, bu da bir alternatifi içerir: Yavaş çöküş ya da yaratıcı yenilenme. Sonucun ne olacağı tahmin edilemez, ancak umut verici göstergeler de var. İnsanlığın şu anki bunalımının anlaşılması ve çözümü için, insan tepkilerinin derin bilgisini gerektiren bir sorun olduğu ve psikanalizin de bu alanda önemli katkılarda bulunabileceği gittikçe netlik kazanmaktadır. Buna ek olarak gerçekten araştırmayla ilgileniliyorsa, psikanaliz biyoloji ve fizikten hiç de arkada kalmayacak şekilde, gözü pek ve titizlik gerektiren bir alandır, özellikle gözlem yapabilmek amacıyla, bir insanın geçirdiği hassas ruhsal süreçleri gözlemleyebilecek gerekli yeteneği, derin ve eleştirel düşünceyle birleştirme yetisi olanlar için.

Sonuç olarak eğer psikanaliz olumlu konformizmin üstesinden gelip yeniden köktenci hümanizm ruhu içinde eleştirel ve gözü pek bir kurum olursa, psikanalizin yaratıcı yenilenişi mümkün olur. Böyle bir revizyona uğramış psikanaliz, bilinçdışının yeraltına çok daha derinden inecek ve insanı doğru yoldan saptırıp onu bozan tüm toplumsal düzenlemeler için eleştirel olacak ve insanın topluma uyumundansa,

31 S. Nacht., "The Discussion of *'The Mutual Influence in the Development of Ego and Id.'*" Sempozyum, Amsterdam, 8 Ağustos 1951, 17. Uluslararası Psikanaliz Birliği Kongresi. Ayrıca *bkz., The Psycho-analytic Study of the Child,* Cilt VII, New York, International Universities Press, 1952.

toplumun insanın ihtiyaçlarına uyumunun yolunu açabilecek süreçlerle ilgilenecektir. Kesin ve apaçık bir şekilde, çağdaş toplumun patolojisini meydana getiren psikolojik görüngüyü inceleyecektir: yabancılaşma, kaygı, yalnızlık, derinden hissetme korkusu, etkinlik yoksunluğu, sevinç yoksunluğu. Bu hastalık belirtileri Freud zamanında, cinsel baskıyla en önemli rolü üstlenmişti. Psikanalitik kuram, bu belirtilerin bilinçdışı yönlerini ve toplumla ailede bunları üreten patolojik koşulu anlayabileceği şekilde belirlenebilmelidir.

Psikanaliz, özellikle günümüz ve geleceğin güdümlü, teknolojik toplumunda ortaya çıkan kronik ve düşük derecedeki şizofreniyi, yani "normallik patolojisini" inceleyecektir.

2

Freud'un İnsan Modeli ve Bu Modelin Toplumsal Belirleyicileri[1]

Freud düşüncesinin toplumsal temelini anlayabilmek için, liberal reformcuların genelde eleştirel oldukları anlamda, Freud'un da burjuva toplumunun liberal bir eleştirmeni olduğu bir noktadan hareket etmek yararlı olacaktır. Freud, toplumun insan üzerine gereksiz yükler bindirdiğini ve bunların da beklenenin aksine çok daha kötü sonuçlara neden olduğunu gördü. Bu gereksiz acımasızlığın cinsel ahlak alanında olmasının yanı sıra, nevrozların oluşumuna da yol açtığını, oysa bunlardan birçok durumda daha hoşgörülü bir tutumla kaçınılabileceğini gördü (siyasal ve eğitimsel reformları da aynı paralelde algıladı). Ancak, Freud hiçbir zaman kapitalist toplumun köktenci bir eleştirmeni olmamıştır. Ne kapitalist toplumun sosyo-ekonomik temellerini sorgulamış ne de onun ideolojisini eleştirmiştir; cinsellikle ilgili olanları dışında.

Freud'un insan anlayışına gelince, öncelikle şunu belirtmekte yarar var: Hümanizm ve Aydınlanma düşüncesinden temel alarak kendini çeşitli kültürlerde dışa vuran insana yönelik değil de yapısı genellikle değişmeyen, üzerinde

1 "Freud'un İnsan Modeli ve Bu Modelin Toplumsal Belirleyicileri", 1969 Ağustos'unda Meksika'da düzenlenen 3. Uluslararası Psikanaliz Forumu'nda bir bildiri olarak sunulmuştur.

deneysel açıklamaların yapılabileceği evrensel *insanın* varlığına yönelik bir varsayımda bulundu. Daha önce Spinoza'da olduğu gibi, Freud da "insan doğası modelini" yalnızca nevrozlar üzerine değil, açıklanabilen ve anlaşılabilen tüm köktenci bakış açıları, olasılıklar ve gereklilikler üzerine kurmuştur.

Nedir Freud'un ortaya koyduğu insan modeli?

Freud insanı, iki kuvvet –kendini koruma ve cinsel dürtüler– tarafından uyarılan kapalı bir sistem olarak görüyordu. Bunlardan ikincisi, evreli bir modelde hareket eden kemofizyolojik bir süreçte temellendirilmişti. İlk evre gerilimi ve keyifsizliği artırıyor; ikincisi de var olan gerilimi düşürüyor ve bu şekilde öznel açıdan "keyif" olarak hissedilen şeyi yaratıyordu. İnsan, temelde soyutlanmış bir varlıktır ve esas amacı hem benliğiyle (ego) hem de libidinal istekleriyle ilgili en yüksek derecede doyum elde etmektir. Freud'un insanı, psikolojik olarak uyarılan ve güdülenen *homme machine*'di. Ancak ikinci olarak, insan aynı zamanda toplumsal bir varlıktı, çünkü libidinal dürtüleriyle olduğu kadar kendini korumayla ilgili de başka insanlara gereksinimi vardı. Çocuk annesine gereksinim duyar (burada da Freud'a göre libidinal arzular, fiziksel ihtiyaçların peşinden gitmektedir); yetişkinse karşı cinsten bir arkadaşa. Duyarlılık ya da aşk gibi duygular, bu isteklere eşlik eden fenomenler (görüngüler) olarak görülür ve bunlar libidinal isteklerin sonuçlarıdır. Bireyler, fiziksel temelli dürtülerinin doyumu için bir araç olarak birbirlerine ihtiyaç duyarlar. İnsanın temelde diğer insanlarla bağlantısı yoktur ve ancak ikincil olarak başkalarıyla ilişki kurmaya zorlanır ya da ayartılır.

Freud'un *homo sexualis*'i, klasik *"homo economicus"*un bir başka şeklidir. Bu, karşılıklı olarak ihtiyaçlarını giderebilmek amacıyla ilişkiye girmek zorunda kalan, kendi kendine yeten ve soyutlanmış insan anlamına gelir. *Homo economicus*ların ekonomik ihtiyaçları vardır ve piyasadaki malların değiş tokuş edilmesiyle karşılıklı doyuma ulaşırlar. *Homo sexu-*

*alis*lerin ihtiyaçları hem fiziksel hem de libidinaldir ve normalde cinsler arasındaki ilişkilerle karşılıklı olarak doyuma ulaşılır. Her iki durumda da kişiler temelde yalnızca ortak dürtü doyumuyla bağlantılı şekilde birbirlerine yabancıdırlar. Freud'un pazar ekonomisine dayanarak yaptığı bu toplumsal saptamasından dolayı, burjuva toplumundaki kişilerarası ilişkiler betimlemesinin insanların çoğunluğu için geçerli olduğu yolundaki tanımlaması dışında, aslında kuramının yanlış olduğu söylenemez.

Freud'un dürtüler kavramının toplumsal belirleyicileriyle ilgili olarak bu genel ifadeye özel bir durum da eklenmelidir. Freud, Alman formu içinde mekanik materyalizmin (özdekçilik) en seçkin temsilcilerinden biri olan fizyolog Van Brücke'un öğrencisiydi. Bu tür materyalizm, bütün ruhsal fenomenlerin (görüngülerin) temellerinin belirli fizyolojik süreçler içerisinde olduğu ilkesine dayanır ve bunlar, bu kökler bilindiği takdirde *kolayca açıklanıp anlaşılabilirler.*[2] Ruhsal rahatsızlıkların köklerinin arayışı içinde olan Freud, dürtüler için fizyolojik dayanakları araştırmak zorundaydı; bunu cinsellikte bulmak en ideal çözümdü, çünkü bu dayanak hem mekanik-materyalistik düşüncenin gerekleriyle hem de kendi dönemine ve toplumsal sınıfına ait hastalardaki belirli klinik bulgularla örtüşüyordu. Kuşkusuz Freud, kendi felsefesinin sınırları içinde düşünmemiş olsaydı, bu bulguların onu etkileyip etkilememiş olması

2 Hocalarının düşünüşleri üzerine Freud'un kuramının oluşumundaki bağımlılık Peter Amacher tarafından betimlenmiştir (*Psychological Issues*, Seattle: University Of Washington Press, 1962). Robert R. Holt bu çalışmayı onaylayarak tezinde şöyle özetler: Psikanaliz kuramının en şaşırtıcı ve bilinen en göreceli sapmaları, test edilebilir olduğu ölçüde yanlış olan önermeler de dahil, ya üstü kapalı biyolojik varsayımlardır ya da Freud'un tıp okulunda öğretmenlerinden öğrendiği bu tip varsayımların direkt sonucudur. Bunlar, evrensel determinizm varsayımında olduğu gibi, Freud'un zihinsel donanımının bir parçasını oluşturdular ve belki de hiçbir zaman kendisi tarafından biyolojik olarak onaylanmadılar ve soyut, psikolojik bir modelin yorumuna karşı sinir sistemi incelemelerinden başka bir yöne saptığı zaman dolayısıyla gerekli bileşenler olarak kaldılar. (Holt, *"A Review of Some of Freud's Biological Assumptions and Their Influence on His Theories"*, ed. Norman S. Greenfield ve W. McLewis, Madison: University of Wisconsin Press, 1965.)

belirsizliğini koruyabilirdi; ancak felsefesinin, kuşkuya neredeyse yer bırakmayacak şekilde, dürtüler kuramının önemli bir belirleyicisi olduğu açıktı. Yani, başka bir felsefesi olan birisi Freud'un bulgularına bir dereceye kadar şüphecilikle yaklaşacaktı. Böylesine bir şüphecilik, yalnızca *kimi* nevrotik rahatsızlıklarda cinsel etmenlerin belirleyici bir rolü olduğunu söyleyen Freud'un kuramlarının dar bir alanına gönderme yapmaktan çok, nevrozların ve bütün insan davranışının, cinsellik ile kendini koruma dürtüleri arasındaki çatışmayla belirlendiği iddiasına gönderme yapmaktadır.

Freud'un libido kuramı da başka bir açıdan bakıldığında onun toplumsal durumuna ayna tutmaktadır. Bu kuram, şehvete yönelik tüm insani çabaların, şehvetin, daha büyük bir yoğunluk ve insan yaşantısının derinliğini hedefleyen bir bolluk olgusu olmasından çok, keyifsiz gerginliklerden insanın kendisini kurtarmasının bir sonucu olduğu varsayımıyla hareket eden yoksunluk kuramına dayanmaktadır. Bu yoksunluk ilkesi, Malthus'u, Benjamin Franklin'i ya da 19. yüzyılın ortalama bir işadamını hatırlatacak şekilde orta sınıf düşüncesinin bildik bir özelliğiydi. Söz konusu yoksunluk ilkesi ve biriktirme erdemi[3] birçok kollara ayrılmıştır, ancak bu esas olarak tüm malların miktarının ister istemez sınırlı olduğunu ifade eder; işte gerçek bolluğun imkânsız oluşu nedeniyle, herkes için eşit doyum da olanaksızdır; böyle bir çerçeve içinde yoksunluk, insan etkinliği için en önemli uyarıcı olmuştur.

Bu ilkenin toplumsal belirleyicilerine rağmen Freud'un dürtüler kuramı, insan modeline köktenci bir katkı olarak kalmıştır. Bu haliyle libido kuramı doğru olmasa da kuramın daha genel bir olgunun sembolik bir ifadesi olduğunu varsayalım: İnsan davranışı, genellikle o kadar bilinçli olmasa da insanı güdüleyen, dürten, çelişkiler içine girmesine neden olan güçlerin bir ürünüdür. İnsan davranışının görece statik

3 9. Bölüm'de daha ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktır.

doğası aldatıcıdır. Yalnızca insan davranışını üreten güçler sistemi aynı kaldığı için vardır ve bu güçlere biçim veren koşullar değişmediği sürece de aynı kalacaktır. Ancak, ister toplumsal ister bireysel olsun bu koşullar değiştiğinde, güçler sistemi istikrarını ve böylece görünürdeki durağan davranış biçimini kaybeder.

Dinamik (değişebilen) *karakter (özyapı)* kavramıyla Freud, davranış psikolojisini, betimleme düzeyinden bilimsel düzeye yükseltti. Aynı zamanda, büyük tiyatro yazarlarının ve romancıların sanat alanında başardıklarını, Freud psikolojide başardı. İnsanı, dramanın kahramanı olarak gösterdi; öyle ki ortalama bir yeteneği olsa bile, insan yine de kahramandır, çünkü doğrulmuş olması gerçeğini anlamlandırabilme çabası içinde tutkuyla savaşmaktadır. Freud'un draması mükemmellik üstüdür; Oedipus Kompleksi, kendisi tarafından betimlenen anne-baba-oğul üçgeninden öte, çok daha basit düzeyde, daha zararsız haliyle güçlerin burjuva sürümü olabilir; ancak Freud bu üçgene mitin tiyatral kalitesini vermiştir.

Bu dürtüler kuramı 1920'ye kadar Freud'un sistematik düşüncesinde baskın olmuştur. Yeni bir düşünce evresinin bu dönemi, onun insan düşüncesinde de esas bir değişiklik oluşturmuştur. Benlik ile libidinal dürtüler arasındaki muhalefetin yerine, şimdiki temel çelişki artık "yaşam içgüdüleri" (Eros) ile "ölüm içgüdüleri" arasındadır. Hem benlik hem de cinsel dürtüleri uzlaştıran yaşam içgüdüleri, ya kişinin kendisine ya da dış dünyaya karşı yönelen insan yıkıcılığının kökeni olarak düşünülen ölüm içgüdülerine karşıt olarak yer almaktaydı. Bu yeni temel dürtüler eskilerinden tamamıyla farklı bir şekilde yapılandırılmıştır. Öncelikle, libidonun cinsel açıdan duyarlı bölgelerde var oluşu gibi, organizmanın herhangi belirli bir bölgesinde yer almazlar. Üstelik, "hidrolik" mekanizma modeline de uymazlar; artan gerilim → keyifsizlik → alıkoyma → keyif → yeni gerilim vb. fakat bunlar tüm canlı varlıklara özgü olan şeylerdir ve herhangi

özel bir uyarıcı olmaksızın işlerler. Yine de bunların güdüleyici kuvveti hidrolik olarak çalışan içgüdülerden daha az güçlü değillerdir. Eros, Freud'un bir noktada tüm içgüdüler için varsaymış olduğu orijinal duruma geri dönüşün tutucu ilkesini de takip etmez. Eros, birleşme ve bütünleşme eğilimi içindedir; ölüm içgüdüsüyse tam zıddı bir eğilim içindedir, kopma ve yok etme gibi. Her iki dürtü de sürekli olarak insan içinde bir çatışma halindedir ve birbirleriyle savaşırlar, birbirlerine karışırlar, ta ki ölüm içgüdüsü daha güçlü olduğunu ispat edip bireyin ölümüyle nihai zaferini ilan edinceye değin.

Bu yeni dürtü düşüncesi, Freud'un düşünme tarzındaki temel değişiklikleri göstermektedir ve bu değişikliklerin köklü toplumsal değişmelerle ilgili olduğunu varsayabiliriz.

Yeni dürtü düşüncesi, materyalistik-mekanik düşünce modelini izlememektedir; daha çok biyolojik, yaşamsal merkezli bir düşünce, döneminin biyolojik düşüncesindeki genel bir eğilime karşılık gelen bir değişmedir. Yine de daha da önemlisi, Freud'un insanın yıkıcılık rolünü yeniden anlamasıydı. İlk kuramsal modelinde saldırganlık düşüncesini yok saymış da değildi. Daha önceleri de saldırganlığın önemli bir etmen olduğunu düşünmüştü, ancak libidinal ve kendini korumayla ilgili dürtülerden daha sonra geliyordu. Yeni kuramda yıkıcılık, libido ve benlik dürtülerinin en büyük rakibiydi; sonunda da zaferi eline geçiren oydu. İnsan, yıkıcılık eğilimi biyolojik yapısında kök saldığı için, yok etme isteği duymadan duramaz. Bu eğilimi bir noktaya kadar hafifletebilse bile, onu gücünden yoksun bırakamaz. İnsanın elindeki tek seçeneği bu yıkıcılığı ya kendisine ya da dış dünyaya yöneltmek olacaktır, fakat bu trajik ikilemden kendini kurtarma şansı yoktur.

Freud'un bu yeni yıkıcılık anlayışının köklerini Birinci Dünya Savaşı deneyiminden aldığına dair varsayım için haklı nedenlerimiz var. Bu savaş, Freud'un yaşamının ilk dönemi-

ne ait liberal iyimserliğin temellerini sarsmıştı. 1914'e kadar orta sınıf insanı, dünyanın hızla büyük bir güvenlik, uyum ve barış dönemine yaklaşmakta olduğuna inanıyordu. Ortaçağın "karanlığı", kuşaktan kuşağa ortadan kalkıyor gibiydi; göründüğü kadarıyla birkaç basamak sonra dünya –ya da en azından Avrupa– sokakları ışıl ışıl, korunaklı bir başkente benzeyecekti. *Belle époque*'un *(Güzel Çağ)* burjuva sarhoşluğunun mutluluğunda bu resmin, bırakın Avrupa işçilerinin ve köylülerinin çoğunluğunu, Asya ve Afrika nüfusunun azınlığı için bile gerçek olmadığı unutulmuştu. 1914 savaşı, bu yanılsamayı ortadan kaldırdı; yalnızca savaşın başlangıcı değil, süreci ve yapılan insanlıkdışı uygulamalar, savaş boyunca hâlâ Alman davasının haklılığına ve zafere inanan Freud, ortalama, daha az duyarlı birine göre, ruhsal açıdan oldukça derinden sarsıldı. Belki de aydınlanmacı düşüncesinin olumlu umutlarının birer yanılsama olduğunu anladı ve insanın doğası gereği yıkmaya yönlendirildiği sonucuna vardı. Şu bir gerçek ki Freud bir reformcu[4] olduğundan, savaş onu çok daha şiddetli bir şekilde sarsmış olmalıydı. Toplumun köktenci bir eleştirmeni ve devrimci biri olmadığından, temel toplumsal değişim umudu içerisinde olmasını beklemek imkânsızdı ve bu trajedinin nedenlerini insan doğasında[5] aramaya zorlandı.

Tarihsel açıdan bakmak gerekirse, Freud toplumsal karakterin köktenci değişim sürecinin sınırında bir kişiydi; öyle ki 19. yüzyıla ait olduğu oranda iyimserdi, aydınlanmacı bir düşünürdü; 20. yüzyıla ait olduğu oranda da kötümser, hızlı ve tahmin edilemez bir değişimin tuzağına düşmüş bir toplumun neredeyse umarsız bir temsilcisiydi. Belki de bir dâhi kahramanlığıyla sabrettiği, ölünceye değin peşini bırakmayan, ciddi, acı çektirici ve yaşamını tehdit edici bir hastalıkla

---

4 *Krş.* E. Fromm, Sigmund Freud's Mission, New York, Harper and Row, 1959.
5 Freud bu yeni kötümserliği çok kısa bir şekilde *Civilization and Its Discontents*'de (çev. J. Riviere, Londra, The Hogarth Press, 1935) açıklar. Kitapta tembel ve güçlü liderlere ihtiyaç duyan bir adam tasvir edilmektedir.

bu kötümserlik daha da pekiştirilmişti; belki de bazı yetenekli yandaşlarının –Adler, Jung ve Rank– yoksunluğundan kaynaklanan hayal kırıklığındandı ya da bu belki de yitirdiği iyimserliğini hiçbir zaman geri getirememiş olmasındandı. Ancak öte yandan da kendisini daha önceki düşüncelerinden tümüyle koparamadı, belki de koparmak istemedi. Bu belki de eski ve yeni insan anlayışı arasındaki çelişkiyi hiç çözememesinin de nedeniydi; eski libido Eros'un emri altındaydı; eski saldırganlık, ölüm içgüdülerinin emri altındaydı; fakat acı bir şekilde şu açıktı ki bu yalnızca kuramsal bir yamaydı.[6]

Freud'un insan anlayışı, insandaki akıl (us) ile akıldışılık (usdışılık) diyalektiği üzerinde çok durur. Freud'un düşüncesindeki özgünlük ve yücelik de işte tam da bu noktada yatmaktadır. Aydınlanmacı düşünürlerin bir varisi olarak Freud, aklın gücüne ve insan kuvvetine inanan bir rasyonalistti. Ancak çalışmalarının başlangıcındaki akılcı masumiyetini çoktan yitirmiş ve insandaki akılsızlık gücünün ve insan aklıyla iradesinin zayıflığının farkına varmıştı. Bu *iki* ilkeye özgü zıtlıkla tam anlamıyla yüz yüze gelmiş ve diyalektik olarak yeni bir sentez bulmuştu. Akılcı aydınlanmacı düşünceyle 20. yüzyılın şüpheciliği arasındaki bu sentez, bilinçdışı düşüncesinde ifade bulmuştur. Bütün bu gerçek olan şeyler bilinçli olsaydı, insan gerçekten o zaman mantıklı bir varlık olurdu; zira akılcı düşüncesi, mantık yasalarını takip eder. Fakat iç yaşantısının kuşatıcı oranda büyük bir kısmı bilinçdışıdır, işte bu yüzden de mantığın, aklın ve iradenin denetimi altında olması söz konusu değildir. İnsan akıldışılığı, bilinçdışında hüküm sürmektedir; mantıksa bilinci yönetmektedir. Fakat şu kesin ki bilinç ve dolayısıyla da insan davranışı bilinçdışının dümenindedir. İnsan davranışının bilinçdışı tarafından belirlendiği düşüncesiyle Freud farkında olmadan

6 *The Heart of Man*'de (New York, Harper and Row, 1964.) Freud'un ölüm içgüdüsü ve anal libido kuramıyla bağlantı kurmaya çalıştım. The Causes of Human Destructiveness adlı eserin henüz yayımlanmamış bir müsveddesinde cinsellikle Freud'un sistemindeki Eros arasında olan ilişkiyi çözümledim.

Spinoza'nın daha önceleri ifade ettiği bir tezi tekrarlamış oldu. Fakat bu tez Spinoza'nın sisteminde sıradışı olarak kalırken, Freud'da merkez oldu.

Freud bu zıtlığı, yalnızca iki taraftan birinin diğerinin üstünü örtmesine izin vererek durağan bir şekilde çözmedi. Aklı galip olarak ilan etmiş olsaydı, aydınlanmacı bir felsefeci olarak kalacaktı; belirleyici rolü akıldışılığa vermiş olsaydı, 19. yüzyılın birçok önemli düşünürü gibi tutucu bir romantik olarak kalacaktı. İnsan akıldışı güçler –libido ve özellikle de evrimin genital öncesi aşamalarına ait evresinde egosu– tarafından güdülendiğinin doğru olmasına karşın, aynı zamanda aklı ve iradesi de güçsüz değildir. Akıl gücünü, öncelikle kendisini, insanın kendi akıldışılığını aklının yardımıyla anlayabileceği gerçeğinden yola çıkarak ifade etmektedir. Freud, bu şekilde *insan akıldışılığı bilimini* –psikanalitik kuramı– kurdu. Ancak bu, kuramda kalmadı. Çünkü analitik süreçteki bir insan kendi bilinçdışı bilincini üretebilir, aynı zamanda kendisini bilinçdışı çabaların egemenliğinden kurtarabilir; bu bilinçdışı çabaları bastırmak yerine bunlarla başa çıkabilir, yani güçlerini azaltıp iradesiyle bunları denetim altına alabilir. Freud, bunun mümkün olduğunu düşünüyordu; çünkü yetişkin bir insanın bir çocuğun bir zamanlar sahip olduğundan daha güçlü dost egosu (benlik) vardır. Freud'un psikanalitik tedavisi (sağaltım), üstesinden gelme ya da en azından daha önceleri insanın denetimi dışında olan, karanlıklar içinde çalışan bilinçdışı itkilerini dizginleme ümidine dayanıyordu. Tarihsel açıdan konuşmak gerekirse, Freud'un kuramına akılcılık (usçuluk) ile romantizmin yararlı bir sentezi olarak bakılabilir; bu sentezin yaratıcı gücü, Freud düşüncesinin 20. yüzyılda başat etkisinin olmasının da nedenlerinden biridir. Bu etki, ne Freud'un nevrozlular için yeni bir tedavi (sağaltım) bulmasındandır ne de temelde baskı altındaki cinselliğin savunucusu rolünü üstlendiğindendir. Kültür üzerindeki bu genel etkisinin en önemli nedeninin, bereketliliği Freud'dan ayrılan iki önemli isim olan Adler ve

Jung'da açıkça görülebilen bu sentez olduğuna yönelik varsayımın lehinde söylenebilecek çok şey vardır. Adler ve Jung, Freud'un sentezini çürütüp iki eski muhalif durumlarına geri döndüler. Alt orta sınıfın yükselişinin kısa süren iyimserliğinde kök bulan Adler, tek taraflı akılcı, iyimser bir kuram geliştirdi. Doğuştan gelen yetersizliklerin, gücün tam anlamıyla önkoşulu olduğuna inanıyordu, bir durumun zihinsel algılanmasıyla, insan kendini kurtarıp hayatın trajedisini yok edebilirdi.

Öte yandan, Jung'sa, bütün insan gücünün kaynağını bilinçdışında gören bir romantikti. Düşüncelerini daha çok cinsellik kuramıyla sınırlandıran Freud'a göre, sembollerin ve mitlerin derinliğini ve zenginliğini çok daha derinden fark etti. Yine de ikisinin amaçları farklıydı. Freud'un bilinçdışını anlamak isteyişinde, onu zayıflatıp denetim altına almak isteği yatıyordu; Jung'da ise, bilinçdışından daha fazla yaşam gücü elde etme isteği vardı. Bilinçdışına duydukları ilgileri, iki zıt yönde ilerlediklerinden habersiz olarak bu iki insanı yer yer birbirlerine yaklaştırdı. Bilinçdışı hakkında konuşmak üzere bir araya geldiklerinde de aynı yönde ilerlediklerinin yanılsaması içindeydiler.

Freud'un, usçuluk ve usdışılık sentezine çok yakın bağlantılı olan bir başka konu da iradenin determinizmi (gerekircilik) ve indeterminizmi (yad gerekircilik) arasındaki çelişkiye ilişkin değerlendirmesidir. Freud, bir deterministti; insanın bilinçdışı, ilkel benlik ve üstbenlik tarafından belirlenmesi nedeniyle özgür olmadığına inanıyordu. Ancak işte tam da bu "ancak" sözcüğü Freud için belirleyici bir önem taşıyordu, insan bütünüyle de belirlenmiş değildi. İnsan, analitik yöntemin yardımıyla bilinçdışı üzerinde denetim kazanabilirdi. Özü itibariyle Spinoza ve Marx'a benzeyen bu seçenekçilik[7] (alternativizm) durumuyla Freud, iki zıt kutbun bir başka verimli sentezine varmıştı.

7 *Krş.* Fromm'da seçenekçilik tartışması, *The Heart of Man.*

Freud, insan modelinde, ahlaki etmeni temel bir bölüm olarak mı görmüştü? Hayır. İnsan, libidinal itkilerinin, asla kendini koruma duygusunun tehlikeye atılmaması koşuluyla, optimal doyumunu gerektiren bencilliğinin etkisi altında özel olarak gelişir. Geleneksel olarak özgecilik (altruizm) ile bencillik (egoizm) arasındaki ahlaki sorun neredeyse yok olmuştu. Bencillik tek itici güçtür ve çelişki sadece, bencilliğin iki şekli olan libido ile madde arasındadır. Freud'un temelde insanın bencilliği düşüncesinde, burjuva düşüncesinin önde gelen kavramlarını takip ettiğini göstermeye pek gerek yoktur. Yine de Freud'un yalnızca kendi insan doğası modelinde etkili bir öğe olarak vicdanın varlığını reddettiğini söylemek doğru olmaz. Freud vicdanın gücünü kabul eder, ancak ne olduğunu da "açıklar" ve böylece bütün nesnel geçerlilikten yoksun kılar vicdanı. Vicdanın, yüce buyrukların ve babanın (ya da babanın üstbenliğinin) yasaklamalarının bir kopyası olan üstbenlik olduğu yönünde açıklamada bulunur. Baba, oğulun iğdiş edilme endişesiyle güdülenerek Oedipal mücadelesinin üstesinden geldiği anda, kendisini özdeşleştirdiği kişidir. Bu açıklama, vicdanın iki unsuruna gönderme yapmaktadır: İlki vicdanın nasıl oluştuğuna dair olanıdır, diğer temel unsur da vicdanın içeriğiyle ilgilidir. Babasal normların esas bölümü ve babasal üstbenlik toplumsal açıdan koşullandırıldığından ya da daha doğrusu, üstbenlik, toplumsal normların kişisel şeklinden öte bir şey olmadığından, Freud'un açıklaması bizi, bütün ahlaki normların göreceliliğine götürür. Her bir norm, içeriğinin geçerliliğiyle değil de kabul edildiği psikolojik mekanizma temelinde bir öneme sahiptir. İyi, içselleştirdiğimiz yetkenin bize buyurduğu şeydir; kötü ise yasakladığı. Freud, birçok insan tarafından inanılan normların ahlaki olduğu derecede, büyük oranda toplumun kendi optimal işlevselliği uğruna kurduğu normlardan öte bir şey olmadığı konusunda, kuşkusuz haklıydı. Bu noktadan itibaren, Freud'un kuramı, var olan geleneksel ahlakın

eleştirisi açısından önemlidir ve üstbenlik kuramı gerçek karakterini de ortaya çıkarır. Ancak, Freud kuramın eleştirel yönünü belki de ima etmek niyetinde hiç olmadı; hatta belki de bunun farkında bile değildi. Kuramına eleştirel bir dönüm noktası kazandırmadı, bunu yapması da neredeyse imkânsızdı; çünkü içerikleri toplumun yapısını aşan ve insan gelişimi yasaları ve insan doğası taleplerine daha iyi karşılık gelen normların olup olmadığına yönelik sorularla pek ilgilenmedi.

İki özel konuyu gündeme getirmeden Freud'un antropolojisi hakkında konuşmak imkânsızdır: Kadın, erkek ve çocuk konusu.

Freud'a göre, yalnızca erkek tam anlamıyla insandır. Kadın sakattır, iğdiş edilmiş erkektir. Bu kaderinden dolayı, hep acı çeker ve ancak, sonunda bir çocuk doğurmak ve koca tarafından kabul edilmekle "iğdiş edilme kompleksinin" üstesinden gelip mutlu olabilir. Fakat başka açılardan da aşağı seviyede kalır; örneğin, çok daha narsistir (özsever) ve erkeğe göre vicdanı tarafından daha az yönlendirilir. İnsan ırkının yarısının, yalnızca bir diğer yarısının sakat basımı olduğu görüşüne dayanan bu tuhaf kuram, kadının arzularının yalnızca doğurmak ve çocuk yetiştirmek ve de erkeğe hizmet etmek ile yönlendirildiğini söyleyen Victoria dönemi düşüncelerini takip ediyordu. Freud, "libido erkeksidir," diye yazdığında, bu düşüncesine çok daha açıklık getirmiştir. Victoria dönemine ait kadının kendi cinselliği olmadığı inancı, erkeğin kadın üzerindeki doğal üstünlüğüyle ilgili aşırı ataerkil bir varsayımın dışavurumuydu.[8] Ataerkil ideolojide

8 Bu ataerkil ideolojinin tam anlaşılması için daha kapsamlı bir tartışma yapılması gerekir. Şu kadarını söylemek yeterli ki bütün ataerkil toplumlarda kadınlar, erkekler tarafından egemenlik altına alınmış ve sömürülmüş bir sınıfı oluştururlar. Tüm sömürgeci gruplarda olduğu gibi, egemen erkekler doğal, dolayısıyla gerekli ve doğrulanır olması bakımından egemenliklerini açıklayabilmek için ideoloji üretmek zorundadır. Birçok egemen sınıfın yaptığı gibi kadınlar, kendi ideolojilerini ve karşıt görüşlerini bastırıp erkek ideolojisini kabul etmişlerdir. Kadınların özgür bırakılmaları 20. yüzyılda başladı ve her ne

erkek, kadına göre çok daha sorumlu, gerçekçi ve mantıklıdır, bu yüzden de erkek doğa tarafından kadının önderi ve kılavuzu olarak yönlendirilmiştir. Başka konularda derinden hayranlık duyduğu bir düşünür olan J. S. Mill tarafından dile getirilen kadınlar için toplumsal ve siyasal eşitlik talebine Freud'un gösterdiği tepki, yukarıdaki bakış açısını ne denli paylaştığını gösterir. Mill, Freud'a göre, burada olsa olsa "çıldırmıştır;" Freud için sevgili gelininin, kendisini erkeğinin korumasına bırakmak yerine, piyasada ona rakip olması gerektiğini düşlemek olacak şey değildir.

Freud'un ataerkil "yanlılığı", kuramı açısından çok daha öte iki sonucu da beraberinde getirmiştir. Bunlardan ilkinde Freud, erotik aşkın doğasını kabul etmiyordu, çünkü erotik aşk, kadın ve erkeğin, farklı olsalar dahi ancak eşitlik durumlarında mümkün olan ortak gelişimlerine dayanır. İşte bu yüzden Freud'un bütün sistemi, cinsel ama erotik olmayan aşk üzerine kurulmuştu. Daha sonraki kuramında bile, Eros'u (yaşam içgüdülerini) yalnızca genelde canlı organizmaların davranışına uygulayıp Eros ile cinselliği birbirine eşit saymasına karşın, bunu kadın-erkek boyutuna taşımaz. Aynı oranda diğer bir ciddi sonuç da Freud'un yaşamının büyük bir bölümünde, çocuğun (ister kız ister erkek olsun) anneyle olan temel bağını, anne sevgisinin doğasını ve anne korkusunu tümüyle göz ardı etmesiydi.[9] Anneyle olan bağ, babasına soracak olursanız annenin sadece cinsel bir nesne olduğu ve artık çocuğun annesinden değil de babasından korkan küçük

---

kadar kadın eşitliği bilfiil her ülkede bütünüyle yaşanmasa da endüstriyel toplumda ataerkil sistemin zayıflamasıyla yoluna devam ediyor. Anaerkil/ataerkil toplumların çözümlenmesinin temelleri 1859'da J. J Bachofen tarafından Das Mutterrecht adlı yapıtta ele alınmıştır. O yüzden Bachofen'in çalışması tam olarak anlaşılmadan sorunla ilgili tam olarak bir çözüme ulaşılamaz. Seçkin yazılarından oluşan bir çeviri 1967'de yayımlandı. *Myth, Religion and the Mother Right*, ed. Joseph Campbell. Princeton, N. J., Princeton University Press. *Krş.* 6. ve 7. Bölüm.

9 *Krş.* John Bowlby tarafından sunulan harika makale, "The Nature of the Child's Tie To His Mother" The International Journal of Psycho-Analysis, 34 (1958) 355-372.

adam halini aldığı Oedipus durumuna göre ancak kavranabilir. Öyle ki annesine olan aşırı düşkünlüğünün baskısı bir yana, Freud'un ataerkil yanlılığı, kadın-anne'yi çocuğun bağımlı olduğu güçlü bir figür olarak bilinçli bir şekilde düşünmesine izin vermiyordu.[10] Hemen hemen bütün psikanalistler de tam aksinin ezici ispatına rağmen, Freud'un cinsellik kuramlarını ve annenin ikincil rolünü kabul etmişlerdir.

Burada, diğer her yerde olduğu gibi, kuram ile kuramın toplumsal belirleyicileri arasındaki ilişkiye işaret etmek, kuşkusuz kuramın yanlış olduğunu göstermez; ancak klinik kanıtlar dikkatlice incelenirse, bunların Freud'un kuramını doğrulamadığı görülür. Bu konuyu bu bağlam içerisinde tartışamam, birkaç psikanalistin, özellikle Karen Horney'in bu konuyla ilgili öncülük edici çalışması, Freud'un varsayımıyla çelişen klinik bulguları ortaya koymuştur.[11] Sadece, genel bir ifadeyle Freud'un bu alandaki kuramı, bir taraftan mantığı nedeniyle büyüleyici olup yaratıcılığını hep korusa da belki de ataerkil yanlılığı içine derinden işlemiş olduğundan, yalnızca minimum oranda bir gerçekliği içeriyor gibidir.

Freud'un çizdiği çocuk tablosu da bir başka konudur. Tıpkı kadın gibi, çocuk da tarih boyunca, babanın sömürü ve baskı aracı olagelmiştir. Çocuk tıpkı köle ve karı gibi, erkek-babanın malıydı; baba, ona can *vermiş*ti ve diğer bütün malların mülkiyetinde olması gibi, keyfince ve sınırlama olmaksızın çocuğa canı ne isterse yapabilirdi (Dünyada bir zamanlar oldukça yaygın olan çocukların kurban edilmesi geleneği de bu grubun çok sayıda dışavurumundan biridir).

Çocuklar, kadınlara ve kölelere oranla kendilerini daha zor savunabilirlerdi. Kadınlar, kendi yöntemlerince, ataerkilliğe karşı bir gerilla savaşı içindeydiler; köleler de şu ya da bu şekilde birçok defa ayaklanmışlardı. Fakat öfkeden

10 Aynı nedenden dolayı, Freud da birkaç defa kısa göndermelerde bulunsa dahi J. J. Bachofen'in Analık Hukuku ile ilgili geniş materyalini göz ardı etti.

11 Ayrıca *bkz.* Ashley Montagu'nun mesele üzerine yazıları.

tepinme, yemek yemeyi reddetme, kabızlık, yatağa işemeler böyle güçlü bir sistemi alaşağı edecek silahlar değildir. Bütün bunların sonunda çocuk sakat, engellenmiş ve çoğunlukla da kendisine yapılanların intikamını kendi çocuklarından alan kötü bir yetişkin olup çıkar.

Çocukların hâkimiyet altına alınması, kaba kuvvet ve fiziksel açıdan olmasa da ruhsal sömürüde kendini gösterdi. Yetişkin, çocuktan kibrini doyurmasını, kendisine itaat etmesini, huysuzluklarına ayak uydurmasını vb. talep ediyordu. Özellikle, bir başka önemli konu da yetişkinin çocuğu dikkate almamasıydı. Varsayımlara göre, çocuğun kendi başına ruhsal bir yaşantısı yoktu; yetişkinin üstüne bir metin yazma hakkı ve zorunluluğunun olduğu boş bir kâğıt parçasıydı ("beyaz adamın yükü"nün bir başka sürümü). Bundan yola çıkarak çocuğa yalan söylemenin bir hak olduğuna inanılırdı. Bir insan yetişkinlere yalan söylediğinde, bir şekilde özür dilemeliydi. Çocuğa yalan söylemek ise açıkça özür gerektirmezdi, çünkü ne de olsa, çocuk tam anlamıyla bir insan değildi. Aynı ilke, yetişkinlerin yabancı, düşman, hasta, suçlu, alt kesimden ve sömürülen bir sınıf ve ırkın üyesi olduğu durumlarda da uygulanırdı. Genelde, yalnızca güçsüz olmayanlar gerçeği talep etme hakkına sahipti; işte bu ilke, bilinçli ideolojileri olmasa da tarihte birçok toplumda uygulanagelmiştir.

Çocuğun devrimi, tıpkı kadınınki gibi 19. yüzyılda başladı. İnsanlar, çocuğun boş bir sayfa olmayıp uyarılma ihtiyacı içinde olan gelişmiş, meraklı, yaratıcı, duyarlı bir varlık olduğunu görmeye başladılar. Çocuğun bu yeni algılanışının eğitim alanındaki bir göstergesi de Montessori yöntemidir; bu, Freud'un çok daha etkili bir başka kuramıdır. Çocukluktaki hoş olmayan etkilenimlerin, daha sonraki gelişmede çok şiddetli sonuçları olduğu düşüncesini ifade edip klinik olarak da bunu ispatlamıştı. Çocuktaki tuhaf ve karmaşık zihinsel ve duygusal süreci betimleyebiliyordu. Genel olarak reddedil-

diği şekliyle, özellikle çocuğun, tensel dürtüleri ve yaşamına önemli bir nitelik katan fantezileriyle (düşlemleriyle) tutkulu bir varlık olduğu gerçeği üzerinde özellikle duruyordu.

Freud, bu yeni köktenci çocuk anlayışında, klinik çalışmalarının başlangıcında birçok nevrozun kökeninin giderek çocuklara yetişkinler –özellikle de ebeveynler– tarafından yapılan cinsel ayartmalarda yattığını varsayar. Bu noktada, deyim yerindeyse Freud, çocuk özgürlüğü ve dürüstlük adına, ebeveyn sömürülerine karşı suçlayıcı durumundadır. Yine de Freud'un ataerkil yetkeci sisteme köklü bağımlılığının yoğunluğu düşünüldüğünde, bu köktenci durumdan daha sonra vazgeçişi şaşırtıcı değildir. Birkaç sahada hastalarının kendi çocukluk arzularını ve düşlemlerini (fantezilerini) ebeveynlerine yüklediklerini ve gerçekte böylesi bir ayartmanın hiç gerçekleşmediğini ortaya çıkardı. Bu vakaları genelleştirip kendi libido kuramıyla uyuşacak şekilde şöyle bir sonuca vardı: Çocuk, yalnızca libido evrimi içerisinde erginleşip "normal" bir insana dönüşen küçük bir suçlu ve sapıktır. Böylelikle Freud, çizdiği "günahkâr çocuk" tablosuyla kimi gözlemcilerin de yorumladığı gibi, temel noktalarda Augustin dönemindeki çocuk betimlemesiyle benzerlik gösterir.[12]

Bu değişme sonrasının, deyim yerindeyse, sloganı "çocuk suçludur" yönündeydi; çocuktaki dürtüler çelişkiye düşmesine neden olur ve bu çelişkilerin çözülmesi başarısızlıkla sonuçlanırsa nevrotik hastalıklar ortaya çıkar. Freud'un fikrini değiştirmesinin nedeninin klinik bulgularından çok, var olan toplum düzeni ve yetkeye bağlılığından kaynaklandığı konusunda insan kuşku duymadan edemiyor. Bu kuşku, birçok durumla desteklenmektedir, öncelikle de Freud'un bütün ebeveyn ayartma anılarının birer düşlem (fantezi) olduğunu ilan ettiği o kesin tarzıyla. Böylesi kesin bir ifa-

12 Örneğin Robert Wälder, Freudçu geleneğin en bilgili ve uzlaşımcı temsilcilerinden biri.

de, yetişkinlerin çocuklarına duydukları cinsel ilginin hiç de nadir olmadığı gerçeğiyle çelişmez mi?

Freud'un ebeveyn lehindeki yanlılığına yönelik varsayımın bir başka nedeni de basılı vaka tarihlerinde bulunabilecek ebeveyn tiplerini ele alışında yatmaktadır. Freud'un ebeveyn betimlemelerini nasıl saptırıp kendisinin de sunduğu gerçeklerle açıkça çelişen özellikleri onlara nasıl atfettiğini görmek çok şaşırtıcıdır. Küçük Hans vakası örneğinde de göstermeye çalıştığım gibi, Freud, Hans'ın ebeveynlerinin lehinde olacak şekilde, onların hiçbir tehdit unsuru taşımayıp çocuklarının iyiliğinden başka bir şey istemediklerini söylerken, gerçekte insanın görmemesi için ancak gözünü kapaması gereken tehdit ve ayartma durumlarına dikkat çekmektedir. Aynı gözlem, başka vaka tarihleri için de yapılabilir.

Freud'un çocukların avukatlığından, ebeveynlerin savunuculuğuna geçişine yönelik değerlendirmeleri, onun en deneyimli ve yaratıcı yandaşlarından biri olan S. Ferenczi'nin tanıklığıyla desteklenmektedir. Freud'a olan bağlılığı konusunda hiç tereddüde düşmemiş olan Ferenczi, hayatının son yıllarında hocasıyla[13] ciddi çatışmalara girdi. Ferenczi, Freud'un düşüncelerinden iki önemli noktada ayrılan fikirler geliştirdi; Freud buna öylesine şiddetli bir tepki gösterdi ki son ziyaretinde Ferenczi'yle el sıkışmadı.[14] Aralarında, hastanın iyileşmesi için yalnızca psikanalistin yorumlarına değil, sevgisine de (buradaki sevgi, cinsellik içermeyen, ayrıcalığı olmayan bir sevgidir) ihtiyacı olduğuna yönelik, bu bağlamda bizi çok fazla ilgilendirmeyen bir "sapma" yaşanır. Şu anki konumuz için çok daha önemli olan bir diğer sapma ise Freud'un en önceki düşüncesinde haklı olduğuna yönelik Ferenczi teziydi, yani gerçekte ebeveynler birçok defa çocuklarını ayartanlardı ve bu

13 *Krş.* Fromm'un Sigmund Freud's Mission adlı eserinde bu çelişki ayrıntılı bir şekilde betimlenmiştir.
14 Ferenczi'nin bir öğrencisi ve arkadaşı olan Bayan Izzette de Forest tarafından bizzat beyan edilmiştir.

durumda ayartmalar her zaman çocukluktan kaynaklanan bir düşlem (fantezi) sorunu değildi.

Ferenczi'nin klinik gözlemlerinin önemi dışında, Freud'un neden bu denli şiddetle ve tutkuyla tepki gösterdiğine yönelik bir soru aklımıza gelebilmelidir. Yoksa bu, bir klinik sorundan öte, çok daha önemli bir iş miydi? Esas konunun, klinik kuramın doğruluğu olmayıp yetkeye karşı olan tutum olduğunu düşünmek çok da uzak bir öngörü değildir. Freud'un ebeveynlere –toplumsal yetkeye– yönelik önceki köktenci eleştirisinden geri çekilip yetke (otorite) lehinde bir durumu benimsemiş olduğu doğruysa eğer, tepkisinin, toplumsal yetkeye karşı beslediği duygu ikircimiyle açıklanabileceğini ve sanki çocuklara "ihanet" etmişçesine artık vazgeçtiği eski düşünceleri anımsatıldığında şiddetle tepki gösterişini insan kuşkuyla karşılayabilir.

Freud'un insan betimlemesinin taslağının bir sonucu olarak, tarih anlayışıyla ilgili birkaç söz söylemek gerekiyor. Hiçbir sistematik sunum getirmeye niyetlenmese de Freud, tarih felsefesinin özünü geliştirdi. Tarihin başlangıcında, insanın kültürden yoksun olduğunu, kendini bütünüyle içgüdüsel dürtülerinin doyumuna adadığını ve bu oranda da mutlu olduğunu görürüz. Yine de bu tablo, tüm içgüdüsel doyumun bu ilk aşamasında bile, yer alan çelişkiyi varsayan diğer tabloyla zıtlık oluşturmaktadır.

İnsan, tam anlamıyla bu cenneti terk etmelidir, çünkü dürtülerinin sınırsız doyumu babayla oğul arasında zıtlığa, baba katline ve en sonunda da kandaşla cinsel ilişki (ensest ilişki) tabusunun oluşumuna yol açmaktadır. Asi oğullar, bir meydan savaşı kazanırlar; ancak yetkileri, "ahlak" ve toplumsal düzen tarafından sonsuza değin güvence altına alınan babalarına karşı verdikleri savaşı kaybederler (Burada yeniden Freud'un yetkeye karşı olan duygu ikircimi bize anımsatılmaktadı).

Freud düşüncesinin bu yönünde, sınırsız içgüdüsel doyum uzun erimde *imkânsız*ken, kendisi, oldukça farklı olan

bir başka tez daha geliştirir. Bu cennetsel durum olasılığı reddedilmez; ancak insanın bu cennette kaldığı sürece herhangi bir kültür geliştiremeyeceği varsayılır. Freud'a göre kültür, tepki oluşumuna ya da yüceltmeye neden olan arzuların kısmi doyumsuzluğu tarafından koşullandırılır. O halde insan, bir seçenekle karşı karşıyadır; tam içgüdüsel doyum –ve barbarlık– ya da insanın kültürel ve zihinsel gelişimiyle beraber kısmi içgüdüsel hüsran. Yine de çoğunlukla yüceltme süreci başarısızlığa uğrar ve insan, kültürel gelişimi için nevrozların bedelini ödemek zorunda kalır. Freud'un öne sürdüğü dürtüler ve uygarlık ile her ne çeşit olursa olsun, kültür arasındaki çelişkinin artık hiçbir şekilde dürtüler ile kapitalist ya da başka bir çeşit "baskıcı" toplumsal yapı[15] arasındaki çelişkiyle özdeş olmadığı üzerinde özellikle durulmalıdır.

Freud'un görüşleri kültür yönündedir, ilkellik cennetinde değil. Yine de tarih düşüncesinin trajik bir ilkesi vardır. İnsan gelişimi, ister istemez baskı ve nevrozlara neden olur. İnsan, mutlulukla ilerlemeyi bir arada elde edemez. Yine de bu trajik unsura rağmen Freud, bir aydınlanmacı düşünür olarak tarihte yerini alır, ilerlemenin artık katışıksız bir kutsanma olmadığını düşünen şüpheci biri olsa da. Çalışmalarının ikinci aşamasında, yani Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Freud'un tarih betimlemesi tam anlamıyla trajik bir hal aldı. İlerleme, belli bir noktanın ötesinde, artık sadece büyük pahayla alınan bir şey olmayıp temelde imkânsızdır. İnsan, ölümle yaşam içgüdülerinin birbirlerine karşı savaştığı bir savaş alanındadır. Hiçbir zaman kesin bir şekilde, kendisine veya başkalarına zarar vermenin trajik alternatifinden kurtulamaz.

Freud, bu tezinin katılığını Einstein'a yazdığı "Neden Savaş?" adlı ilginç mektubunda hafifletmeye çalışır. Ancak, temel olarak Freud, kendini o dönemde pasifist olarak adlandırıp hem kendi dileklerinin hem de yeni umut on yılında (1920-1930) derin kötümserliğini ifade etme mahcubiyetinin kendisini baştan çıkarmasına izin vermedi; inandığı şeyin

doğruluğunun katılığını değiştirmeye ya da sevimli hale getirmeye çalışmadı. Şüpheci ve aydınlanmacı filozof, artık dünyası başına yıkılmış ve insanın tarihteki kaderine bütünüyle bir trajedi olarak bakan, kelimenin tam anlamıyla bir şüpheci olmuştur. Freud dönemi toplumu, olabilecek en iyi toplum olarak göründüğünden ve başka belirleyici bir gelişme olamayacağından buna daha farklı bir şekilde tepki gösteremezdi.

Freud antropolojisinin bu bölümüyle ilgili olarak şöyle bir sonuca varılabilir: Freud'un insanını ve yarattığı eserin büyüklüğünü anlayabilmek, ancak toplumsal konumuna bağlı –ya da zincirli– temel çelişkilerine bakıldığı anda mümkündür. Neredeyse elli yılı aşkın bir sürede ortaya çıkan öğretilerinde, herhangi bir köktenci yenilenmeye gerek olmadığını söylemek ya da onu trajik bir reformist olmaktan çok devrimci bir düşünür olarak adlandırmak farklı nedenlerle çoğu insana çekici gelecektir. Yine de arzu edildiğinde *Freud'un anlaşılmasına* katkıda bulunmak mümkündür.

3

Marx'ın İnsan Bilgisine Katkısı[1]

Öncelikle birkaç şey söylemekte yarar var. Marx'ın insan bilgisine ya da daha dar anlamda psikolojiye yaptığı katkı, görece çok fazla dikkat çekmeyen bir konudur. Etik üzerine olan yapıtları psikolojide birer bilimsel inceleme kabul edilen Aristoteles ve Spinoza'dan oldukça farklı olarak Marx'ın, yalnızca toplum yasaları ve toplumun evrimiyle uğraşıp birey, bireyin dürtüleri ve karakteriyle (özyapısıyla) hiçbir şekilde ilgilenmediği varsayılır.

Marx'ın psikolojiye katkısının bir şekilde göz ardı edilişi, birkaç etmen yüzündendir. Birincisi, Marx, hiçbir zaman psikolojiyle ilgili görüşlerini sistematikleştirmedi; bu görüşlerini tüm eserlerine dağıttı. Bu yüzden sistematik yapılarının ortaya konması için bunların bir araya getirilmeleri gerekir. İkincisi, Marx'ın yalnızca ekonomik görüngülerle (fenomenlerle) ilgilendiğine dair kaba yorumlanışı ya da varsaydığı kabul edilen haliyle, insanın doğası gereği temelde yalnızca ekonomik kazanç elde etmeyle dürtülendiği şeklinde tarihsel

1 "Marx'ın İnsan Bilgisine Katkısı" 8-10 Mayıs 1968 tarihlerinde, Paris'te Karl Marx'ın çağdaş bilim düşüncesine olan etkisi üzerine verilen ve Uluslararası Sosyal Bilimler Konseyi ve Uluslararası Felsefe ve İnsani Bilimler Konseyi tarafından UNESCO'nun desteğiyle düzenlenen bir sempozyumda bir bildiri olarak sunulmuştur. Ayrıca *bkz., Social Science Information,* VII, 3 s. 7-17.

materyalizm (özdekçilik) düşüncesinin yanlış yorumlanması, Marx'ın gerçek insan betimlemesini ve psikolojiye yaptığı katkıyı gölgede bırakmıştır. Üçüncü olarak da Marx'ın dinamik (devingen) psikolojisi yeterli ilgiye erişemeyecek kadar erken bir tarihte başlamıştır. Freud'dan önce sistematik derinlikte bir psikoloji geliştirilmemiştir ve Freud'un psikanalizi en önemli dinamik psikoloji olmuştur. Psikanalizin bir dereceye kadar mekanik materyalizm nedeniyle olan yaygınlığı, Marx'ın hümanist derinlik psikolojisinin özünün anlaşılmasını çetrefil hale getirmiştir. Öte yandan, pozitivist merkezli deneysel psikolojinin çok daha önemli bir rolü de Marx'ın psikolojik kavramlarının anlaşılmasını zorlaştırma yönünde olmasıydı.

Öbür türlüsü de nasıl olabilirdi ki? Çağdaş akademik ve deneysel psikoloji, bir dereceye kadar yabancılaşmış insanla uğraşan, yabancılaşmış araştırmacılarca da yabancılaşan ve yabancılaştıran yöntemlerle araştırma yapan bir bilimdir. Marx'ın psikolojisi, yabancılaşma gerçeğinin tam anlamıyla farkına varılmasının üzerinde durduğu için, bu türden psikolojik yaklaşımın ötesine geçebiliyordu; çünkü yabancılaşmış insanı gerçek insanın yerine koymuyordu. Sonuç olarak, yine de Marx'ın psikolojisi, insan bilgisinde refleksoloji ve koşullanmanın son söz olduğuna inananlar için aslında kapanmış bir kitaptı. Belki de günümüzde, Marx'ın psikolojiye olan katkısını anlamak için eskiye göre çok daha şanslıyız; bu, kısmen Freud'un esas bulgularının, kuramının mekanik bölümleriyle (örneğin libido kuramıyla) o denli ayrılmaz biçimde bağlantılı olarak, ele alınmayışından, kısmen de hümanist düşünce Rönesansının, Marx'ın hümanist psikolojisinin anlaşılmasına daha iyi temel sağlaması nedeniyledir.

Bu kısacık bildiride, Marx'ın yalnızca psikolojiye yaptığı katkının özü olduğunu düşündüğüm noktalarla ilgili size bir özet sunabilirim, ancak Spinoza, Goethe, Hegel ve Feuerbach'ın düşünceleriyle Marx'ın psikolojik görüşleri arasındaki bağlantıyı tartışacak değilim.

Marx, psikolojiye "insanın doğal bilimi" ("bir insanın doğal bilimi" ile özdeş) tanımlamasını getirerek *Kapital*'in üçüncü cildinden başlayıp, "insan doğasına en uygun ve en yaraşır" çalışma koşullarından bahsederek *bu yapıtın* son sayfalarına değin sürüp giden bir insan doğası kavramından yola çıkar. *1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'nda *(Economic and Philosophical Manuscripts of 1844)* Marx, "insanın özünden" ya da insanın "tür yaşamından" söz ederken, *Alman İdeolojisi*"nde *(German Ideology)* "özün" kullanımını nitelendirerek öz ile "soyutlama olmayışını" ifade eder. *Kapital*'de "öz" kavramını, "genel insan doğasını" ve "her bir tarihi süreçte değişime uğramış insan doğasından" ayırt etmek üzere yeniler. Bu gerçekten, insan doğası kavramının önemli oranda inceltilmesi demektir, ancak hiçbir şekilde bundan vazgeçilmesi demek değildir.

Marx, "insan doğasının özünü", "genelde insan doğasını" tarif etmek için mi kullanmaktadır? Aynen öyle. *Felsefi Elyazmaları*'nda *(Philosophical Manuscripts)* Marx, "etkinliği kendisinden ayırt etmeyen ... ve bu da kendi etkinliği" olan hayvanların doğasının aksine, insanların tür karakterini "özgür ve bilinçli etkinlik" olarak tanımlar. Daha sonraki yazılarında, "tür karakter" kavramını kullanır ve insanın sakat olmayan, bölünmemiş doğasının tipik özelliği olarak etkinlik üzerinde vurgulamasını sürdürür. Marx, *Kapital*'de insanı "toplumsal hayvan" olarak tanımlar ve Aristoteles'in "politik hayvan" tanımını da eleştirir; öyle ki bu tanım Franklin'in ABD yaşam tarzına gönderme yaptığı "araç-yapan hayvan" tanımıyla benzerlik taşımaktadır. Marx'ın felsefesi kadar psikolojisi de bir insan etkinliğidir ve Marx'ın insan tanımını yapmak için kullandığı en iyi yolun uygulama olduğu görüşünü paylaşıyorum; ancak bu konuyu daha sonra ele alacağım.

Marx'ın çalışmalarında insan doğası düşüncesini ilk adım olarak şu ya da bu şekilde ele alması, psikolojik kuramını

niteleyen ikinci ve en önemli adımı olmaksızın hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Burada, Marx'ın insan doğası düşüncesinin dinamik ve enerjik oluşuna gönderme yapıyorum. İnsan çoğunlukla kendisini dürtüleyen güçlerden habersiz olsa da Marx, insanı tutkuları ya da dürtüleri tarafından uyarılıyor olarak görür. Marx'ın psikolojisi *dinamik (devingen) psikolojidir.* Bu, bir yandan Spinoza'nın psikolojisine benzerliğini ve Freud'un psikolojisini öngörmeyi, öte yandan da her türden mekanik, davranışçı psikolojiyle olan çatışmasını da göstermektedir. Daha sonra çok daha ayrıntılı bir şekilde de dile getireceğim gibi, Freud'un soyutlanmış *"homme machine"* modeline dayalı psikolojisinin aksine, Marx'ın dinamik psikolojisi insanın dünya, insan ve doğayla olan ilişkisinin önceliğine dayanmaktadır.

Marx'ın en genel ve yine de en işe yarar kavramı, "sürekli" ya da "sabit" dürtüler ile "göreceli" dürtüler arasındaki farklılaşmaya bağlıdır. Sürekli dürtüler her koşulda var olmaktadır ve ... ancak şekil ve yön söz konusu olduğunda toplumsal koşullarca değiştirilebilmektedir; görece dürtüler ise "kökenlerini ancak belli türden toplumsal örgütlere borçludurlar." Marx, cinsellik ve açlığı "sabit dürtüler" sınıflandırmasına sokarken, örneğin para hırsının bir görece dürtü örneği olduğunu varsayar. Bu ayrım, genel olarak insan doğası ile insan doğasının belirli dışavurumları arasındaki ayrımla çok yakından ilişkilidir. Bu noktada kısaca sabit ile görece dürtüler arasındaki bu ayrımın ne denli işe yarar olduğunu belirtmek isterim ve tek başına bu kavram, günümüzdeki dürtüler ve içgüdüler tartışmasına önemli bir katkı oluşturmaktadır. Marx, daha ileri gidip görece arzuların (dürtüler yerine kullanılan başka bir sözcük), "insan doğasının ayrılmaz bir parçası olmayıp kökenlerini belirli toplumsal yapılara ve belirli üretim ve iletişim koşullarına borçlu olduklarını" söyleyerek aradaki farkı iyice netleştirir. Burada Marx, görece arzuları; toplumsal yapı, üretim ve ile-

tişim koşullarıyla çoktan ilişkilendirmiştir ve böylece birçok insani arzunun –insan güdülenmesinin büyük bir bölümünün– üretim süreciyle belirlendiği anlayışını benimseyen dinamik psikolojisinin temelini atmıştır. Benim biçimlendirdiğim dinamik anlamdaki "toplumsal karakter" kavramı, Marx'ın bu kavramına dayanmaktadır.

Marx'ın sürekli ile görece dürtüler arasındaki ayrımıyla aynı şekilde önemli olan bir başka savı da sürekli dürtülerin insani niteliğine karşı hayvani niteliğidir. İşte tam da bu noktada, Marx'ın dinamik psikolojisi ile Freud'un psikolojisi arasındaki belirgin farkı görmekteyiz. Psikanalistler tarafından olduğu kadar, akademik psikologlar tarafından da insanda ve hayvanda aynı olduğu varsayılan şu sürekli dürtüleri düşündüğümüzde, Marx şöyle der: "Yeme, içme ve kuşkusuz üreme gerçek insan işlevleridir. Diğer insan etkinlikleri dışında soyut olarak ele alınıp son ve yegâne amaç haline getirildiklerinde, bunlar hayvansal işlevlerdir." Dürtüleri iç kimyasal süreçler tarafından beslenen ve amacı, en elverişli eşiğe gelecek şekilde gerilimi azaltmak olan soyutlanmış *homme machine* modeline dayanan Freud psikanalizi için, açlık, susuzluk ve cinsel arzuların doyurulması gerçekte tek başlarına birer hedeftir.

İşte burada, Marx'ın dürtülerin doğasıyla ilgili en köktenci ifadelerinden birine hazırız: "Tutku, hedeflerini elde etmek için çaba gösteren bir insan işlevidir." Bu ifadede tutku, bir ilişki ya da ilgililik kavramı olarak ele alınır. Freud'un içgüdü ya da dürtü kavramında olduğu gibi, doyum aracı olarak bir nesneye duyulan ihtiyaç, içten gelen ve kimyasal olarak üretilen çabalar olarak değil, insan devingenliklerinin bizzat kendileri, *Wesenskraft*'ı, temel gücü, ilişki kurabilecekleri ve kendileriyle bütünleşebilecekleri bir nesneyi bulmak zorunda oluşlarının dinamik niteliğiyle bezenmişlerdir. *İnsan doğasının dinamizmi (devingenliği) temelde dünyayı, kendi bedensel gereksinimlerinin doyumu için bir araç olarak kullanma ihtiya-*

cından çok, insanın kendi yeteneklerini dünyaya karşı ifade etme ihtiyacında temellenmiştir. Marx'ın dediği şudur: Gözlerim olduğu için görme gereksinimi duyarım; kulaklarım olduğu için işitme gereksinimi duyarım; beynim olduğu için düşünme gereksinimi duyarım ve kalbim olduğu için hissetme gereksinimi duyarım. Kısaca, insan olduğum için insana ve dünyaya gereksinim duyarım. Bu arada, günümüzün sözüm ona psikanalitik benlik psikolojisinin yaygınlığını göz önünde bulundurarak şunu not düşmekte yarar var: Marx, burada yeteneklerden ve dışavurumlarından söz ederken tam olarak benlikten değil de tutkudan, "insanda eğilim, yetenek ve dürtü şeklinde var olan doğal güç ve yetilerden" ve ifade edilmek üzere her bir yetinin ihtiyacı için yatırım yapılan enerjiden söz etmektedir.

İnsanın kendi kendisi, başkaları ve doğa ile olan ilişkisinin sınıflandırılması ve temel güçlerinin ortaya çıkması olarak çeşitli tutku temalarına ilişkin Marx'ın dile getirdiği çok sayıda açıklama vardır. Çok fazla yer kaplayacağından yalnızca birkaç tanesini alıntı yapıyorum. Marx, dünyayla tutkulu bir şekilde iyi ilişkiler kuran "insan yetileri" ile ne demek istediğine açıklık getirmek için "insanın dünyayla olan *insani* ilişkileri –görme, duyma, koklama, dokunma, düşünme, gözlem yapma, hissetme, arzulama, oynama ve sevme– kısaca bireyselliğin tüm organları, insan gerçeğinin etkin bir ifadesi (*Betätigung)*" olduğu şeklinde bir açıklama yapar. Genel anlamıyla nesne, insan gerçeğinin bir ifadesi olduğundan, nesnenin kendisi insanlaşır. Bu konuda Marx şöyle der: "Uygulamada, bir nesnenin insanla insani bir ilişkisi varsa, ancak o zaman kendimi insani olarak onunla ilişkilendirebilirim" (Marx'ın bu düşüncesiyle ilgili olarak Goethe, Zen Budizmi ve Hıristiyan mistisizminde rastlanabilecek düşünceler arasındaki temel benzerliklere de dikkat çekmek isterim).

O halde insanların "dürtüleri", temel ve özellikle insani bir ihtiyaç olan, insanın doğayla ve kendisiyle ilişki kurma

ihtiyacının ve bu ilişki içerisinde insanın kendisini rahatlatmasının bir ifadesidir. Hedef, "insanın doğayla bütünleşmesine insanın gerçekleşmiş doğalcılığına ve doğanın gerçekleşmesi hümanizmasına (insancıllığına) ulaşmaktır." İnsandaki kendi kendini gerçekleştirme ihtiyacı, açıkça insan dinamizminin kökenidir. Varlıklı insan aynı zamanda, "yaşamın insani dışavurumlarının karmaşıklığına gereksinim duyan ve kendi özbenliğini gerçekleştirmesi için bir içsel gereklilik, bir ihtiyaçla var olan kişidir."

Marx, aynı şekilde insanın kendisiyle olan ilişkisi ile başkalarıyla olan ilişkisi arasındaki bağı net bir şekilde ortaya koydu. Bu konudaki duruşu temelde Goethe'ninkiyle aynıdır. Goethe der ki: "İnsan ancak dünyayı bildiği oranda kendini bilir. Dünyayı ancak kendi içinde tanır ve ancak dünya içinde kendisinin farkına varabilir. Tam anlamıyla tanınmış her bir yeni nesne kendi içimizde yeni açılımlara yol açar." Bu dinamik ilişkilenme düşüncesinde Marx'ın "Varlıklı insan, aynı zamanda yaşamın insani dışavurumlarının karmaşıklığına gereksinim duyan ve kendi özbenliğini gerçekleştirmesi için bir içsel gereklilik ve ihtiyaç ile var olan kişidir," düşüncesini takip eder. Böylece, "yoksulluk, insanı en yüce varlığa, yani bir *diğer* insana ihtiyaç duyma tecrübesine yönelten edilgen bir bağdır."

Kendi yetilerinin ifadesi için ateşli bir şekilde çaba gösteren söz konusu bu insan, 19. yüzyılın burjuvası mıydı, yoksa işçisi mi? Cevap hiçbiri ise –ki "hiçbiri"– Marx'ın insan doğası modelinin insanın anlaşılmasıyla ne ilgisi var? Öne sürdüğü bu insan doğası modeli, geçmişin altın çağı insanı mıdır yoksa geleceğin Mesih öngörüsünün insanı mıdır? Bunun yanıtı oldukça karışıktır ve bizi Marx'ın psikolojik sisteminin en ileri ve derin yönüne doğru götürür. Sıradan bir insanın hastalığına göre çok daha farklı ve ciddi bir hastalık olarak görece terimler içinde tanımlanan ya da başka bir bakış açısından, insanın üretmesine ve yaratmasına engel olmayan bir

hastalık olarak görülen zihinsel hastalıklar kavramına karşıt olarak Marx, *normalliğin patolojisini (hastalığını)* –istatistik olarak– normal insanın sakatlığını, özbenliğini kaybedişini, insani özünü yitirişini gözler önüne serdi. Eğer nesne, bir insan nesnesi haline gelmemişse –yani, nesneyle olan ilişkisi etken bir ilişkilenme olmayıp kendisi tarafından çoğunlukla "kendine mal etme" olarak adlandırılıyorsa– o zaman Marx insanın nesne içinde "kayboluşu" olasılığından söz eder. Tam anlamıyla gelişmiş bireye karşılık olarak, insanın "zihinsel ve bedensel olarak insanlıktan uzaklaştırılmasından" ya da "sakat" işçiden, "insanın ufacık bir parçasından" söz eder. Marx, insanın diğer insanlarla ve doğayla *etken* bir şekilde ilişkiye geçmediği takdirde kendisini kaybedeceği, dürtülerinin insani özelliklerini yitireceği ve hayvani özellikler takınacağı yönünde akıl yürütür; bunu şu şekilde devam ettirebiliriz: Madem ki insan hayvan değil, o halde artık hasta, parçalanmış ve sakat biridir. İşte tam da bu noktada, Marx'ın *dinamik (devingen) psikolojisin*deki devrimci ve tedavi edici öğeyi görmekteyiz. İnsan, gizilgüçleri gereği sadece dünyayla bağlantı içine girme yeteneğine sahip değildir, aynı zamanda bunun ihtiyacı içindedir de. İnsan olması ve iyileşmesi için bu sağlıklı gizil gücünü düzeltme ihtiyacı duyar, insan devingenliğinin patolojik şeklini değil.

Marx'ın sakatlar düşüncesine karşılık olarak kendisini tam anlamıyla gerçekleştirmiş insan düşüncesi, yeni ve özgün nevrozlar düşüncesinin de temelini oluşturur. *Alman İdeolojisi*'nde (German Ideology) önemli bir açıklamada şöyle der:

> İnsanın kendisini, yani bütün olarak canlı bireyi tatmin etmeden, tek bir tutkusunu diğerlerinden ayırarak doyurabileceğine inanmak saçmalıktır. Bir tutku soyut ve ayrı bir niteliğe bürünüp insanı yabancı bir güç olarak karşılarsa –yani ... bir tek tutkunun tek taraflı doyumu olarak– bu, ne iyi niyetle ne de bilinçle ilgili olur ... fakat

> bu *var olmakla* ve düşünceyle değil yaşamla alakalıdır. Bireyin yaşantısının dışavurumu ve deneysel gelişim bununun gelişimine izin verirse ... bu durum, bireyin sadece tek taraflı ve sakat bir şekilde gelişimiyle sonuçlanır.

Burada Marx, insanın bütününün tatmininden çok, yabancılaşmış tutkulardan, tek başlarına amaç haline getirilip doyurulan tutkulardan –yani tüm diğer tutkulardan ayrı tutulan ve dolayısıyla yabancı bir güç olarak bireye karşı gelen tutkulardan– söz eder. Normallik ve sağlığın, tam da tek bir içgüdünün, yani cinsellik içgüdüsünün doyurulmasının bir sonucu olduğunu söyleyen Freud'unkine benzer içgüdüselci bir psikolojide böylesi bir düşüncenin yeri olmayacaktır. Tüm yetilerin etkin çabalarla nesnelerine erişmek için enerji ürettiği insancıl anlamdaki tutkular düşüncesinde, Marx'ın demeci zihinsel hastalıkların ve nevrozların doğasına işaret etmektedir. Bu yüzden bu durum baskınlık ve dolayısıyla bir tutkunun yabancılaşması olarak tanımlanabilir.

Yabancılaşmamış dürtüyü anlamanın anahtar kavramı *etkinliktir* ya da Marx'ın önceki deyimiyle "öz-etkinlik". Açıkça, "etkinlik" sözcüğünü bugün kullandığımız gibi, bir şeyler yapmak, meşgul olmak vb. anlamıyla kullanmaz. Aynı şekilde, "ait oldukları türün gereksinim ve standartlarına göre etkinlik oluşturan" hayvanların etkinliğinden de farklıdır; öyle ki insan nesneye uygun standartlara göre etkinlik geliştirir. "Böylelikle, insan güzellik yasalarına göre de etkinlik oluşturur." Marx'ın etkinlik kavramı, ancak özgürlük koşulları altında mümkün olan yaratıcı ve içten gelen bir hareket olarak Spinoza'nınkiyle benzerlik gösterir. Örneğin, "insan düşlemi, beyni ve kalbinde ortaya çıkan etkinliğinden" söz eder. Marx, insan tutkularının somut terimlerinden özellikle de aşktan söz etmeye başladığı zaman bu etkinlik kavramı iyice netleşmeye başlar. Bununla ilgili şöyle der:

> *İnsanın, insan* ve dünya ile olan ilişkisinin de insanca olduğunu varsayalım. İşte o zaman sevgi, sevgiyle değiş tokuş edilebilir; güven de güvenle vb. Sanattan hoşlanmak istiyorsan sanatsal açıdan beslenmiş biri olmalısın; başka insanları etkilemek istiyorsan gerçekten başkaları üzerinde güdüleyici ve teşvik edici bir etkiye sahip olman gerekir. Doğayla ve insanla olan ilişkilerinin her birinin, senin gerçek *bireysel yaşantının* ve istencinin nesnesiyle örtüşerek *özel bir ifade* taşıması gerekir. Karşılığında sevgi alacağını aklına getirmeden seversen, örneğin, sen âşık biri şeklinde *dışa vurarak sevilen kişi* olamıyorsan, o zaman sevgin acizdir ve bu bir talihsizliktir.

Marx, sevginin bu etken özelliğini *Die Heilige Familie*'de yazdığı bir yazıda açıkça ifade etmektedir: "Bay Edgar, âşık birini ya da seven insanı sevgi insanına dönüştürerek sevgiyi bir Tanrıçaya, zalim bir Tanrıçaya dönüştürmüş olur, böylelikle "sevgiyi" insandan ayrı bir varlık haline getirir. Bu basit süreçle, yüklemin özne haline dönüştürülmesiyle" insan, insan olmaktan uzaklaşmış olur. Gerçekte aşk, insani bir etkinliktir, edilgenlik değildir (birine *tutulmaktan* ziyade *sevmek*) ve Marx der ki: "İnsana kendi dışındaki nesnelerin dünyasına gerçekten inanmayı öğreten şey, sevgidir."

Marx'ın gerçek insan gereksinimleri kavramı, –başkalarına ihtiyaç duyma, ifade etme ve yetilerini uygun nesnelere boşaltma ihtiyacı– onun sentetik, insani olmayan, köleleştirici gereksinimler kavramları göz önünde bulundurulduğunda ancak tam anlamıyla anlaşılabilir. Çağdaş psikoloji, gereksinimlerin eleştirel çözümlemesiyle pek az ilgilenir; bir insanın bir şeyleri arzu etmesi gerçeğini, tam da o insanın arzu edilen şeye haklı olarak ihtiyaç duyduğunun bir kanıtı olarak varsaydığından, endüstriyel üretim yasalarını (en üst düzeyde üretim, en üst düzeyde tüketim

ve en az ölçüde insan anlaşmazlıklarını) kabul etmiştir. Tutucu psikanaliz, esas olarak cinsel gereksinimlere ya da daha sonra hayatta kalma gereksinimlerine ek olarak yıkıcılık gereksinimleri üzerinde yoğunlaştığından, daha geniş ihtiyaçlar silsilesiyle uğraşması için pek bir neden yoktur. Öte yandan Marx, psikolojisinin diyalektik yapısı nedeniyle gereksinimlerin çapraşık özelliklerini ortaya koyarak bunu, psikolojiye saldırmak için en şiddetli nokta olarak kullandı. O halde "Bilim diye kabul edilen şey nedir?" sorusuna karşılık, *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları* (*Economics and Philosophical Manuscript)* adlı eserde şöyle der: "Bilim, bu yüce insan etkinliğinin varlığı, belki de sadece 'gereksinim', "ortak gereksinim" deyişinde ifade edilenin dışında, onun için hiçbir anlam ifade etmese de kendi eksikliğini hissetmeyen şey midir?" *İnsani* olmayan bu ihtiyaçlar, Marx tarafından özdeyişsel olarak şöyle nitelendirilir:

> Her insan, bir başkasını yeni kurbanlar vermeye zorlamak, yeni bağımlılıklara sokmak ve yeni bir zevk olsun diye onu ayartmak amacıyla yeni bir ihtiyaç yaratmanın hesabını yapar... Herkes, bencilce ihtiyaçlarının tatmini için başkaları üzerinde *yabancı* bir güç kurmaya çalışır. Bu yüzden, nesneler yığınıyla insanın onlara tabi olduğu yabancı varlıklar âleminde bir artış olur. Her yeni ürün, karşılıklı hile ve hırsızlığın yeni bir gizil gücüdür. İnsan, insan olarak gittikçe "yoksullaşır"... Üretim ve ihtiyaçların artması ile *hayali,* insanlıktan ve doğallıktan uzak, baştan çıkarılmış arzular ortaya çıkar ve hep hesapçı uşaklık etme gerçeğinde, kısmen de olsa bu durum kendini öznel olarak gösterir.
>
> Sonuç olarak aşırı yararlı şeylerin üretimi, aşırı *yararsız* insanı da beraberinde getirir. Her iki taraf da, savurganlık ile tutumluluğun, zevk ve sefa sürme ile el etek çekmenin, varlık ile yoksulluğun eşdeğer şeyler olduğunu unutur.

Gerçek ile hayali insan gereksinimleri arasındaki bu ayrımla Marx'ın psikolojisi, gereksinimler ve dürtüler kuramında oluşturulacak en önemli ayrımlardan birine değinir. İnsani olan ile insani olmayan, gerçek ile hayali, yararlı ve zararlı gereksinimlerin nasıl ayırt edildiği sorusu, aslında ne psikolojinin ne de Freud psikanalizinin öncelikle böyle bir ayrım yapmayışlarından dolayı, üzerinde araştırmaya bile başlamadıkları çok temel bir psikolojik sorundur. Yabancılaşmış insan model olarak alınmışken; modern endüstrinin gittikçe artırdığı ihtiyaçların doyurulması da bir gelişme işareti sayılırken; çağdaş özgürlük kavramı, tüketici özgürlüğünü, büyük oranda, insanın, maddi gücünün erişeceği sınırlar içinde, aynı malı, çeşitli ve neredeyse özdeş markalar arasında seçebilme özgürlüğü olarak yansıtırken; –buradaki müşteri özgürlüğü 19. yüzyılın girişimci özgürlüğünden oldukça farklıdır– böylesi bir ayrım nasıl yapılabilirdi ki? Ancak sakat insan görüntüsünün ötesindeki insanı ve onun gizil gücünü gören diyalektik devrimci psikolojidir ki iki çeşit gereksinim arasındaki önemli ayrıma ulaşabilir; böylesi bir çalışma da görünüşü öz ile karıştırmayan psikologlar tarafından başlatılabilir. Bu arada şunu da belirtmekte yarar var: Marx, bir zamanlar bu ayrımı yaptığında, *insani* gereksinimlerdeki hayal kırıklığına dayanarak varlık ve yoksulluğun, zevk ve sefa sürme ile el etek çekmenin birbiriyle çelişen şeyler olmayıp eşdeğer şeyler olduğu sonucuna varmak zorunda kaldı.

Şu ana kadar, genelde Marx'ın dürtüler ve gereksinimler kavramları üzerinde durduk. Acaba, Marx'ın psikolojisinde dürtülerle ilgili bulunabilecek başka özel şeyler de var mıdır? Aslında, esas olarak psikolojiyle ilgili bir yapıtta yer almasını beklediğimiz oranda bütüncül ve sistematik bir şeyler olmasa da, yine olduğu söylenebilir.

Marx'ın insan kavramının, insanın dış dünya ile ilişkilerini betimlemede çok can alıcı bir nokta olduğu üzerinde daha önceden durulmuştu. Aynı şekilde bu kav-

ram, düşünme süreci için de çok can alıcıdır; *Die Heilige Familie*'de "Herr Edgar" ile ilgili eleştirilerden biri; Herr Edgar'ın bilmenin mutlak huzuruna erişmek amacıyla sevginin tutkusundan kurtulmaya çalışmasıdır. Bu bağlamda Marx aşkı, "kimsenin nereden nereye gideceğini önceden bilmediği tüm o gerçek yaşantılarla, tüm o tensel deneyimlerle, dolaysız olan her şeyle ve tüm hayatla" eş tutar. İnsan ilişkileri söz konusu olduğunda şuna inanır: "İnsanın insanla dolaysız, doğal ve gerekli ilişkisi, *erkeğin kadınla olan ilişkisidir*. Erkeğin kadınla ilişkisi, insanın insanla olan ilişkilerinin *en doğalıdır*."

Marx'ın bu düşüncesini, Freud'un cinsellikle ilgili düşünceleriyle karşılaştırmak çok ilginçtir. Freud için cinsellik (daha sonraki eserlerinde de yıkıcılık), insanın en temel tutkusudur. Daha önce de belirttiğim gibi, bu tutku erkeğin kimyasal olarak üretilen cinsel açlığını doyurmak amacıyla erkek tarafından kadının kullanılması şeklinde tasavvur edilmiştir. Marx, Freud'un kuramını biliyor olsaydı, bunu tipik bir burjuva kullanma ve sömürme kuramı olarak ele alıp eleştirirdi. Marx'ın insan ilişkileri düşüncesinin merkezinde, cinselliği değil, cinselliğin onda ifade bulduğu Eros'u görürüz. Burada, Eros ile tüm canlı özdek en temel çekim olan kadın ile erkek arasındaki özel çekim kastedilir.

Marx'ın psikolojisindeki bir başka temel bölüm de biyolojik-fizyolojik anlamda olmasa da, psikolojik anlamda ölüme karşıt olarak yaşamın sınıflandırılmasıdır. Birçok açıdan bu kavram, Freud'un yaşam ve ölüm içgüdüsüne değinir; ancak bu içgüdünün, iddia edilen biyolojik temeli olmaksızın, daha çok doğrudan, biyofili (ölüm sevgisi) ve nekrofili (yaşama sevgisi) diye adlandırdığım şeye yaklaşır. Marx'ın psikolojisinde, belki de en belirleyici soru insanın mı, sınıfın mı yoksa toplumun mu ölüm ya da yaşam sevgisiyle güdülendiğidir. Duygusal arka planları dikkate alındığında, sosyalizme olan sevgisi gibi, kapitalizme olan düşmanlığı da bu çatallılıkta

kök salar. Marx'ın bu ayrımdan söz ettiği birçok yer arasında, burada en çok bilineninden, *Komünist Manifesto*'dan alıntı yapıyorum: "Burjuva toplumlarında var olan işçi sınıfı, biriktirilmiş iş gücünden başka bir şey değildir. Komünist toplumdaki biriktirilmiş iş gücüyse, emekçinin varlığını geliştirmek, zenginleştirmek ve genişletmekten öte bir şey değildir. Bu yüzden burjuva toplumunda geçmiş, şimdiye egemendir; komünist toplumda ise, şimdi, geçmişe egemendir." Ya da başka bir yerde belirttiği gibi, servetin kuralı "yaşayanların ölü maddeler tarafından egemenlik altına alınmasıdır." Eros ve yaşama sevgisi, yabancılaşmamış insanın iki temel direncidir. Bunlar insan doğasında vardır ve olabileceği şey için insana fırsat veren toplumsal koşullar altında ancak kendilerini dışavurabilirler. Marx, kapitalist toplumlarda üretilen ve insanı yöneten tutkulara, sevgi ve diriliğin yerini alan her türlü hırsı, özellikle de mal canlılığını, para hırsını ve isteklerine ket vurmayı ekler. Lüks yaşama gücü yeten ve isteklerine gem vurmayan bir karakter ile 19. yüzyıl burjuva toplumunun biriktirici ve dünya nimetlerinden el etek çeken karakterinin Marx tarafından çözümlenişi birçok sınıfa uygulanan dinamik karakteroloji gelişiminde bir dönüm noktasıdır. Marx'ın tüm psikolojik düşüncesi, davranışçı-betimleyici değil de dinamik olduğu için, karakter özellikleri ve karakter kavramları da dinamik anlamda anlaşılmalıdır. Bunlar belli ekonomik ve toplumsal koşullarca belirlenmiş, göreceli olan sürekli tutku ve arzulardır. Marx burada karakter araştırmasını, "insanı güdüleyen güçlerin" araştırılması olarak ele alan Balzac'ın o büyük sosyopsikolojik eseriyle ilişkilendirir. Balzac'ın yapıtları, birçok açıdan Marx'ın psikolojik ilkelerinin daha ayrıntılı bir şekilde işlenmiş şeklidir. Bu arada, şunu da eklemek gerekir: Marx'ın Engels'e gönderdiği mektuplar, özellikle kısaltılmamış Almanca ilk halleriyle okunursa, Balzac'ın betimlemelerinin sanatsal özelliklerine sahip olmasalar da diyalektik insancıl psikanaliz açısından karakterin en iyi

psikanalitik taslağına sahip bireylerin psikolojik derinlikli görüşlerine rastlanılabilir.

Marx'ın dürtüler psikolojisinin bu kısa özeti, öfkeye ilişkin bir göndermesiyle sonuçlandırılabilir: Öfkenin insanın kendisine dönebileceği görüşünde özellikle ilginç olan, bu düşüncenin daha sonraları Freud'un psikanalizinde çok önemli bir rol oynamasıdır. Marx şöyle der: "Utanç, insanın kendisine yönelttiği bir çeşit öfkedir ve tüm ulusun gerçekten utanması tıpkı sıçramadan önce sinen bir aslana benzer."

Marx'ın insancıl derinlikli psikolojiye yaptığı katkı, onun bilinç ve farkında olma kavramına yönelik tutumu bilinmeden tam olarak anlaşılamaz. Klasik ifadesi *Alman İdeolojisi*'nde yer alır: "Yaşamı belirleyen bilinç değildir, bilinci belirleyen yaşamdır." Daha sonraları *Contribution to the Critique on Political Economy*'nin önsözünde "İnsanların varlığını belirleyen bilinç değildir, aksine toplumsal varlık bilinci belirler," diye yazar. Birinci açıklamasında "yaşam" olarak belirttiği şeyi, ikinci açıklamasında, "toplumsal varlık" olarak nitelendirir. Daha önceki öne çıkan savunucularından biri olan Spinoza ve elli küsur yıl sonrasında Freud'da doruk noktasına ulaşan geleneğin devamında Marx, bilincin tüm ruhsal nitelik ve nihai veri olduğuna ilişkin yaygın görüşe karşı gelir. Marx, bu konuda da Freud'a göre daha derinden bir bakış açısıyla, bilincin var olan sınıf veya toplumu niteleyen belirli pratik yaşamın bir ürünü olduğunu belirtir. "Ta başlangıcından itibaren bir toplumsal ürün"olan bilinç, tıpkı konuştuğumuz dil gibi "diğer insanlarla ilişki kurabilme ihtiyaç ve gereksiniminden" ortaya çıkar. İnsanlar kendi düşünceleri tarafından uyarıldıklarını ve belirlendiklerini düşünedursunlar, aslında kendilerinin de farkında olmadığı arka plandaki güçler tarafından belirlenirler. Marx, *Alman İdeolojisi*'nde baskı (*Verdrängung*) terimini, sıradan doğal arzuların baskısı olarak daha önceleri kullanmışken, Rosa Luxemburg, Marx'ın düşüncelerini izle-

yerek oldukça açık bir şekilde "bilinç" ile "bilinçdışılık" arasındaki çatallılık durumundan söz eder. Marx'ın, toplumsal varlığın bilinci belirlediğine ilişkin ifadesinin açıklamalı bir yorumunda, Rosa Luxemburg şöyle yazar: "Bilinçdışı, bilinçten önce gelir. Tarihi süreç mantığı, tarihi sürece katılan insanların öznel mantığından önce gelir." Herhangi bir sınıf toplumunda çelişkiler nedeniyle gerçek güdüler akılcı olmadığı anda, o sınıf toplumunda, insan bilincine ister istemez eylemlerinde akılcılık görüntüsü veren şey yanlış bir bilinç, yani bir ideolojidir.

Marx'ın bilinç ve ideoloji düşüncesi, devrimci kuramın çok önemli temel bölümlerinden birine öncülük etmiştir. Eylül 1843'te yazdığı bir mektupta bilinçten şöyle söz eder: "Öyle olmasını istemese de dünyanın sahiplenmek zorunda olduğu bir şeydir bilinç... O halde özdeyişimiz Dogmalarla değil de kendi kendisine net olmayan mitik bilincin çözümlenişiyle gelen bilinç reformu; onu ya dinselleştirin ya da siyasallaştırın," şeklinde olmalıdır. Yanılsamaların yıkılışı ve bilincin çözümlenişi –yani insanın bilinçli olmadığının farkına varması– toplumsal değişimin koşullarıdır. Marx, bunu birçok muhteşem özlü sözünde açıklamıştır: İnsan, "dondurucu koşullara kendi ezgilerini söyleyerek dans ettirmelidir," ya da "insanın kendi koşullarıyla ilgili yanılsamalarını bırakma isteği, yanılsamaları gerektiren koşulları bırakma isteğidir." İnsanın, "kendi etrafında ve dolayısıyla kendi gerçek güneşi etrafında dönebilmesi için, aklını başına toplamış, hayal kırıklığına uğramış" kişi olabilmesi gerekir. Değişmenin anahtarı olarak gerçeğin ayırdına varma, Marx için toplumsal gelişim ve devrimin koşullarından biridir; tıpkı Freud için zihinsel hastalıkların tedavisinin bir önkoşulu oluşu gibi. Marx, bireysel tedavi sorunlarıyla ilgilenmediğinden, ayırdına varmaktan bireysel değişmenin bir koşulu olarak söz etmez; ancak burada ana hatlarıyla belirtmeye çalıştığım gibi, onun bütüncül psikolojik sistemini göz önün-

de bulundurduğumuzda, böylesi bir bağlantı kurmak zaten olağanüstü bir başarı olmayacaktır.[2]

İnanıyorum ki Marx'ın insana ilişkin esas yönelimi tam anlamıyla anlaşıldığında, şu ana kadar reddedilmiş olan psikolojiye yaptığı katkı tam anlamıyla fark edilmiş olacaktır.

2 *Krş. Marx's Concept of Man* (Marx'ın İnsan Anlayışı) adlı yapıtta Marx'ın psikolojik kavramları hakkında ayrıntılı sunumum (New York, Ungar Publ. Co., 1961) *Beyond the Chains of Illusion*, (Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum - Yanılsama Zincirlerinin Ötesinde), Credo Perspectives, ed. Ruth Nanda Anshen. (New York, Simon ve Schuster, 1962.)

4

İnsancıl Planlama[1]

Devlet planlaması ile iş planlaması arasındaki yakınsamaya ilişkin araştırma alanlarında, bu konunun aynı zamanda bir tarafta psikoloji ile sosyal psikoloji, öbür tarafta da yönetim ile planlama arasındaki yakınsamayı da içine aldığı kolayca görülebilir. Sözü edilen ikinci yakınsama alanı iki önemli alanı da kapsamaktadır; birincisi, oldukça açık bir şekilde endüstri psikolojisinin de alanıdır. Bu konuda atılan belki de en önemli adım, birçok çalışmaya da kaynaklık eden Elton Mayo'nın Hawthorne General Electric'te gerçekleştirdiği o meşhur deneydir. Elton Mayo burada, iş kapsamındaki insan materyalini kullanmak ya da yönlendirmek amacıyla ortaya konulan birtakım araçların verimlilik sonuçları üzerine çalıştı. Mayo, vasıfsız kadın işçileri ele aldı; onlara mola saatleri ve başka diğer özendirici imkânlar sunduğu zaman üretimin yükseldiğini gördü. Sonra bu tür teşvikleri kaldırdı; fakat üretim yine yükseldi. Sonunda, bir biliminsanı olarak sezgilerine güvenen Mayo şu sonuca vardı: Yalnızca verilen molalar ve diğer özendirici imkânlar değil, aynı zamanda üretimi artırmanın yanında devamsızlıkları da azaltan ve bu

1 "İnsancıl Planlama", 1968'de California, Los Angeles'ta yapılan TIMS toplantısında bir konuşma olarak sunulmuştur. The Institute of Management Sciences'a yayımlama izni için teşekkürler.

işçiler arasında daha insani ilişkilere vesile olan, hepsinin de ötesinde çok daha önemli bir etmen vardı: *İşçiler yaptıkları işe ilgi duymaya başlamışlardı.* Sırf, katıldıkları deney ve onun anlamı konusunda kendilerine bir şeyler söylendiği ve böylece, ilk kez gerçekten mekanik, yinelemeli ve sıkıcı iş koşulları onları ilgilendiren bir boyuta taşındığı için, yaptıkları işle ilgilenerek etkin bir katılım içine girmişlerdi. Aslında üretimde artışı ortaya koyan etmen de işte buydu. Mayo'nun deneyiyle parasal güdülemeye ek olarak iş ile ilgilenmenin güçlü bir güdü olduğu ilkesi deneysel olarak kanıtlanmış oldu.

Mayo'yu takip eden endüstriyel psikologlar –Likert, McGregor, White ve diğerleri– onun bulgularına yeni bir madde eklediler. McGregor, yalnızca benliğin –yani gurur ve özsaygının– değil, aynı zamanda belki de Kent Goldstein'den beri sıkça modern psikolojide de söylendiği şekliyle "kendini gerçekleştirmenin" de iş verimini artırdığını vurgulayarak belki de en köktenci sonuca dikkat çeker.

Yine de bütün bu çalışmaların "Daha iyi bir üretim elde etmek için insan nasıl güdülenir?" ya da "Amacı kalitelileştirmek için (makinelerin daha etkili bir şekilde kullanımı için) araçların (insan maddesinin) nasıl kullanılması gerekir?" gibi soruları da beraberinde getirdiğini unutmamamız gerekir. Ya da bir başka açıdan bakalım: Profesör Mayo kitabına *Endüstrinin İnsan Sorunu* adını koymuştu. Kitabına *İnsanın Endüstri Sorunu* adını da verebilirdi. Fakat buradaki can alıcı soru şu: "Amaç kim ya da ne, araç kim ya da ne?" Öyle görünüyor ki endüstri psikolojisi alanındaki amaç iş verimliliğidir ve insanın gelişimi, bir başka deyişle insan için iyi olan şey, bu amaca ulaşmak için bir araçtır. Aslında birçok endüstri psikoloğu, insan için en iyi olanın endüstri için de en iyi olduğunu yani insanlar ile endüstriyel çıkarlar arasında bir çeşit önceden düzenlenmiş uyumun olduğunu varsayıyorlar. Bir dereceye kadar bunun doğru olduğuna inanıyorum, ancak kendimize şu soruyu da sormalıyız: "Ya öyle değilse, o zaman ne ola-

cak?" *İncil*'de yer alan şu yürekli cümleye karşı tutumunuz nedir? "İnsan, bütün dünyayı kazanıp ruhunu kaybederse, bundan ne gibi bir kâr elde eder?" Devamıysa: "Ve insan, ruhunu neyle takas eder?" Yanıt kuşkusuz şudur: "Ruhun takas değeri yoktur."

Endüstri psikolojisinin, üslendiği tüm değerli çalışmalara karşın, bu konuyu bir açıdan karıştırdığına inanıyorum. Üretim çıkarlarıyla insanın en makul çıkarları arasında önceden kurulu bir uyumu varsaymakla temel bir sorunu gölgelemiş oluruz: "Gerçekten ne ile ilgileniyoruz?" Temel olarak insanın gelişimiyle mi yoksa üretim ya da makineler veya örgütle mi uğraşıyoruz?

Mahcubiyet verici bir çelişki üzerinde samimiyetle durmaya mecbur kalmış gibiyiz. Bizim kültürümüz Yahudi-Hıristiyan kültürüne dayanır ve On Emir ile Altın Kural'a *inanarak* yetiştiriliriz; ancak On Emir ile Altın Kural temelinde hareket eden ve neredeyse herkesin başarısız olduğu bir *uygulamanın* da içindeyiz. Kuşkusuz özellikle belirli alanlardaki istisnalar dışında, geleneksel ahlaki kodlar ile en üst düzeyde başarıyı bir araya getirmek zordur. Bir yandan değerler bütününe inanırken, öte yandan da tam aksi yönde hareket ederiz. Ben bir vaiz değilim, ancak bir psikolog için içimizdeki bu bölünmenin oldukça zararlı sonuçlarını görmek çok zor değildir. Bir tarafta saygı duyduğu değerler bütünü, diğer tarafta da onu tam aksi yönde hareket ettiren öteki değerler bütünü ile "bölünme" seviyesinde yaşayan bir insan, çoğunlukla kendi suçluluk duygusunu başkalarına yükleyen, kendini savunmacı konumuna getiren, enerjisini alıp götüren vb. oldukça ağır bir suçluluk duygusu içinde kıvranıp durur. İşte bu yüzden, yaşadığımız suçluluk duygusunu itiraf etmemiz gereken yer, can alıcı bir noktadadır. Aziz Matto'nun sözlerinin ardından mı gideceğiz yoksa bütün çabalarımızın amacının, ekonomik makinemizin büyümesi ve verimlileşmesi oluğunu söyleyen ilkenin mi?

Endüstri psikolojisinin gerçekleştirdiği çalışmalarla ilgili şu uyarıyı yapmakta yarar var: Birçok akademik psikoloji gibi, endüstri psikolojisi de kendi çalışmalarımın referansını oluşturan dinamik merkezli derinlik psikolojisine karşıt olarak davranışçı merkezlidir. Psikolojik yöntemlerin yönetim ve planlamaya uygulanmasıyla ilgili olarak bu ayrımın neden son derece önemli olduğunu daha sonra açıklayacağım.

Psikoloji ile yönetimbilimi arasındaki ikinci ve çok daha önemli bir yakınsama noktası, yine de özellikle analitik sosyal psikolojiyle Özbekhan ve Churchman'ın eserlerinde görülen yönetim felsefesinde ifade edilen düşünceler arasında yer alır. Özbekhan ve Churchman çok açık bir şekilde şu soruları ortaya koydular: "Neyi planlıyoruz? Planlarımızın değeri nedir?" Özbekhan ve Churchman, stratejik hatta taktiksel planlama hakkında konuşmadan önce, tüm planlamamızın altında yatan norm ve değerlerden haberdar olmamız gerektiğini bize anımsatmaktadır.

Bu sorularla çok yakından ilişkili hatta çok daha temel bir soru da şu: Planlama derken neyi kastediyoruz? Emredilen bir tarzda, önceden belirlenmiş bir planı yerine getirmeyi mi kastediyoruz, yoksa Özbekhan'ın dile getirdiği gibi "geleceğin talebine cevap vermeyi" mi kastediyoruz? Örneğin, evlenmek isteyen çiftlerin olası, uygun eşleştirmelerinde, son zamanlarda bilgisayarların kullanımını ele alalım. Bu şekilde eşleştirilen müstakbel gelin adayı, "Gelecek hafta evlenmeyi planlıyoruz?" mu demeli, yoksa "Gelecek hafta evlenmeye planlandık?" mı demeli? Aslında, sanırım bu soru, bu şanslı ya da şansız çiftle alakalı değil, aynı zamanda toplumumuzdaki tüm planlama düşüncesiyle de alakalı. Gerçekten *planlıyor muyuz,* yoksa sorgulamadığımız ve sorumluluğumuzun olmadığı belirli ilkelere göre *planlamayı mı planlıyoruz*?

Planlamamızı planlayan bu ilkeler nelerdir? Öyle görünüyor ki teknoloji toplumunun geliştirmiş olduğu bir planlama

normu, *"Bir insan teknik olarak yapılması olası her şeyi yapmalı"* şeklindedir.[2]

Bu teknolojik değer ilkesine göre, Ay'a gidecek yeteneğimiz varsa, o halde gıkımızı çıkarmadan gitmemiz gerekli. Aynı şekilde, daha da yakıp yıkıcı silahların nasıl yapıldığını öğrendiysek, o halde derhal işe koyulup bu silahları yapmalıyız. Böylesi bir bakış açısında, teknik uygulanabilirlik bütün değer oluşumlarının kaynağını oluşturur. Gerçekten de teknik açıdan yapılması mümkün olan şey norm haline gelmişse bu, dini ve etik normlardan feragat etmek anlamına gelir. Bizim geleneksel ve manevi normlarımız insan için iyi, doğru ve güzel olanı, insanın gelişimine ve yaşamına destek veren şeyi yapmak gerektiği düşüncesi üzerine kurulmuştur. Eğer teknik olarak başarabildiğimiz her şeyi yapmamız gerektiği şeklindeki norm sistemini kabul edersek, bir yandan geleneksel değerlerimizi dilimizden düşürmeyerek onlara olan sahte bağlılığımızı sürdürsek de aslında bu değerleri çoktan terk etmişizdir. Kuşkusuz, "bir insan yapabileceği her şeyi yapmalı" teknolojik varsayımı, bir değer ilkesi olarak farkında olduğumuz açık bir norm değildir. Yine de bilincimizde Yahudi-Hıristiyan geleneğinin normlarını taşısak da hareketlerimizi belirleyen aslında bu ilkedir.

O halde, insancılık normlarıyla teknik ilerlemenin buyrukları arasındaki kaçınılmaz çarpışmayla mı karşı karşıyayız? Neyse ki vahiy temelinde değil ama insanın doğasına ilişkin bilgimiz temelinde üçüncü bir değerler sistemi olasılığı var. Bu değer sisteminin temelinde, insan doğasını anladığımız takdirde insan için neyin iyi, neyin kötü olduğuna karar vermemizin mümkün olduğu düşüncesi yatmaktadır. Buradaki "iyi" ve "kötü", insanın ne arzuladıklarıdır ne arzulamadıkları, ne de sırf maddi refahı açısından iyi ve kötü olandır; en uygun (optimal) insani olgunluğa erişmede, ken-

2 Özbekhan ve benim ayrı ayrı vardığımız bu sonucu, Lewis Mumford çok daha önce saptamıştı.

dine gerekli tüm yetenekleri ve gizilgüçleriyle, insanın bütün olarak tam gelişimine vesile olan şeydir iyi ve kötü. Nesnel olarak geçerli normlar, bir vahiye başvurmadan bu şekilde oluşturulabilirler ve bu normlar Taoizm, Budizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi büyük insani dinlerdeki ortak noktalarla temelde özdeştir.[3] Bu bölümde, bu türden normların uygulanabilirliğini gösteremesem de psikanalizde kullanılan kavramlar ile sistemlerin analizinde kullanılan kavramlar arasında bir bağlantı kurmaya yardımcı olabilecek kimi açıklamalı gözlemlerimi buraya eklemekte yarar gördüm.

İnsan bir sistemdir; tıpkı ekolojik ve politik sistemler gibi, bir beden ya da hücre sistemidir veya toplum ya da örgüt sistemidir. Sistem "insanını" çözümlerken, davranış parçacıklarının mekanik yapısıyla değil de bir güçler sistemiyle uğraştığımızı görmekteyiz. Herhangi bir sistem gibi, "insanın" da kendi içinde sağlam bir bütünlüğü vardır ve değişmeye karşı büyük bir direnç gösterir; bunun da ötesinde arzu edilmeyen bir parçanın iddia edilen "nedeni" durumundaki bir diğer parçanın değişimi, sistemde bütün olarak bir değişme yaratmayacaktır.

"İnsan" sistemini anlamadaki güçlük iki yönde kendini göstermektedir. Birincisi sistem kavramının, sağduyusal düşüncede rastladığı aynı zorluklarla karşı karşıya olmasıdır. Eski neden ise sonuç modeline dayalı düşünmeyi bırakıp, sürece göre düşünmeyi gerektirmektedir. Diğer zorluğu da görünen davranışın ardındaki güçler düşüncesini kabul etmenin birçok insan için oldukça zor olduğu gerçeğinde yatmaktadır. Size sıradan bir örnek vereyim: Kıpkırmızı suratıyla bağırıp duran birini gördüğünüzde, "Bu adam öfkeli," dersiniz, bu doğru bir açıklamadır. Fakat sistemini çok daha derinden irdelerseniz, "Bu adam korkuyor," diyebilirsiniz; daha da derinlere giderseniz, "Bu adam kendini çaresiz his-

3 Bu tür bir insancıl etik sistemini bir çalışmamda ana hatlarıyla ele almaya çalıştım: *Man for Himself*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1947.

sediyor," sonucuna varırsınız. Şimdi bu üç ifade de doğru. Yine de bu olaya gösterdiğimiz ilgi değişik boyutlardadır, çünkü yalnızca "bu adam kendini aciz hissediyor" ifadesi, üzerinde durduğum temel gerçeğe yaklaşıyor; adamın yalnızca öfkeli yönünü gördüğümüz sürece, sadece yüzeysel görüngüyü (fenomeni) görüyoruz demektir.

Güdüleyici güçler genelde bilinçsizdir. Örneğin, postanede gişenin arkasında bir adam görüyorsunuz. Saat tam altı; sırada bekleyen daha üç kişi var ve adam gişeyi kapatıyor. Eğer iyi bir gözlemciyseniz sıradaki üç insanın geri dönmek zorunda kalışları ve pul alamayışları karşısında adamın yüzünde beliren minik tatmin ışığını göreceksinizdir. O bunun farkında değildir fakat bu olay size, bütünüyle başka koşullarda –örneğin bir dikta rejiminde– bu adamın sadist bir işkenceci olabileceğinin ipucunu verebilir. Bu sadist eğilim oldukça açık ve belki de yoğun bir şekilde, kişinin bu eğilimlerini ifade etmesine izin veren koşullar altında apaçık ortaya çıkacaktır. İşte burada yine belirli bir gücün, örneğin sadist arzunun, bir insanının eyleminde ve bilincinde görünmesi çok zor olabilir, ancak kimi koşullar altındaki belli bir sistem insanında etkili bir güç olarak ortaya çıkabilir.

Sistem "insanı"nın bu çözümlenişinde daha ileri bir öğe de bunun göreceli olarak tahmin ediliyor olabilmesidir. "Sistem insanı" demektense, "karakter" (özyapı) demek daha doğru olacaktır, çünkü "karakter" (özyapı) ile ne demek istediğimizi hepimiz az çok biliyoruz. Profesyonel anlamda psikolog olmayan insanlar bile, bir insanın karakterinin o insanın kendisi hakkında ne düşündüğünden ziyade, sergilediği davranışla özdeşleştirilmesinin olduğu gibi kabul edilmemesini deneyimleriyle öğrenmişlerdir. İnsanları gerçekten değerlendiriyorsak, o anda yaptıkları şeylerden yola çıkarak onları değerlendirmeyiz. Fakat daha sonraki bir zamanda belirli koşullar altında öne çıkabileceğine inandığımız ve sezinlediğimiz belirli güçleri değerlendirebiliriz. Kuşkusuz

insanın ulaşabileceği en büyük bilgiyle dahi, bir insanın gelecekteki davranışlarıyla ilgili kesin tahminlerde bulunmak imkânsızdır; bu yalnızca bir olasılıktır. Ancak bir grup insana özgü karakter yapısını biliyorsak, büyük bir olasılıkla gelecekteki kitle davranışını da tahmin edebiliriz.

Bir dipnot olarak şu nokta anımsanmaya değer: 1932'de Hitler iktidara geldiğinde işçilerle çalışanların ona nasıl tepki göstereceğiyle çok yakından ilgileniyorduk. Bildiğimiz kadarıyla bunların neredeyse yüzde yüzü Nazilere karşıydı, ancak Hitler'e karşı savaşıp savaşmayacakları, Hitler kazandığı anda Nazilerin safına geçip geçmeyecekleri ya da ne Hitler'e karşı ateşli savaşçılardan ne de onun ateşli hayranlarından olmadan yalnızca hayatta kalma mücadelesi verip vermeyecekleri, karakter yapılarındaki otorite karşıtı (yetke karşıtı) güçlerin, otoriter (yetkeli) güçlere karşı olan göreceli gücüne bağlı olduğundan da emindik. Grubun karakter yapısını çözümleyerek yaklaşık olarak bu bireylerin kaçının bu üç tepkinin hangisi içinde yer alabileceklerini tahmin edebilmiştik ve tahminimiz daha sonraları ortaya çıkan gerçeklerle de hemen hemen onaylanmıştı.

Esas tezim, sistem "insanının" çözümlenişinin, sistem "teşebbüsünün" ya da sistem "toplumunun" çözümlenişinin ayrılmaz bir parçası olması gerektiği yönündedir. Bir başka deyişle, insanbilimi yönetimsel bilimlerden biri olmalı. İnsan bilgisi temelinde, nesnel olarak geçerli değerlerin oluşturulması olasılığında bir görüş ayrılığı yaşasak da sistem insanını anlayıp bunu toplumsal ve örgütsel sistemin içine sokmadığımız sürece çok açıkça planlamalarımızda ne yaptığımızı bilmediğimiz gerçeği varlığını korumaya devam edecektir. Aksi takdirde, en önemli alt sistemlerinden birini dikkate almadan toplumsal bir sistemin çözümlenişiyle uğraşmış oluruz. Buna ek olarak bir kez sistem "insanını" anladığımızda, evrensel ve nesnel açıdan geçerli değerlerin belirlenme sorunu bir şekilde önemini yitirebilir. Bir akılcı etik sistemin geçerliliği

konusunda hemfikir olamasak da, "Belirli bir yönetim sistemi insana ne yapar?" sorusuna ortak bir yanıt bulmaya çalışabiliriz. İnsan için yaptığımız planlamalarımızın sonuçlarından bir kez haberdar olduğumuz anda, bu sonuçlar ışığında bir planlama hedefini ya da bir yönetim yöntemini bir diğerine tercih edip edemeyeceğimize karar verebiliriz. Bu sonuçlar –ki en önemli nokta da budur– ancak planlamanın gönderme yaptığı toplum sistemi içerisindeki sistem "insanın" üzerinde yapılan çalışmayla anlaşılabilir. İnsan bilgisi olmadan, kendi gözdemiz olan planlama yöntemimizi haklı çıkaracak sonuçların hayalini kurmaya eğilimler gösterebiliriz, ama bunlar kurgusal sonuçlar olacaktır. Yine de kendimizi şu soruyla sınırlandırmamamız gerekir: "Yedi-sekiz saatlik çalışma süresi boyunca belirli bir planlama ve yönetim şeklinin insan davranışları üzerindeki sonuçları nedir?" Fakat aynı şekilde, "Bunların iş ortamı dışında insan davranışı üzerindeki sonuçları nedir?" sorusunu da sormamız gerekir.

Sürekli aynı işte çalışan bir beden işçisi ile ilgili örneği ele alalım. Sıkılmış, gücenmiş ve öfkelidir. Aslında işi ona hiçbir zevk vermez, ama zaten yorgun olduğu günün geri kalan kısmında ya da hafta sonlarında kendisine tüketme izni verilerek işinin zevksizliği telafi edilir. Yine de bu tüketimin de sınırları vardır; insanın canını sıkan da işte budur. Tüketebileceğinden çok daha fazlasının reklamının yapıldığı bir dünyada yaşamaktadır. Dünyanın geri kalan kısmındaki işçilerle karşılaştırıldığında, sahip olduğu görkemli yaşam standartlarına karşın, öznel olarak konuşmak gerekirse, tüketiminde oldukça sınırlandırılmış bulunmaktadır. Vergilerle ya da mahallesine taşınan zencilerle veya işini kaybetmek korkusuyla ilgili yakınmalarını duyarız. Bu temeldeki gücenmişlik ve kızgınlığın karısı ve çocuklarıyla olan ilişkisi üzerindeki etkisi nedir? Bir vatandaş olarak görevini nasıl etkiler? Bu insan, gücenmişliğine hitap eden ve bunu bir kol işçisinin çıkarlarıyla hiçbir ilişkisi olmayan amaçları

için sömüren bir laf cambazının avına kolayca düşeceği bir durumun içine önünde sonunda çekilmez mi? Kabaca söylemeye çalıştığım şey şu: İş sisteminde belirli sonuçlar ortaya koyarsanız gayet başarılı yönetiyor görünebilirsiniz, ancak hem bireysel hem de toplumsal olarak sistem "insanında" derin eksiklikler yaratıyor olmanız mümkün; bu da teşebbüsle ilgili avantajlardan ve toplumun maddi ve ahlaki olarak ödediklerinden daha önemlidir. Yalnızca insan yapısının derin ve analitik araştırması, bize belirli bir çeşit planlama ve yönetimin *bütüncül* sonuçlarının gerçekte ne olduğunu gösterebilir.

En son olarak kuşkusuz, sistemlerle ilgilenenler için oldukça tanıdık olan bir bakış açısından yola çıkarsanız nesnel olarak geçerli normların düşüncesine ulaşabilirsiniz. "Sistem 'insanının' en uygun (optimal) işlevi nedir?" sorusuna "tüm yetilerinin optimal düzeyde gelişimi, en alt düzeyde uyuşmazlık ve insanın kendi içindeki ile insanla insan ve insanla çevresi arasındaki enerjinin en az oranda boşa kullanımı demektir," diye yanıtlayabilirsiniz.

Bu genel ilkeyle ne demek istendiğini, bir ya da iki örnek çok daha somut bir şekilde gösterebilir. İnsan başkalarına yakın olma ihtiyacı içindedir. Bu yakınlık birkaç şekilde düşünülebilir, itaatkâr bir insanın bağlı olduğu kişiyle yakınlığı gibi. Böyle bir durumda bu yakınlığın bedeli, bağımsızlık yoksunluğu, karar verme yoksunluğu ya da bazen bilinçsizce de olsa, bağlı olunan kişiye karşı başkaldırı eğilimleridir. Bu yakınlık, kişinin tam gelişiminin önüne geçen teslimiyete dayanır ve özellikle de teslimiyetle de başkaları arasındaki çelişki nedeniyle insan içinde derin sürtüşmeler ortaya çıkar.

Gelişmenin önüne geçmeyen ve sürtüşmeye ya da enerji israfına yol açmayan yalnızca tek bir yakınlık şekli vardır, o da erişkin sevgidir; bununla iki insan arasındaki, her birinin tam bağımsızlığını ve özel bir anlamda da ayrılmışlıklarını ellerinde tuttukları tam bir yakınlığı kastediyorum. Sevgi,

özünde çelişkisizdir ve enerji israfçısı değildir; çünkü şu iki derin insan gereksinimini özünde barındırır: Yakınlık ve bağımsızlık. Diğer örnekler de zihinsel ile duygusal güçler arasındakiyle sorumluluk ve yapı ilkesi ile koşulsuz tümüyle affedici merhamet ilkesi arasındaki doğru denge şeklinde olacaktır. Sistem "insanının" tam doğasında kimi çözümlerin optimal işlevliliğe, kimilerinin de boşuna işlevsizliğe neden olduğu gerçeğini destekleyen daha birçok örnek verilebilir. Sözü edilen ikinci durum, kuşkusuz, nevrozlar ve psikozların patolojilerinde açıkça görülebilir. İnsan, yine de şunu unutmamalıdır: "Normallik patolojisi" yani toplumun büyük bir bölümünün ya da çoğunluğun paylaştığı sistematik işlevsizliğinin göstergeleri olan ve kültürel olarak şekillenmiş sakatlıklar yine de patolojik olarak yaşanmaz.

Şu anki sistem "insanı" bilgimizle optimal düzeyde işlevliliğe ve en alt düzeyde enerji israfına neden olacak karakter yapısı modeli kusursuzca uygulanabilir. Böylesi bir model, nesnel olarak geçerli değerlerin oluşturulmasına yardım edecektir. Aslında hem Aristoteles hem de Spinoza, burada önerilenden farklı terimlerle olsa da böylesi modeller tasarlamışlardır. Freud, açık bir şekilde değerler sorunuyla ilgilenmezken, üstü kapalı olarak en üst düzeyde insan işlevliliğine katkıda bulunacak kimi değerleri oluşturdu.

Bu yüzden, iç içe geçmiş planlama, sistem "insanı" ile "teşebbüs-devlet-toplum" sistemi arasında bir bütünleşmeyi gerektirmektedir. Bir insanın ekonomik açıdan yararlı olanın insani ve dolayısıyla toplumsal açıdan zararlı olabileceğini fark etmesi çok da zor değildir; bu yüzden, gerçek hedeflerimiz –ya insanın en üst düzeyde gelişimi ya da üretim ve tüketimin en üst düzeyde büyümesi– arasında seçim yapmaya hazırlanmamız gerekmektedir. Böylesi bir seçimi, ancak, ikisi arasında önceden kurulu bir uyumun olduğuna ya da geleneksel dini anlamda konuşacak olursak, Tanrı'nın çıkarlarıyla Sezar'ın çıkarlarının özdeş olduğuna inanmayı bırak-

tığımız anda yapabiliriz. Aslında, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve tüm endüstrileşmiş Batı dünyasında –inanıyorum ki Sovyetler Birliği de bunun içinde– kendimizi, öyle çok fazla ekonomik olmayıp, aksine şiddetli bir insani bunalımın içinde bulduğumuz birçok olay vardır. Şiddet, can sıkıntısı, endişe ve soyutlanmada artışla karşı karşıyayız ve artan tüketimimiz sadece kendisini yeniden üretmenin ve madde tatmini elde etmenin ötesinde insanın açlığını doyurmakta yeterli görünmüyor.

Bu insani bunalımdan çıkış yolu var mıdır? Belki de şöyle sormalı: Daha etkili bir yönetim ve ekonomik üretim elde etmek için sistem "insanında" sakatlıklar oluşturmalı mıyız? Ya da sağlıklı bir ekonomiye sahip olmak için hasta insanlar yaratmak zorunda mıyız? En üst düzeyde üretim ve tüketime değil de insanın tam gelişimine odaklanan endüstriyel bir toplum oluşturmanın mümkün olacağı konusunda hiç kuşkum yok. Ancak bu, toplumsal yapımızda, kapsamlı hedeflerimizde, üretim önceliklerimizde ve yönetim yöntemlerinde köktenci bir değişim demektir. Bu değişiklikleri yapıp yapamayacağımız ve böylece parçalanma tehlikesinden kurtulup kurtulamayacağımız gerçekten çok fazla kesin değil. Yine de insana umut veren birkaç etmen de yok değil. Öncelikle teknoloji toplumunu insanileştirmek için, maddi yol ve yöntemlerimiz olduğu kadar, kuramsal bilgi ve içgörüye de sahibiz. İkinci olarak yalnızca, o sözüm ona hippiler ve köktenci öğrenciler arasında değil, aynı zamanda yaşama biçimimizin insana acı veren bir can sıkıntısına yol açtığının daha çok farkına varan, bilinçleri ve kaygıları tükenmemiş ve hümanist geleneğini unutmayan Amerikalılar arasında da böylesi bir insancıllaştırmaya karşı artan derecede bir talep oluşmaktadır. Toplumsal örgütlenme biçimimizin ve değersiz planlamalarımızın insani sonuçlarının gittikçe artan oranda ayırdına varılmasının, aslında uygarlığımızın devamlılığı için hayati bir etmen olduğuna inanıyorum.

5

Oedipus Kompleksi: Küçük Hans Vakası'na İlişkin Yorumlar[1]

Freud, *Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme* (Three Essays On The Theory Of Sexuality) adlı eserini 1905'ten önce yayımlamıştı. Yetişkinlerin çözümlenmesi (analizi) çalışmalarından elde edilen veriler, doğrudan bir çocuğun yaşamından çıkarılan materyali yeniden gözden geçirerek Freud'da gözlemlerinin doğruluğunu sağlama alma bilimsel ihtiyacını doğurmuştu. Bunun bir sonucu olarak dört yıl sonra, verimli düşüncelerle dolu bir çalışma olan ve kendisine göre Oedipus Kompleksi'nin patojenik rolünü ispatlayan "Beş Yaşında Bir Çocukta Fobi Analizi" adlı çalışmasını yayımladı.

Freud, Hans'ın zaten, "Gerçekte küçük bir Oedipus"[2] olduğunu düşünüyordu. Küçük Hans, annesiyle aynı yatakta olmaktan ve banyoya onunla beraber gitmekten çok büyük

1 Bu bildiri, yazar dışında, Drs. Fernado Narváez Manzano, Victor F. Saavedra Mancera, Leonardo Santarelli Camelo, Jorge Silva García ve Eduardo Zajur Dip'ten oluşan bir grup tarafından Meksika Psikanaliz Enstitüsü'nde gerçekleştirilen tartışmalara dayanmaktadır.

2 S. Freud, *Analysis of a Phobia in a Five-Year-Old Boy* (Beş Yaşındaki Bir Çocukta Fobi Analizi) (1909), Standart Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, ed. J. Strachey. Londra, The Hogarth Press, 1955, X.

keyif alıyordu. Öte yandan, babasını da rakip olarak görüyordu. İlk önce, Gmunden'de babasının çekip gitmesini istemişti, daha sonra Viyana'da, "bu dilek, babasının 'ölmesi' gerektiği şekline dönüşmüştü."[3] Babasının ölümüne yönelik arzusundan kaynaklanan ve normal bir motif olduğu söylenilen bu korku, çalışma odamdaki bir sohbet sırasında ortadan kaldırılıncaya değin, analiz açısından, önümüzdeki en önemli engeli oluşturuyordu.[4]

Freud'a göre Hans'ın fobileri, küçük kız kardeşinin doğumuyla, yani ebeveyn odasından sürgün edilmesine ve annenin ilgisinin azalmasına neden olan bu olayla daha da kabaran annesine karşı duyduğu libidinal, ensest arzunun bir sonucudur. Buna, bir rakip olarak babaya karşı duyduğu nefret ve bu rakibin iğdiş etme misillemeleri korkusu ve küçük Hans'ın anne sevgisini hak ediyor olma özlemi de eklenebilir. Öyle ki Hans babasının ölmesini ister ve baba tarafından iğdiş edilmekten de korkar; bu korku, bir at tarafından ısırılma korkusuyla kendini dışavurur. Böylelikle, yığılıp kalan bir atı gördüğünde yaşadığı korku, babasının ölmesine duyduğu isteğin bir ifadesidir. Bir at görmekten kaçınma çabası, her iki korkudan da kaçma şeklinde geliştirilen bir fobinin dışavurumudur.

Freud'un savlarının akla yatkınlığına ve mantığına, klinik materyallerin bolluğuna karşın, insanın aklına kimi sorular ve kuşkular da gelmiyor değil. İlk soru şu: Acaba, Hans'ın ailesi çocuklarına gerçekten Freud'un iddia ettiği oranda olumlu mu yaklaşıyordu?

> Ebeveynlerin her ikisi de benim çok yakın hayranlarım arasındaydılar ve ilk çocuklarını yetiştirirken, çocuğun iyi davranışlar geliştirmesi için gerekli olanlardan öte hiçbir zorlamaya başvurmadıklarında mutabıktılar. O neşeli, terbiyeli ve hareketli bir çocuk olarak gelişmesini sür-

3 *Age.*, s.112.
4 *Age.*

dürürken öte yandan sindirilmeden büyüme ve kendini ifade etme denemesi de tatmin edici bir şekilde devam ediyordu.[5]

Freud şunları da ekler:

... anne babasının bildik eğitim günahlarımızdan kaçınarak temelde verdiği eğitimi düşündüğümüzde.[6] Kuşkusuz, ta başından itibaren şu konuda çok kararlıydılar: Çocukla ne dalga geçilecekti ne de ona kaba kuvvet uygulanacaktı...[7]

Fakat küçük Hans'ın anne babasının en az baskıyı uyguladıkları ve "bildik eğitim günahlarımızdan" kaçındıkları gerçekten doğru muydu? Sonuçta samimi bir düşünür olarak Freud, ebeveynlerin tutumlarını değerlendirmesinin doğru olmadığını göstermek için bizlere binlerce çarpıtılmamış veri ve yeteri kadar materyal sunar:

1) Ebeveynlerin eğitim yöntemi hiç de tehditlerden yoksun değildir. Anne, çok açık bir şekilde oğluna iğdiş ettirmekten söz edip gözdağı verir. "Bir daha bunu yaparsan (eliyle penisine dokunursa), pipini kesmesi için seni Ay'a göndereceğim..."[8] Aynı şekilde, oğlunu terk etmekle de tehdit eder. Hans der ki: "Annem bana geri dönmeyeceğini söyledi."[9]

2) Yalanlar da eğitim yöntemlerinin içinde yer alır. Şunu eklemeliyim ki bir çocuğa yalan söylemek, öyle birçok ebeveynin sandığı gibi hiç de masum bir davranış değildir. Öncelikle yalan, bir çocukla dalga geçmenin çok ince bir yoludur, özellikle de çocuk bunu hissedebiliyorsa; yetişkinin

5 *Age.*, s. 6.
6 *Age.*, s. 103.
7 *Age.*, s. 117.
8 *Age.*, s. 7.
9 *Age.*, s. 8.

ifadesinin doğru olup olmadığından emin olmasa da. Ayrıca, bir çocuğa yalan söylemek aynı zamanda zor kullanmanın da bir diğer yoludur; çocuk gerçeği başka bir yolla öğrenemez ve anne babasının samimiyetine güvenmek zorundadır, bununla birlikte gerçek olmayana karşı kendini savunacak durumda da değildir. Freud şöyle der: "Bir çocuk için, anne baba öncelikle tek yetke ve tek inanç kaynağıdır."[10]

Bize göre Hans, annesinin inandığı kadarda saf değil. Çocuk, gerçekten bebekleri leyleklerin getirdiğine ikna olmuş mudur?[11] Freud der ki: "Bu bir parodiydi. Hans'ın babasından aldığı bir intikamdı. Bu, şu anlama geliyordu: 'Benden, ekimde Hanna'yı leyleklerin getirdiğine inanmamı bekliyorsan –üstelik yazın Gmunden'e gittiğimde annemin karnının kocaman oluşunu da fark etmişken– o zaman ben de senden yalanlarıma inanmanı bekliyorum.'"[12]

Aynı mekanizma belki de başka bir yalanla ilgili olarak da çalışmaktadır. Hans'ın annesi, kendisinin de bir penisi olduğunu söyler, babası da annesini onaylar. Hans'ın bu konuda gerçekten ikna olduğundan şüphe duymamız için bazı nedenler vardır. Annesinin penisinin bir atınki kadar kocaman olduğunu söylerken, aslında annesiyle yarı bilinçli olarak dalga geçtiğine inanıyorum.

Anne ve babanın eğitim yöntemlerine örnekler vermeye daha fazla devam etmeyeceğiz. Bu noktada, bir soru sormayı yeğliyoruz: Neredeyse tüm ebeveynlerin (üst ve orta sınıflarda çok daha yumuşak ve gizli saklı, alt sınıflardaysa çok daha haşin ve açık bir şekilde) uyguladıkları aynı cezalandırıcı ve zor kullanıcı yöntemleri, aslında Hans'ın ebeveynlerinin de kullanmasına karşın, nasıl olur da Freud onların bu bildik hatalardan kaçındıklarına inanır?

10 S. Freud, *"Family Romances"* (1909), Collected Papers. (Londra: The Hogarth Press) 1950, V, s. 74.

11 S. Freud, *"Analysis of a Phobia in a Five-Year-Old Boy"* (Beş Yaşındaki Bir Çocukta Fobi Analizi), s. 10.

12 *Age.*, s. 70-71.

Gerçekte buna bulabildiğimiz tek açıklama, Freud'un "kör bir noktası" olduğudur. Burjuva toplumuna karşı olan tutumu, köktenci bir eleştiri olmaktan öte liberaldir.[13] Eğitim yöntemlerindeki şiddet derecesini yumuşatmaya ve azaltmaya çalışır, ama burjuva toplumunun güç ve tehdit ilkesi temellerini eleştirecek kadar da ileri gitmez. Çocukların travmalarıyla ilgili ilk kuramını biraz değiştirip hafifletmesi, belki de bu tutumuyla açıklanabilecek bir şeydir. Freud, sonunda bu travmaların genellikle bir temeli olmadığı ve gerçekte çocuğun saldırgan ve ensest fantezilerinin (düşlemlerinin) bir dışavurumu oldukları sonucuna varır. Bize öyle geliyor ki çocuklardaki kandaşla ilişkiye yönelik arzulara yapılan vurgulama, bir dereceye kadar, ebeveynlerin savunulmasıdır; böylelikle ebeveynler, kandaşla ilişki düşlemlerinden ve ilerde olabileceklerden dolayı Tanrı katında affedilmiş olurlar (Hans vakasında, şimdi göreceğimiz gibi, anne aktif yoldan ayartıcı rolünü üstlenir).

Şimdi, klinik materyallere geri döndüğümüz anda, küçük Hans'taki hastalık belirtilerinin (semptomların) anlamlarıyla yüz yüze geliriz. Hans, kesinlikle iğdiş edilmekten korkmaktaydı. Ancak bu korku, Freud'un da belirttiği gibi, "çok hafif anıştırmalara" dayanmıyordu. Hatta bunlar, çok net ve güçlü tehditlerdi. Ancak bu tehditler nereden geliyordu? Bunlar, babadan değil de anneden gelen tehditlerdi. Sonuç olarak şu çıkarımda bulunmamız gerekiyor: İğdiş edilme korkusunun temelinde, Hans'ın babası değil de annesi vardır. Annesi, onu sadece iğdiş edilmekle korkutmayıp aynı zamanda onu terk edeceğini de (bununla ilgili önceki sayfaya bakınız) söyler. Anne korkusu, başka bir belirtiyle de kendini göstermektedir. "Büyük banyoda düşmekten korkuyorum," der. Baba: "Fakat annen seni banyo yaptırıyor. Annenin, seni suda düşüreceğinden mi korkuyorsun." Hans: "Beni bırakıp git-

13 S. Freud'un burjuva toplumuna ilişkin tutumu 1. Dünya Savaşı döneminde net bir şekilde görülebilir. *Krş.* E. Fromm, *Sigmund Freud's Mission,* World Perspectives, ed. Ruth Nanda Anshen. New York, Harper & Row, 1959.

mesinden ve kafamın suya gömülmesinden korkuyorum," diye yanıtlar.[14]

Artık, hiç kuşku yok ki Hans'ın gerçek korkuları babadan değil de anneden kaynaklanmaktadır.

Küçük çocuğun tesisatçıyla ilgili rüyası da ne iğdiş edilme korkusunun tam anlamıyla babasıyla ilgili olduğunu kanıtlar, ne de açıkça bunun iğdiş edilme korkusu olduğunu ifade eder. En azından Hans'ın rüyası muhtemelen babasınınki kadar büyük bir penise sahip olma ve kendi penisini daha büyüğüyle değiştirebilme arzusunu göstermektedir. Bir başka deyişle, onun düşlemi, iğdiş edilme korkusundan çok, büyüme isteğini dile getirmektedir.

Bu bildirinin sınırları içerisinde, Freud'un düşüncesinin –yani, çocuğun özellikle babadan korktuğu– onun aşırı ataerkil tutumuna dayanarak, bir başka "kör noktasını" yansıttığı üzerinde tartışacak değilim. Her ne kadar Freud, kadının gerçek korku nedeni olabileceğini kavrayamasa da en azından klinik gözlemler, en yoğun ve patojenik korkuların aslında anneyle ilintili olduğunu ve bununla baba korkusunu karşılaştırdığımız zaman baba korkusunun görece anlamsız kaldığını göstermektedir.[15]

Bu durumda, baba korkusu değil de tam aksiyle karşı karşıyayız. Öyle görünüyor ki Hans kendisini tehditkâr annesinden korumak için babasına ihtiyaç duymaktadır ve terapinin başarısı, babanın koruyucu rolü yorumlamalarından çok, "süper baba"dan yani, Profesör Freud'un kendisinden kaynaklanmaktadır.

Klasik olarak Oedipus Kompleksi'nin temeli, çocuğun annesine duyduğu ensest ilişki arzularında görülür. Freud, bu arzuların "içten gelen" –annelik ayartmasının bir sonucu

---

14 S. Freud, *"Analysis of a Phobia in a Five-Year-Old"* (Beş Yaşındaki Bir Çocukta Fobi Analizi), *Age*, s. 67.

15 *Krş.* J. Silva Garcia, *"Man's Fear of Woman" Revista de Psicoanálisis, Psiquiatría y Psicologia*, Fondo de Cultura Económica, I, 2.

olmadığı– arzular olduğuna inanıyordu. Beş-altı yaşlarındaki bir çocuğun, cinsel ilgi ve arzulara sahip olduğu ve nesnenin de çoğunlukla anne olduğu konusunda kuşkumuz yoktur. Yine de bu cinsel arzunun, Freud'un düşündüğü oranda yoğun ve pek özel olup olmadığı, üstelik bir de annenin etkin ayartması olmaması durumunda, Freud'un dediği gibi anlık oluşu konusunda sorularımız var.

Freud tarafından ortaya konulan klinik materyaller, bu soruların cevabı için bize önemli kanıtlar sunmaktadır. Annelik ayartması konusunda hiçbir kuşkuya yer yoktur, Hans'ın annesi onu yatağına götürmekten ve onunla beraber banyoya gitmekten hoşnutluk duyar. Fakat bu ayartıcı davranışa karşın anne, Hans için sadece bir nesne değildir. Mariedl ile daha çok yatmak ister ve bir keresinde açıkça annesindense, Mariedl'in kendisine eşlik etmesini tercih ettiğini söyler. Hans annesine cinsel ilgi duyar, fakat babasının o muazzam nefretine ve sonuç olarak ona duyduğu o dehşet korkuya meydan vermemek için bunlar o denli açık ve yoğun değildir.

Bu, oğlun anneye olan aşırı düşkünlüğünün önemini değersiz hale getirmek demek değildir. Aksine, eğer bu aşırı düşkünlük esas olarak ya da yalnızca cinsel arzular üzerine kurulu olmuş olsaydı, bu düşkünlük çok daha derin olurdu. Gerçek şu ki cinsel ilgi, genellikle tek başına sürekli bir cinsel ilişki için temel değildir. Bir insan, cinsel ilgisinin nesnesini kolayca değiştirebilir ve bu, küçük erkek çocukları için de geçerlidir. Freud, anneye olan genital düşkünlüğün, genital bağların öncesinde geldiğini ileri sürer.

> Bir çocuğun ilk erotik nesnesi kendisini besleyen anne memesidir; sevgisinin temeli beslenme doyumunun ihtiyacına bağlılıktan gelir... Bu ilk nesne, daha sonra, çocuğun annesinin kendisiyle tamamlanır; anne, artık sadece onu besleyen değil, ona bakan ve böylelikle başka birçok hoşnut olduğu ya da olmadığı duygulanımları ortaya

çıkaran kişidir. Çocuğun, vücuduyla ilgilenmesi bakımından, ilk baştan çıkarıcısı da odur. İşte *bu iki ilişki*, koşulsüz ve biricik anne öneminin köklerinin yattığı yerdir ve daha sonraki bütün sevgi ilişkilerinin –her iki cins için de geçerli– prototipi ve ilk ve en güçlü sevgi nesnesi olarak bütün yaşam boyunca başka bir seçeneğe yer olmaksızın temellenmiştir.[16]

Anne ile çocuk arasındaki duygusal bağ, aslında *genital öncesi düşkünlük* terimine yüklenenden daha da derinlerdedir. Bu, sevgi dolu büyük bir derinlik bağıdır, annenin sıcaklık, yardım ve korumayı temsil ettiği bir bağdır; aslında bu bağ yaşamın kendisini simgeler, yaşamak ve acılardan kaçınmak için gerekli olan her şeyi. Anne sevgisi, yoğun bir doyum, hatta öfori (kendini aşırı zinde hissetme durumu) meydana getiren koşulsuz bir sevgidir.

Temel korkusu, babasından çok doğrudan annesine yönelikse, Hans'ın fobilerini nasıl açıklarız? Fobiyi meydana getiren öğelerin şunlar olduğunu iddia ediyoruz: Hans'ın annesine zaten bağlı olduğu dönemlerde anne korkusu, terk edilme ve iğdiş edilme tehditleriyle artmaktadır. Korku, ölümle ilk yüzleşmesiyle daha da yoğunlaşmıştır; bu fobinin ortaya çıkmasından önce, küçük Hans Gmunden'da bir cenaze törenine tanık olmuştur. Daha sonra da yığılıp kalan bir atı gördüğünde onun öldüğüne inanmıştır. Ölümle ilk yüzleşme bir çocuğun yaşamında çok ciddi bir olaydır ve iğdiş edilme korkusu nedeniyle zaten duyarlı olan çocukta, bu durum ek acılar yaratır.

İşte bu yüzden, at korkusunun iki kaynağı olduğu sonucuna varılabilir: (1) Annenin iğdiş ettirme tehditlerinden doğan anne korkusu ve (2) ölüm korkusu. Bu korkulardan kaçınmak için, Hans bir fobi geliştirir ve bu fobi onu atları görmekten ve her iki tür endişeyi yaşama deneyiminden korumuş olur.

16 S. Freud, *An Outline of Psychoanalysis* (1938), Standart Basım. Londra, The Hogarth Press, 1964, XXLLL, s.188.

Araba ve bu türden şeylere koşulan beygirlere karşı duyduğu korkunun, Freud'un yorumunda olduğu babaya karşı değil de aksine özellikle anneye karşı duyduğu korkuyla ilintisinin yüksek bir olasılık olduğunu düşünme eğilimi içindeyiz. Annenin tehditlerinden ve bir kız evlat –bir rakip– doğuruşu "ihanetinden" ve aynı şekilde annesine olan düşkünlüğünden kendisini kurtarma arzusundan dolayı anneye karşı duyduğu yoğun, fakat bastırılmış düşmanca bir saldırganlık olabilir mi bu acaba? Bu mümkün, ancak bunu ispatlayan materyallere sahip değiliz.

Yine de bu varsayımı destekleyen bir olay var. Hans'ın ahırdan çıkardığı bir atla ilgili düşlemine gönderme yaparak, babası oğluna sorar: "Atı ahırdan sen mi çıkardın?"

Hans: Ben çıkardım, onu kamçılamak istedim.

Baba: Kimi gerçekten dövmek istersin? Anneni mi, Hanna'yı mı yoksa beni mi?

Hans: Annemi.

Baba: Neden?

Hans: Sadece onu dövmek istediğimden.

Baba: Birilerini annesini döverken gördün mü hiç?

Hans: Görmedim, hem de hiç.

Baba: Ama yine de onu dövmek istiyorsun?

Hans: Bir halı sopasıyla (Annesi çok sıkça onu bu sopayla dövmekle tehdit ederdi).[17]

Bu diyalog, atı anne ile özdeşleştirdiğini ve ona karşı duyduğu düşmanlığı göstermektedir. Freud, anneye yönelik[18] bu çapraşık, sadistik arzu olasılığını düşünür ama diğer bir öğenin de "babasına karşı duyduğu net intikam dürtüsü"[19] olduğuna inanır. Bu ikincisi, Hans'ın çözümlenmesinde (analizinde) en baskın yorumun temelini oluşturur. Ama Freud'un çıkarımı gibi,

17 Freud, *Analysis of a Phobia in a Five-Year-Old Boy* (Beş Yaşındaki Bir Çocukta Fobi Analizi), s. 80-81.

18 *Age.*, s. 83.

19 *Age.*

bu düşmanlığın babaya yöneldiği gerçek miydi? Bu, Hans'ın herhangi bir onayıyla mı temellendirilmişti?

Freud'un bu tezini desteklemek amacıyla sunduğu bir kanıtı incelediğimizde, henüz bunları destekleyecek yeterli malzemeye ulaşmadan, küçük Hans'a, kendisinin de birtakım telkinlerde bulunduğunu aklımızdan çıkarmamamız gerekir. "Son olarak Hans'a, 'Ağzın etrafındaki siyahlar' bıyık mı, diye sordum (Freud) ve annesine gerçekten çok düşkün olduğu için babasından korktuğunu ona açıkça söyledim."[20] Profesörün "süper baba" olarak otoritesini düşündüğümüzde, bu telkininin çocuk üzerinde büyük bir etki yaratması gerekirdi. Şunu sormayı çok isterdik: Hans'ın çağrışımlarının bazıları ne dereceye kadar bu telkinin bir sonucudur ve ne dereceye kadar kendiliğinden gelişmiştir?

Babaya karşı olan saldırganlık duyguları, aşağıdaki diyalogda net bir şekilde yansıtılmıştır:

Baba: O halde, annen beni öptüğünde neden hep ağlıyorsun? Çünkü kıskanıyorsun.
(Yorumun telkin edici yanına bir kez daha dikkat edin.)
Hans: Kıskanıyorum, evet.
Baba: Sen baba mı olmak istiyorsun?
Hans: Evet.
Baba: Eğer sen baba olsaydın ne yapardın?
Hans: Ve sen de Hans? Seni her Pazar, hayır, hafta içi her gün Linz'e götürmek isterdim. Eğer baba olsaydım, o kadar iyi ve güzel olurdum ki...
Baba: Peki, annenle ne yapmak isterdin?
Hans: Onu da Linz'e götürürdüm.
Baba: Ya sonra?
Hans: Hiç.
Baba: O halde neden kıskanıyorsun?

20 *Age.*, s. 42.

Hans: Bilmiyorum.[21]

Ve daha sonra,

Baba: Annenle, Gmunden'de hep aynı yatakta mı uyudun?
Hans: Evet.
Baba: Kendini baba gibi hissettin mi hiç?
Hans: Evet.
Baba: Ve babandan korktun mu?
Hans: Sen her şeyi biliyorsun. Ben hiçbir şey bilmiyorum.
Baba: Fritzl düştüğünde şöyle düşünmüştün, "Keşke babam düşseydi." Kuzu sana kafa attığında da şöyle düşünmüştün, "Keşke babaya kafa atsaydı." Gmunden'deki cenaze törenini hatırlıyor musun?
Hans: Evet, ne olmuş?
Baba: Keşke babam ölse de ben baba olsam diye düşünmüştün.
Hans: Evet.[22]

Bu konuşma, Hans'ın babasına karşı derin bir düşmanlık duyduğunu doğrular mı? Kuşkusuz bunu Oedipus Kompleksi'nin gösterdiği inancıyla yorumlarsak, evet bu doğru bir yorumlamadır; Hans'ın söyledikleri bunu onaylıyor gibidir. Ancak, böyle bir inancı olmayan birisi bu malzeme üzerinden başka sonuçlara da varabilir: Hans'ın babasının yerini alma arzusu, illa da nefretinin ya da babasının ölmesine yönelik ciddi bir arzusunun ifadesi anlamına gelmez. Şunu unutmamalıyız ki çocukların en ortak arzularından bir tanesi de büyümek, yetişkinlerin üstün iktidarına maruz kalmamak ve bir eğlence nesnesi olmamaktır. İşte bu yüzden küçük kızlar bebekle oynarlar; küçük erkek çocukları da kendilerini zaten yetişkin olarak hayal ederler. Dikkate alınması gereken bir başka evrensel eğilim de edilgen bir nesne olarak yaşanılmışlığı etken bir nesne olarak yaşama eğilimidir. *Haz İlkesinin*

21 *Age.*, s. 89.
22 *Age.*, s. 90.

Ötesinde (Beyond The Pleasure Principle) adlı eserde Freud, etkeni edilgen ilkelere çevirme amaçlı genel eğilimlere gönderme yapar:

> Başlangıçta çocuk edilgen durumdadır, yani yaşantıyla etkisiz hale getirilmiştir; ancak yaşantıyı yineleyerek, oyun olarak zevksiz olsa da etkin bir rol almaya başlamıştır...
>
> Çocuk, yaşantının edilgenliğinden oyunun etkenliğine geçerken tatsız yaşantıyı oyun arkadaşlarından birine devreder ve böylece yerine geçenden öç almış olur.[23]

Freud'un işaret ettiği gibi, klinik deneyler gösteriyor ki edilgen bir durumu etken olana çevirme eğilimi, bir yetişkinde olduğu kadar çocukta da birçok arzuyu ortaya çıkarır. Baba olma isteği, edilgen olarak yaşanılanı etken olarak yapma ve baba kıskançlığını yatıştırma isteği bize Hans'ın söylediklerini doyurucu bir şekilde açıklamaktadır; yani babasına karşı beslediği o büyük düşmanlığın, kaygılarının ve dolayısıyla da fobisinin kaynağı olduğu varsayımını desteklememektedir.

Dikkate alınması gereken bir başka nokta da şu: Eğer beş yaşındaki bir çocuk, babasına, "Evet, babanın ölmesini," diyorsa, bu sözler, tam olarak nefreti ifade etmez. Bunlar daha çok, gerçek ölüm düşüncesinin yoğun ağırlığını hissetmeksizin, o an için hoş olabilecek bir düşlemin ürünüdür. Hans'ın çözümlenişi (analizi) babasından ne öyle fazla korktuğunu ne de nefret ettiğini gösterir. Böyle olmuş olsaydı, babasına karşı açık konuşmadığı gibi babasının soruları karşısında da olumlu bir tavır sergilerdi. Oedipus Kompleksi'nin öncülünden hareket etmeksizin, Hans ile babası arasındaki ilişkiyi incelersek, bu ilişkinin açıkça arkadaşlık ve güven üzerine kurulduğunu görürüz.

23 S. Freud, *Beyond Pleasure Principle* (Haz İlkesinin Ötesinde) (1920), Standart Basım. Londra, The Hogarth Press, 1955, XVLLL, s. 16-17.

Bu durumda şu soru ortaya çıkıyor: Kısmi olarak yanlış olan yorumlamalar yoluyla nasıl olur da insan bir fobi tedavisini açıklayabilir? Bu soruya karşılık, aşağıdaki sonuçları sunuyoruz:

1) Yalnızca marjinal ve sembolik bir şekilde olsa da yanlış yorumlama temel çelişkinin bir parçasına *değinir*.
2) Yorumlamanın doğru olmayışına karşın, görünen davranışın arkasında var olan bir şeyi araştırma yönteminin kendisi de tek başına bir yardımdır.
3) Bu vakada olduğu gibi telkinlerin de bir etkisinin olması mümkündür: Profesör, saçmalıklarını ortadan kaldırman için sana yardım edecek. Böyle olsa bile, söz konusu olan profesör, Freud'un sahip olduğu yetkeye ve saygınlığa sahipse, üstelik de bütün tedavi süresince Hans'a sevecenlik ve saygıyla karşılık vermişse.
4) Eğer, Hans esas olarak annesinden korkuyor savımız doğruysa, ona cesaret veren profesör ve babasından aldığı ilgi ve destek, belki de kendisini daha güçlü ve daha az kaygılı hissetmesinde en önemli etmendir.
5) Son olarak, bu birçok çocukta ortaya çıkan hafif bir fobidir ve belki de herhangi bir tedavi ya da babanın desteği ve ilgisi olmaksızın da kendiliğinden yok olacaktır.

Özetlemek gerekirse, erkek üstünlüğü ve ataerkil yetke yanlısı önyargıların etkisi altında kalan Freud, klinik malzemeleri tek yanlı olarak yorumlamış ve yorumuyla çelişen çok sayıda veriyi dikkate almamış gibi geliyor bize.

6

Analık Hukuku Kuramının Günümüz İçin Önemi

Bachofen'in Analık Hukuku ve anaerkil toplumlar kuramlarının, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında, görece çok fazla dikkat çekmemesi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Avrupa ve Amerika'daki ataerkil sistemin sarsılmadan kalışına ilişkin koşullarla daha iyi açıklanabilir; o tarihte kadının toplumsal ve dini yapının merkezi olması düşüncesi, akıl almayacak ve gülünç bir şey gibiydi. Aynı şekilde, son kırk yılda gerçekleşen toplumsal ve psikolojik değişmelerin anaerkillik sorununun neden yeni ve yoğun bir ilgiyle karşılaştığını da açıklaması gerekir; öyle görünüyor ki ancak şimdi bir asırdan fazla bir süredir uykuda kalmış düşüncelerin yeni değerlendirmelerini gerektiren değişmeler meydana geliyor. Ne var ki bu değişmelerden söz etmeden önce, Bachofen ve Morgan'a çok fazla aşinalığı olmayan okura, onların görüşleri ve anaerkil toplumun değeri konusunda kısa bir açıklama yapmak istiyorum.[1]

1 7. Bölüm, anaerkillik kuramı ve psikolojik önemi konusunda çok daha ayrıntılı bir tartışma sunmaktadır. Konunun diğer yönleri, E. Fromm, *The Forgotten Language*'de (New York, Holt, Rinehart ve Winston, 1951) ve *The Oedipus Myth and the Oedipus Complex* adlı bölümlerde ele alınmıştır.

Bachofen'e göre, anaerkillik ilkesi yaşam, birlik, bütünlük ve barış üzerinedir. Bebeğe bakan kadın, sevgisini kendi özünün ötesinde, diğer insanlara uzatır ve bütün yetenekleriyle imgelemini, bir başka insanın varlığını güzelleştirme ve korumaya adar. Ataerkil sisteminin ilkesi kısıtlamalarken, anaerkilliğin ilkesi evrenselliktir. İnsanın evrensel kardeşliği düşüncesi analık ilkesinde kök salmıştır, ancak ataerkil toplumun gelişimiyle bu düşünce ortadan kalkmıştır. Anaerkillik, evrensel özgürlük ve eşitliğin, barış ve duyarlı insancıllığın temel ilkesidir. Aynı şekilde, dünyevi mutluluk ve maddi refaha yönelik temel düşüncelerimizin de esasıdır.[2]

L. H. Morgan, kendi yolunda bağımsız olarak Kızılderililerin akrabalık sisteminin –Asya, Afrika ve Avustralya'daki buluntulara benzer şekilde– anaerkil ilkeye bağlı olduğu sonucuna varmış[3] ve yüksek uygarlık şekillerinin "yeniden bir tekrarı olacağını, ama eski *klanları* niteleyecek şekilde kardeşlik, eşitlik ve özgürlük ilkelerinin daha yüksek bir seviyesi olarak" ortaya çıkacaklarını iddia etmiştir. Anaerkillik ilkelerinin şu kısa sunumu bile, aşağıdaki sosyo-psikolojik değişimlere neden bu denli önem atfettiğime yönelik açıklamamı netleştirecektir.[4]

1) ***Ataerkil yetkeli (otoriter) sistemin*** işlevlerini gerçekleştirmedeki *başarısızlığı;* bu sistemin büyük yok edici savaşları ve ürkütücü diktatörlükleri ortadan kaldırmadaki başarısızlığı; nükleer-biyolojik-kimyasal savaşlar, sömürgeleştirilmiş dünyanın büyük bir kısmındaki açlık, hava, su ve toprağın gittikçe artan zehirlenişinin yok edici sonuçları gibi geleceğe yönelik felaketleri önleme konusundaki hareket yetersizliği.

---

2 *Bkz.* J. J. Bachofen, Myth, Religion, and Mother Right, Princeton, ed. Joseph Campbell. N. J., Princeton University Press, 1968, s. 69 -121.

3 1871'deki Systems of Consanguinity and Affinity'de daha varsayımsal olarak, 1877'deki Ancient Society'de daha kesin olarak.

4 Bu ifadeler, yalnızca daha önceki bir bildirinin çevirisi olan sonraki bölümün girişi olarak düşünüldü. Bu nedenle, bilinçli olarak kısa tuttum ve sadece değişiklikleri bu şekilde ifade edip çok daha ayrıntılı bir analizi başka bir zamana bıraktım.

2) Geleneksel yetkeli (otoriter) yapıları yıkıp, yerine demokratik yapıları koyan ***demokratik devrim***. Demokratikleşme süreci esas olarak kişisel itaatten çok, ekip çalışması ve yönlendirilmiş onaya dayanan teknolojik ve gönençli bir toplumun ortaya çıkışıyla beraber olmuştur.

3) Henüz tamamlanmamış olsa da ***kadın devrimi***. Aydınlanmacı düşünce, kadın ve erkek eşitliği konusundaki köktenci düşüncenin gerçekleştirilmesinde uzun bir yol katetmiştir. Bu devrim, kapitalist ülkelerde olduğu kadar, Sovyetler Birliği gibi tutucu ülkelerde de ataerkil yetkeye karşı şiddetli bir darbe olmuştur.

4) ***Çocuk ve ergen devrimi***. Geçmişte, çocuklar fazla etkili olmayan yollarla başkaldırıyorlardı, yemek yemeyi reddetmek, ağlamak, kabızlık, yatak ıslatmak, inatçılık halleri gibi, fakat 19. yüzyıldan itibaren, çocukların kendilerine ait istençleri, tutkuları olduğu ve bunların dikkate alınması gerektiği üzerinde vurgulamalarda bulunan sözcüleri (Pestalozzi, Freud ve diğerleri) olmaya başladı. Bu eğilim, yirminci yüzyılda da artan derecede bir kuvvet ve kavrayış gücüyle devam etti ve Dr. Benjamin Spock, bu konunun en etkili sözcüsü oldu. Ergen ve geç ergen insanlar, şimdi artık kendileri adına konuşabiliyorlar, hem de kıstırılmış bir ses tonuyla da değil. Bununla birlikte, kendi yaşamlarını belirleyen düzenlemelerde edilgen nesneler değil de etken özneler olmak, dikkate alınmak ve kendilerine kulak verilmesine yönelik haklar talep edebiliyorlar. Ataerkil yetkeye doğrudan, canla başla, hatta bazen şiddetle saldırıyorlar.

5) ***Tüketici cenneti öngörüsü***. Tüketici toplumumuz yeni bir öngörü yarattı: Eğer teknolojik ilerleme yolunda yolumuza devam edersek, sonunda doyurulmamış hiçbir arzunun, hatta olası en son yaratılmış arzuların bile kalmayacağı bir noktaya ulaşacağız; doyurulma kendiliğinden, hatta hiçbir çabaya gerek olmadan gerçekleşecek. Bu öngörüde teknoloji,

doğal değil de teknik Ulu Ana'nın özelliklerini takınır ve bu Ulu Ana, çocuklarını besler; onları hiç susmayan bir ninniyle (radyo ve televizyon formunda) yatıştırır. İnsan, ana memelerinin kendisine bol bol süt vereceği ve kararların artık birey tarafından alınma gereksiniminin olmadığı bir süreç içinde, duygusal olarak kendisini güvende hisseden bir bebeğe dönüşmüştür. Aslında, bireyler de teknolojik aygıt tarafından yapılmışlardır ve teknolojinin Tanrıça olduğu yeni çıkan anaerkil bir dinin[5] papazları olan teknokratlar tarafından yorumlanıp yürürlüğe konulmuşlardır.

6) Belli anaerkil eğilimler, (az çok) köktenci gençliğin bazı kesimlerinde de görülebilmektedir. Bu durum sadece sert bir şekilde yetke karşıtı olduklarından değil, aynı zamanda Bachofen ve Morgan'nın betimledikleri kadarıyla anaerkil dünyanın yukarıda bahsi geçen tutum ve değerlerinin bu gençlik tarafından kucaklanışıyla da bağlantılıdır. Grup seks düşüncesi (ister orta sınıf banliyöleri şekliyle, isterse seksin paylaşıldığı köktenci topluluklarda olsun), Bachofen'in insanlığın erken anaerkil aşamasını betimleyişiyle yakından ilişkilidir. Görünüm, kılık vb. şeylerde cinsiyet farklılıklarını azaltma eğiliminin, aynı zamanda, bebeğin genital öncesi evresine (duygusal olarak) geri dönmesine neden olan iki cins arasındaki kutuplaşmayı en aza indirgemek için erkeğin geleneksel statüsünü ortadan kaldırmak isteyen geleneksel eğilimle de ilgili olup olmadığı sorusu da ortaya atılabilir.

---

5 Bu anti-ataerkil ve anaerkil eğilimlerin, gönençli toplumun bir parçasını oluşturan ve güdümlü (sibernetik) sektörlerde çalışan nüfus içerisinde oluştuğunu belirtmekte yarar var. Tüketim bolluğundan yararlanmayan, değerlerinin ve kimliklerinin tehdit altında olduğunu hisseden köylüler ve küçük kasaba esnafı gibi eski alt ve orta sınıf insanı, önceki ataerkil ve yetkeci düzene şiddetle sarılıp yeni eğilimlere, özellikle de yeni değerleri ve biçemleri en köktenci ve yapay bir şekilde dile getiren grupların eğilimlerine şiddetle karşı geldiler. (Buna koşut bir görüngü de Nazi öncesi Almanya'sının aynı sınıflarında görülecekti, bu sınıflar Nazizmin kök saldığı topraklardı.)
1932'de Almanya'da yazılan 8. Bölüm'de, kısaca ataerkil toplum yapısını ve anaerkil toplum yapısına geçiş olasılığını dile getirdim.

Bu genç nesil içerisinde artan oranda bir anaerkil eğilimin olduğu yönündeki varsayımı destekleyebilecek başka özellikler de vardır. "Grubun" kendisi de anne işlevini üstleniyor gibidir; arzuların anında doyumu ihtiyacı, uyuşturucu bağımlılığında kendini çok net bir şekilde gösterdiği şekliyle edilgen alıcı tutum, birbirine sokulma ve fiziksel olarak dokunma, bütün bunlar, bebeğin anneyle olan bağına geri dönüşü imliyor gibi görünmektedir. Tüm bu açılardan bakıldığında, bu genç kuşak, tüketim şekillerinin farklı bir içeriği olsa da umutsuzluklarını açıkça ve saldırgan bir şekilde ifade etmelerine rağmen sandıkları gibi büyüklerinden çok da farklı değillerdir. Bu yeni anaerkilliğin, insanı rahatsız eden noktası, anaerkilliğin yüksek bir şekline diyalektik olarak ilerleyişten çok, bebekliğe tam bir geri dönüş ve ataerkilliğin sırf bir inkârı oluşudur. H. Marcuse'un gençler arasında ilgi görmesinin nedeni, büyük oranda anaerkilliğin bebekliğine geri dönüşün sözcüsü olmasında ve devrimci söylemi kullanarak bu ilkeyi çok daha büyüleyici bir hale getirmesi gerçeğinde yatmaktadır.

7) Belki de bu toplumsal değişmeyle çok da ilgisiz olmayan bir başka nokta da Freud'un, anne ile oğul arasındaki *cinsel* bağın temel rolüne ve ardından babaya karşı gelişen düşmanlığa yönelik önceki düşüncesinin yerini, cinsiyet farkı olmaksızın, anne ile bebek arasında erken bir "preoedipal" yoğun bağın olduğuna dair yeni düşüncesinin almasıyla başlayan psikanalizdeki gelişmedir. Bu gelişmenin Freud'un daha sonraki çalışmalarında nasıl başladığını ve çok dikkatli bir şekilde de olsa başkaları tarafından nasıl daha ileriye taşındığını 1. Bölüm'de ifade etmiştim. Bachofen'in çalışması, psikanalistler tarafından titiz bir şekilde incelendiğinde, bu cinsiyete bağlı olmayan anne bağımlılığı anlayışının o hayati değeri ispat edilmiş olacaktır.

Bu açılışı, kuramsal bir düşünceyle bitirmek istiyorum. Okurun bir sonraki bölümde de göreceği gibi, anaerkil ilke

koşulsuz sevgi, doğal eşitlik, toprak ve kan bağlarını önemseme ile şefkat ve merhamet üzerine kuruludur; ataerkil ilke ise koşullu sevgi, hiyerarşik yapı, soyut düşünce ve erkek elinden çıkan yasalarla ve devlet üzerine kuruludur.

Öyle görünüyor ki tarihi süreç içerisinde bu iki ilke, yer yer şiddetli bir şekilde birbirleriyle çatışmışlardır; yer yer de bir sentez oluşturmuşlardır (Örneğin, Katolik kilisesinde ya da Marx'ın sosyalist düşüncesinde). Bu iki ilkenin birbirleriyle çatışma durumunda anaerkil ilke kendisini, anneye aşırı düşkünlük ve çocuğun tam olgunluğunu engelleyecek şekilde, bebeksilik şeklinde kendini dışavurur; babasal yetkeyse, çocukta korku ve suçluluk duygusuna bağlı olarak şiddetli baskınlık ve denetime dönüşür. Bu, çocuğun ailede baba ve anneyle olan ilişkisinde olduğu kadar, aile yapısını belirleyen ataerkil ve anaerkil toplumların ruhunda da aynıdır. Bütünüyle anaerkil bir toplum, bireyin tam gelişiminin önünü kapatır, böylece teknik, akılcı ve sanatsal gelişimine engel olur. Bütünüyle ataerkil bir toplum ise, sevgiyi ve eşitliği hiçe sayar; yalnızca erkek elinden çıkma yasalar, devlet, soyut ilkeler ve itaat ile ilgilenir. Bu durum, Sophokles'in *Antigone* adlı eserinde ilk faşist lider örneği olan Kreon'un sistemi ve kişiliğinde çok güzel betimlenmiştir.[6]

Ataerkil ve anaerkil ilkeler bir sentez oluşturduğundaysa, bu iki ilkeden biri diğeri tarafından renklendirilir: Annesel sevgi adalet ve akılcılıkla, babasal sevgi de merhamet ve eşitlikle.

Günümüzde, ataerkil yetkeye karşı verilen mücadele, anaerkil ilkeye gerileyici ve diyalektik olmayan bu yolla dönmeyi bize telkin ettiği için ataerkil ilkeye zarar veriyor gibidir. Daha geçerli ve ileriye dönük bir çözümse yalnızca zıtlık oluşturanların sentezinde, yani merhamet ve adalet arasındaki zıtlık ve bu ikisinin çok daha yüksek bir seviyede birleşimiyle yer değiştirdiği bir noktada yatmaktadır.

6 *Krş.* Bu konuyla ilişkin tartışma *The Forgotten Language, The Oedipus Myth and the Oedipus Complex* adlı bölümdedir.

7

Analık Hukuku Kuramı ve Sosyal Psikolojiyle Bağlantısı[1]

Bachofen'in ilk kez 1861'de basılan *Mother Right* (Analık Hukuku) adlı kitabı, aşağı yukarı aynı zamanlarda çıkan diğer iki bilimsel yayınla aynı kaderi paylaşıyordu: Darwin'in *Origin of Species* (Türlerin Kökeni) ve Marx'ın *Critique of Political Economy* (Siyasal Ekonominin Eleştirisi) (Her ikisi de 1859'da yayımlanmıştı). Bu üç kitap da uzmanlık gerektiren bilimsel disiplinlerle ilgiliydi; ancak biliminsanları ve sıradan insanlar tarafından kendi uzmanlık alanlarının dar kalıplarının da ötesinde tepki aldı.

Marx ve Darwin söz konusu olduğunda, tepkilerin nedeni zaten açıktır ve bunun ötesinde bir yoruma pek gerek yoktur. Bachofen'in durumuysa, birçok nedene bağlı olarak çok daha karmaşıktır. Öncelikle, anaerkillik sorunu, burjuva toplumunun varlığını sürdürmesi açısından hayati öneme sahip konulardan biri olmaktan çok uzaktı. Ayrıca, anaerkillik kavramının coşkulu onanması, hem ideolojik hem de politik olarak birbirlerine taban tabana zıt iki kesimden gelmişti. Bachofen, öncelikle Sosyalist kesim –Marx, Engels, Bebel ve diğerleri– tarafından

1 "Analık Hukuku Kuramı ve Sosyal Psikolojiyle Bağlantısı" ilk önce 1934'te Hirschfeld-Leipzig'de Zeitschrift für Sozialforschung'da yayımlandı.

keşfedilip yüceltilmişti. Sonraları da karanlık birkaç on yılın ardından, Klages ve Bäumler gibi anti-sosyalist felsefeciler tarafından yeniden keşfedilip yüceltildi.

Bu iki köktenci ucun karşısında, reddetme ya da peşin bir görmezden gelmenin –hatta Heinrich Cunow gibi sosyalist düşüncenin temsilcileri arasında bile– fiilen katı duruşuyla resmi bilim yer alıyordu. Ancak son yıllarda, anaerkillik sorunu bilimsel tartışmalarda giderek önem kazanan bir rol oynamaya başladı. Anaerkil düşünceyi kabul edenler olduğu kadar etmeyenler de vardı; sonuçta hemen herkes konuya duygusal bir katılım gösteriyordu.

Anaerkillik sorununun neden bu denli güçlü bir duygusal tepkiye yol açtığını ve hayati öneme sahip toplumsal ilgi odaklarıyla nasıl bir bağ kurduğunu anlamak çok önemlidir. Aynı anaerkil kuramın hem devrimci hem de devrim karşıtı kesimlerden taraftar kazanmasının altında yatan nedenleri de ortaya çıkarmak istiyoruz. Ancak bunlar anlaşıldıktan sonra, sorunun bugünkü toplumsal yapılar ve dönüşümlerine yönelik çalışmalarla olan ilgisi görülebilir.

Anaerkilliğe karşıt tutumların ortak bir öğesi, burjuva-demokratik toplumuna eşit uzaklıkta olmalarıdır. Eğer toplumsal yapıyı mitlerin, sembollerin, yapısal kurumların ve benzerlerinin tanıklığı içinde anlayıp araştırmak istiyorsanız, kuşkusuz böylesi bir mesafe gereklidir; elbette, eğer bu toplum burjuva toplumundan köktenci bir şekilde, yalnızca belli noktalarda değil, aynı zamanda toplumun temel ruhsal-toplumsal özelliklerinden de ayrılıyorsa. Bachofen'in kendisi de bunu net bir şekilde görmüştü. Giriş bölümünde söylediği gibi:

> Anaerkil görüngünün (fenomenin) anlaşılması, ancak bir koşulda gerçekleşebilir: Biliminsanı, yaşadığı dönemin düşüncelerinden, bu düşüncelerle ruhunu dolduran inançlardan feragat edip kendisini tamamen farklı

bir düşünce dünyasının ortasına oturtmalıdır... Gelecek kuşakların bakış açılarını başlangıç noktası olarak kabul eden biliminsanı, önceki dönemin anlayışından kesinlikle uzaklaşmış olacaktır.[2]

Bachofen için gerekli olan şey, –ister geçmişe yitik bir cennet olarak, ister ileriye daha iyi bir gelecek umuduyla baksın– kendi çağlarını reddedenlerde kesinlikle vardı. Anaerkil kuramın her iki uç savunucuları tarafından paylaşılan neredeyse tek ortak nokta işte bugüne yönelik bu eleştiriydi. Diğer temel konuların her biri hakkında, iki kesim arasındaki keskin düşmanlık beraberinde hem anaerkil kuramın kendisinde, hem de uğraştığı konularda bir heterojen öğe çeşitliliğini de getiriyordu. Bir kesim, kuramın bir açısına en belirleyici unsur olarak odaklanırken, bir diğer kesim de konuya başka bir açıdan odaklanabiliyordu; böylece her iki kesim de kuramı destekleyecek nedenler ortaya koyabiliyordu.

Bäumler gibi tutucu yazarlar, kendi toplumsal idealleri için geçmişe bakma ihtiyacı duyarlardı. O halde, anaerkil kurama besledikleri bu özel ilginin nedenleri neydi?

Engels, Bachofen'in kendisinin de açıkça aşağıda belirttiği şekliyle din lehine olan tutumuna işaret ederek –ve eleştirerek– ona karşı gelir.

Bütün uygarlıkların tek bir kudretli kaldıracı vardır, o da dindir. İnsan varlığının her bir yükseliş ve alçalışında bu ulu alandan kaynaklanan bir hareket fışkırır.[3]

Bu bakış açısı, kuşkusuz sadece Bachofen'e özgü değildir. Ancak kadınlarla dini duygular arasında yakın bir ilişki olduğunu varsayan bu kuram için, çok temel bir öneme sahiptir:

2 *Age.*, s. 81, 82.
3 *Age.*, s. 85.

> Eğer özellikle anaerkillik bu hiyerarşik etkiyi taşıyorsa bu, temel kadın doğası sayesindedir; sevme duygusuyla birleşen derin kutsal varlık duygusudur ki kadına özellikle de anneye, en barbar zamanlarda bile en etkin sadakati ödünç vermiştir.[4]

Bachofen böylelikle, dinsel yatkınlığı kadının ayırt edici bir mizacı ve dini de anaerkilliğin belirli bir özelliği olarak görür. Bachofen, dini yalnızca kültsel bir tapınma ve bilinç şekli olarak da almaz. En dâhice düşüncelerinden biri, insan ruhunun belirli bir yapısının belli bir dinle ilişkili olduğu görüşüdür; her ne kadar bu ilişkiyi altüst edip bu ruh yapısını din kavramına dayandırsa da.

Bachofen kuramının Romantik özelliği, geçmişle ilgili bakış açısında kendini daha net bir şekilde gösterir: Sevgisini ve ilgisini büyük bir oranda, idealleştirdiği insanlığın en uzak geçmişine yöneltir. Dahası, ölülere saygıyı anaerkil kültürün en temel ve hayran olunası özelliklerinden biri olarak görür. Likya anaerkilliği değerlendirmesinde, "bir ulusun yaşam biçimi, ölülerin dünyasına karşı olan tutumlarında görülebilir. Ölülere tapınma, atalara gösterilen saygının ayrılmaz bir parçasıdır ve atalara gösterilen saygı da gelenek sevgisinin ve geçmişe dayalı bakışın ayrılmaz bir parçasıdır," diye not düşer.[5]

Anaerkil dünyasal gizem kültlerinde derinden kök salmış bir şekilde, Bachofen, anaerkil bakış açısının bir özelliği olarak doğa yaşamının karanlık, ölümlü yönüne yapılan ısrarlı vurgulamayı keşfeder. Bäumler, bu konuda Romantik ile devrimci bakış açısı arasındaki farkı açıkça belirtir:

> Eğer bir insan mitleri anlamak istiyorsa, geçmişin gücünün derin duygusuna sahip olmalıdır. Aynı şekilde, eğer

4 *Age.*
5 *Age.*, s. 92.

bir insan devrimleri ve devrimcileri anlamak istiyorsa, geleceğe ve geleceğin gizilgücüne ilişkin derin bir farkındalığa sahip olmalıdır. Bu bakış açısının tam doğasını anlamak için, insanın, bunun tarihin tek olası düşüncesi olmadığını açıkça görmesi gerekir. Geleceğe yönelik derin bir düşünceden yola çıkarak başka bir tarih düşüncesine şekil verilebilir; etkin ve eril çaba, bilinçli etkinlik ve devrimci ideallerden oluşan bir tarih düşüncesi. Sözü geçen ikinci çerçeve içerisinde, insan şu anda özgür ve engellenmemiştir ve hiçten geleceği yaratır. Sözü geçen birinci çerçevedeyse, insan bütün o "doğum döngüsü" kan soyu geçişi ve zamanla onurlandırılmış gelenekler içinde sıkışıp kalmıştır; insan, kendini geçmişin bilinmeyen oyuklarında kaybeden bir "bütünün" üyesidir... Canlılar böyle kararlı oldukları sürece, ölüler hep orada olacaktır. Onlar ölmemiştir, dünyadan sonsuzluğa göçmüşlerdir. Herkesin hâlâ atası vardır. Öğüt vermeye ve torunlarının topluluğu içinde hareket etmeye devam etmektedirler.[6]

Bachofen'in ruhsal yapı ve bununla ilgili chthonic[7] din düşüncesinde en belirleyici özellik, anaerkil toplumun zihinsel ve tinsel gerçeklere karşıt olarak, doğaya ve maddi şeylere uyumuna ilişkin tutumudur.

Anaerkillik, maddeye ve yalnızca maddi yaşantıyı kabul eden bir dini aşamanın gelişmesine bağlıdır...

Ataerkilliğin zaferi kendisini, maddi yaşamın yasaları üzerine insan varlığının yüceltilmesi ve doğanın dışavuru-

6 J. J. Bachofen, *Der Mythus von Orient und Okzident*, ed. Manfred Schroeder. Munich, 1926, s. CXII CXVIII'den alıntılandı.
7 Chthonic: Toprağın içinde veya altında yaşayan Tanrıça veya doğaüstü varlıklara özgü. (Ed. n.)

mundan, ruhun özgürlüğüyle ortaya koyar. Analık ilkesi dünyasal yaşantının tüm alanlarında ortak bir noktayken, erkek, babalık gücüne bağladığı hâkim duruşuyla bu ilişkide kendini ortaya çıkarır ve üstün adlandırılışının bilincine varır. Tinsel yaşantı bedensel varlığın önüne geçer ve varlığın düşük alanlarıyla olan ilişki, bedensel boyutla sınırlı tutulur. Anaerkillik, insanın bedensel yönüyle ilişkilidir, bu da insanın hayvanlarla paylaştığı tek ortak noktadır; ataerkil-tinsel ilke, sadece insana aittir. İşte burada insan, dünyasal bağlardan kopup gözünü evrenin daha yüksek bölgelerine diker.[8]

Bu yüzden anaerkil toplumun doğayla olan ilişkisini iki özellik belirler: Doğaya edilgen bir şekilde teslim oluş ve zihinsel değerlere karşıt olarak doğal ve biyolojik değerlerin kabulü. Tıpkı anne gibi, doğa da anaerkil kültürün merkezidir; insanlıksa, doğanın gözünde hep yardıma muhtaç bir çocuk olarak kalacaktır.

İlkinde (anaerkil kültürde) maddeye hapsolmuş durumdayız; ikincisinde (ataerkil kültürde) zihinsel ve tinsel gelişimin içindeyizdir. İlkinde bilinçsiz bir yasallık içindeyizdir; ikincisinde bireyselliğimiz vardır. İlkinde, kendimizi doğaya bırakılmış buluruz; ikincisinde sürekli dinlenme, huzurlu keyif ve yaşlanan vücuttaki sonsuz bebeksiliğin yerini alan Prometheus türü yaşamın acı dolu çabaları, o eski setlerin kırılışı ve doğa üzerinde bir yüceltme içinde buluruz kendimizi. Annenin karşılıksız verişi, tane tohumun kaderinde algılanan, Demeter gizeminin yüceltilmiş umududur. Buna karşıt olarak Helen insanı, kendi başına her şeyi, hatta en göklere çıkarılmış olanı bile kazanmak ister. Bu mücadelede, kendi babasal

8 J. J. Bachofen, *Myth, Religion and Mother Right*, s. 109-110.

doğasının farkına varır ve bir zamanlar bütünüyle bağlı olduğu anaerkilliğin üzerine çıkıp kendi Tanrısallığı için mücadele verir. Artık çocuk doğuran kadındaki ölümsüzlük pınarının arayışı içinde değildirler; şimdi artık bunu, bir zamanlar yalnızca anneliğe uygun buldukları ilahiliği ihsan ettikleri eril-yaratıcı ilkede aramaktadırlar.[9]

Anaerkil kültürün değer sistemi anneye, doğaya, yerküreye ve bunların merkezi rolüne edilgen bir teslimiyetle uyum içindedir. Yalnızca doğal ve biyolojik olan, zahmete değendir; tinsel, kültürel ve ussal olansa değersizdir. Bachofen, bu düşünce akışını en açık şekilde ve bütünüyle adalet kavramında geliştirdi. Mutlakıyetliğe dönüşmüş ataerkil toplumun "doğa" kabul edildiği burjuva doğa kanununun aksine, anaerkil doğa kanunu, içgüdüsel yani doğal kan bağına bağlı değerlerin baskınlığıyla tanımlanır. Anaerkil yasada, suç ve kefaretin mantıklı, makul dengelenişi yoktur; "doğal" kısas ilkesinde kana kan, dişe diş hâkim kılınmıştır.

Anaerkil "doğa kanunundaki" kan bağlarına bu özel saygı, Bachofen tarafından Aiskhylos'un *Oresteia* yorumlamasında daha etkili bir şekilde gösterilir. Klytaimnestra, sevgilisi Aigisthos uğruna, Troya savaşından dönen kocası Agamemnon'u öldürür. Klytaimnestra ve Agememnon'un oğlu olan Orestes bu evlilik cinayetinin öcünü, annesini öldürerek alır. Tahtından indirilmiş olan eski annelik Tanrıçaları Erinysler (ya da Furialar), yaptığından dolayı Orestes'in peşine düşer; öte yandan Orestes, bir annenin dölyatağından değil de Zeus'un kafasından fışkırıp çıkan muzaffer ataerkilliğin yeni ilahları Apollon ve Athena tarafından da korunmaktadır. Buradaki temel çelişki nedir? Anaerkil yasa için, sadece tek bir suç vardır o da kan bağının çiğnenmesidir. Erinysler, sadakatsiz kadının peşine düşmez çünkü "kadının, öldürdüğü adamla kan bağı yoktur."

9 J. J. Bachofen, *Der Mythus von Orient und Okzident*, s. 49.

Vefasızlık ne kadar kötü olursa olsun bu, Erinysleri ilgilendirmez. Ancak bir insan ne zaman ki kan bağını hiçe sayarsa, affedilebilir ya da temize çıkarılabilir hiçbir makul dengeleme güdüsü, o işi yapan kişiyi doğal *kısasa kısasçıların* acımasız hışmından kurtaramaz.

Bilinçli, önceden tasarlanmış hareketin eril-Apollonvari âlemine karşıt olarak kadınların yönettiği devlet, sevginin ve kan bağının dünyasıdır.[10] Kategorileri "gelenek, soy, kan ve üreme yoluyla canlı bir bağlantı"dır.[11] Bu kategoriler, Bachofen'ın eserinde somut bir şekilde kullanılır. Bunlar, felsefi spekülasyonlar dünyasından çıkartılıp deneysel, etnolojik belgelerin bilimsel araştırmalarının dünyasına götürülür; böylece bilimsel araştırmalara yeni bir anlam kazandırılır. Doğa ve doğal yaşam biçimine yönelik belirsiz kavramların yerini, annenin somut imgesi ve deneysel olarak gösterilebilen anne-merkezli yasal sistem alır.

Bachofen, sadece, Romantiklerin geçmiş odaklı ve doğa merkezli bakış açılarını paylaşmadı, aynı zamanda onların çok bereketli düşüncelerinden birini çalışmalarının merkezi yapıp bunu Romantik felsefede kastedilenin çok daha ötesine taşıdı. Bu düşünce hem ruhsal, tinsel ve zihinsel, hem de organik doğa içerisinde kökten farklı iki cins olarak görülen eril ve dişil arasındaki ayrımdı. Romantikler (ve Alman idealizminin birkaç temsilcisi) 17. ve 18. yüzyılda –özellikle de Fransa'da– desteklenen yaygın düşüncelere karşı çok sert bir duruş içindeydiler.

Daha önceki kuramların temel noktası şu cümleyle özetlenmekteydi: "Ruhun cinsiyeti yoktur." Kadın-erkek ilişkisini inceleyen çok sayıda kitap vardı ve hepsinin vardığı sonuç aynıydı: Kadın ve erkek, zihin ve ruhta kendilerini apaçık ortaya koyan gömülü özelliklerin temsilcileri değildiler. Kadın ve erkek ara-

10 Bäumler, J. J. Bachofen, Der Mythus von Orient und Okzident, s. CCXXXIII'den alıntılanmış olarak.

11 *Age.*, s. CXIX.

sında bulunabilecek tüm ruhsal farklılıklar açıkça ve sadece aldıkları farklı eğitim ve terbiyeye göre açıklanabilirdi. Kadın ve erkek arasındaki farkı yaratan şey işte bu etmendi, toplumsal yaşamda bir grubu bir diğerinden farklı kılmış olsa bile.

Cinslerin aynılığına yönelik bu köktenci düşünce, farklı derecelerde yoğunluk yaratan ve burjuva devriminin gerçekleştiği bir yüzyılda önemli bir rol oynayan politik bir taleple sıkı sıkıya ilişkiliydi. Bu, kadının özgürlüğüne, zihinsel, toplumsal ve siyasi eşitliğine yönelik talebiydi. Kuram ile siyasi nedenin bu konuda nasıl iç içe geçtiğini burada görmek çok daha kolaydır. Kadın ile erkeğin özdeş olduğu kuramı, kadının politik eşitlik talebinin de temelini oluşturur. Ancak, ister ifade edilsin, isterse ima edilsin, burjuva toplumunda kadının eşitliği demek, erkeğinkiyle aynı şey demektir. Bu yüzden özgürlük kadının kendine özgü, ama yine de pek bilinmeyen özelliklerini ve gizilgüçlerini geliştirmesinde özgür olması anlamında değildir; aksine kadını bir burjuva erkeği olması özgürleştirmektedir. Kadının insani kurtuluşu aslında onun bir burjuva erkeği haline getirilmesi demektir.

Gerici siyasi bir gelişmeyle beraber kadın ile erkeğin "doğası" ve cinsler arasındaki ilişki kuramında bir değişme oldu. 1793'te Paris'te Kadınlar Kulübü kapatıldı. Temel ruhsal kimlik kuramı, cinsler arasında kökten ve değiştirilemez "doğal" farklılıkların olduğu düşüncesiyle yer değiştirdi.

Daha sonraki Romantiklerle beraber, erillik ile dişillik arasındaki kökten farklılık düşüncesi; tarihi, sosyolojik, dinsel, mitolojik ve psikolojik sorunlara göndermeler yapılarak daha da girift hale getirilmiştir. Alman İdealizminin ve Romantizmin ilk döneminin aksine, "kadın" sözcüğünün anlamı bu değişikliğe maruz kalmışa benzer. Önceleri, "kadın" sevgili niteliğini ve kadınla beraber gerçek insancıllık yaşantısının birlikteliğini simgelerken, daha sonralarıysa, "kadın" gittikçe anne ve onunla beraber "doğaya" ve doğanın dölyatağındaki uyumlu yaşama dönüşün bağı anlamına gelmeye başladı.

Aydınlanma Çağı, cinslerin eşitliğini ilan edip insanı burjuva erkeğiyle eşit sayarak, ruhta cinsel farklılıkları reddetti. Bu kuram, kadınların eşitlik ve toplumsal özgürlüğünü kabul etme çabalarının da bir ifadesiydi. Burjuva toplumu, kazanımlarını pekiştirip ilerici politik konumundan geriye döndüğü anda, cinsler arasındaki eşitlik düşüncesine artık gereksinim kalmadı. Şimdi artık, kadın ile erkek arasındaki toplumsal eşitsizlik talebine kuramsal bir temel sağlamak için cinsler arasındaki doğal farklılıkları ileri sürecek bir kurama ihtiyaç vardı. Ancak bu yeni kuram, psikolojik olarak derinlere inerken, kadının saygınlığı ve bu türden hoş sözler, kadını sadece erkeğin hizmetçisi olarak bağımlı konumu içerisinde tutmaya hizmet etti.

Daha sonra, sınıf toplumunun aile üzerinde nasıl ve neden erkek egemen bir bağla sıkı sıkıya ilişkisi olduğunu açıklamaya çalışacağım. Ancak cins farklılıklarının evrensel önemini ileri süren herhangi bir kuramın, hiyerarşik sınıf yönetimine ve erkeğin şampiyonluğuna fazlasıyla cazip geleceği zaten çok açık olmalı. Bachofen'in tutucu kesimin sempatisini kazanmasının önemli nedenleri işte burada yatmaktadır. Ancak kadın üstünlüğü ve yetkesinin açık olduğu daha önceki toplumsal ve kültürel yapıları keşfederek ve cinsler arasındaki farklılıklar ilkesini köktenci bir şekilde inceleyerek Bachofen'in kuramındaki potansiyel gerici yorumu büyük ölçüde ortadan kaldırdığını da belirtmekte yarar var.

Romantik düşüncenin temel özelliklerinden biri de şudur; cinsler arasındaki farklılık toplumsal olarak koşullanan ya da tarihi süreç içinde sürekli gelişen bir şey olarak görülmez; asla değişmeyecek biyolojik bir gerçek olduğu varsayılır. Görece eril ve dişil özelliklerin gerçek doğasını oluşturmak için de çok az çaba harcanır. Kimileri burjuva kadını karakterini, kadının "özünün" ifadesi olarak görür. Kimileri de kadın ile erkek arasındaki farklılıklarda yüzeysel bir görüşün peşindedir: Örneğin, Fichte tek farklılığın, cinsel eylemdeki "doğal" farklılığa dayandığına inanır.

Daha sonraki Romantikler, "kadını" "anne" ile eşdeğer tutmuşlardır, fakat onlar da muğlak sonuçlardan kaçındılar; tarihi ve biyolojik gerçeklik içinde anasal ilkenin nesnel araştırmalarına giriştiler. Böyle yaparak, anne kavramına olağanüstü bir derinlik kattılar. Özellikle Bachofen cinsler arasındaki farklılıkların "doğallığı" kavramına bir noktaya kadar fazla bağlanmış olsa da yeni ve önemli içgörülere de ulaştı. Bunlardan biri de kadın doğasının yaşamdaki kendi gerçek "pratiğinden" geliştiğidir; çaresiz bebeğe ilk zamanlardaki yardımı, biyolojik durumun gerektirdiği bir şeydir.

Bu gerçeğin, daha önce sözü edilen diğer birkaç gerçekle beraber bize, Klages ve Bäumler'in de inandırdığı gibi, Bachofen'in tam anlamıyla bir romantik olmadığının ipucunu vermesi gerekir. Şimdi göreceğimiz gibi, Bachofen'in kutsanmış anaerkil toplumu, sosyalizm idealleriyle çok yakın akrabalık ilişkisi gösteren birçok özellik taşımaktadır. Örneğin, insanın maddi refahı ve dünyevi mutluluğu, anaerkil toplumun temel düşüncelerinden biri olarak sunulur. Başka noktalarda da Bachofen'in betimlediği anaerkil toplum gerçeği, Sosyalist ideal ve hedeflerle çok yakından benzerlik göstermekte olup Romantik ve gerici hedeflerle doğrudan karşıtlık oluşturmaktadır. Bachofen'e göre anaerkil toplum, Hıristiyanlıkta alçaltılan cinsellik anlayışından uzak, ana sevgisi ve merhametinin en baskın ahlaki ilkeler olduğu, akrabayı incitmenin en ciddi günah sayıldığı, özel mülkiyetin henüz olmadığı tarihöncesi bir demokrasi toplumudur. Kelles-Krauz'un[12] işaret ettiği gibi, Bachofen, o eski görkemli meyve ağacı ve mucizevi pınar söylencesini anıştırarak anaerkil toplumu niteler; insan bu ikisini özel mülkiyete dönüştürdükten sonra, her ikisi de kurumuştur.

Bachofen, sürekli olmasa da kendisini çoğunlukla diyalektik bir düşünür olarak ortaya koymuştur. Şu ifadeye dikkat

12 Kelles-Krauz, Neue Zeit, 1901-1902, I, 522.

edin: "Anlaşılır olabilmek için, Demetrian[13] kadın devleti, Demetrian yaşam şeklinin temel ilkelerine doğrudan ters düşecek şekilde, daha önceki katı devlet işleri varsayımını talep eder; sonra gelen, önceki duruma karşı verilen mücadelede yükselir. Böylelikle, anaerkilliğin tarihi gerçekliği, cariyeliğin[14] tarihi gerçekliğinin bir ifadesidir." Bachofen'in felsefesi, birçok açıdan Hegel'inkine benzer:

> İnsanlığın, anasal düşünceden babasal düşünceye geçişi, cinsler arasındaki ilişkinin tarihindeki en önemli dönüm noktasıdır... Ataerkillik vurgulamasında, doğa görüngüsünden (fenomeninden) insan ruhunun kurtuluşunu elde ederiz; ataerkilliğin başarılı yürürlüğe konuluşunda, insan varlığının maddi yaşam yasaları üzerinde yükselişi vardır.[15]

Bachofen'e göre, insan yazgısının en yüce hedefi, "dünyasal varlığın, ilahi baba ilkesi saflığına yükseltilmesidir."[16] Tarihi olarak Roma'nın Doğu'ya, özellikle de Kartaca ve Kudüs'e karşı kazandığı zaferle gerçekleşen ataerkil-tinsel ilkenin, anaerkil-maddi ilkeye karşı kazandığı zaferin farkındadır:

> Mahmuzlanmış Avrupalıların bütün yeryüzünde iz bırakmaları gerektiği anlayışı bir Roma düşüncesidir.

---

13 Demeter: Yunan Tanrıçası, *Lat.* Ceres, Kronos ve Rhea'nın kızı. Dünyanın anası Ekin Tanrıçası; Demeter'e Khthonia ismi de verilir. Sarı saçlarının takısı, başak demeti ve afyon çiçeğidir. Tarlayı ekimden hasada kadar takdis eder. Ve tarla ekimi bütün insan düzen ve törelerinin temelini oluşturmuştur, yani özellikle evlilik ve çocuk yetiştirmesini kapsayan insan toplumunun dayandığı kutsal yasaların kurucu ve koruyucu tanrıçasıdır. Fakat bütün bereket tanrılarının etkinliğinin sadece bir kısmı verimliliktir; öte yandan kendilerinden felaket ve ölüm de beklenen gizemli tanrılardır. Bu nedenle Demeter aynı zamanda Erinys, yani kindardır ve kızı Persephone aracılığıyla yeraltı dünyası ve ölüler diyarı ile ilişkisi vardır. (Ed. n.)

14 J. J. Bachofen, Der Mythus von Orient und Okzident, s. 31.

15 *Age.*, s. 48-49.

16 *Age.*, s. 57.

Bu düşünce açıkça şöyledir: Herhangi bir fiziksel yasa değil de yalnızca ruhun özgür yönetimi insanların kaderini belirler.[17]

Kadınların yönettiği demokrasiye hayran olan Bachofen'le kadınların siyasal özgürlüğüne karşı çıkan ve "demokrasi, koşulların zorlamasıyla her zaman zorbalığın yolunu açar; idealim birçok kişi tarafından değil de en iyi yurttaşlar tarafından yönetilen cumhuriyettir,"[18] diyen Baselli aristokrat Bachofen arasında çok keskin bir ayrımın olduğu gerçektir. Bu, birçok farklı düzeyde ortaya çıkan bir çelişkidir. Felsefi düzeyde, Protestan ve idealist inancın Romantiklere olan karşıtlığıdır, diyalektik felsefecinin de doğacı metafizikçiyle karşıtlığıdır. Toplumsal ve siyasal düzeyde, bir demokrasi karşıtının, bir komünist-demokratik toplumsal yapı hayranına olan karşıtlığıdır. Ahlaki düzeyde, tek eşli evliliklerin yerine cinsel özgürlüğün hüküm sürdüğü bir toplumun savunusuna karşı Protestan burjuva ahlakını ileri sürenlerin karşıtlığıdır.

Klages ve Bäumler'den farklı olarak Bachofen, bu çelişkileri uyumlu hale getirmek için herhangi bir çaba göstermez. Bunların bu şekilde kalmasına izin vermesi gerçeği de toplumun sosyal ve ruhsal yapısında, reform değil de esaslı bir değişiklik arayışı içinde olan sosyalistlerden neden bu denli geniş onay aldığının bir nedenidir.

Bachofen'in bu çelişkilerini dışavurması ve bunları nadiren saklamaya çalışması, temelde kendi psikolojik ve ekonomik koşulları nedeniyledir. İnsani ve zihinsel alana yönelik ufku bir hayli geniştir, fakat anaerkillik tercihi kesinlikle annesine yoğun düşkünlüğünden kaynaklanmaktadır; öyle ki annesinin ölümünden sonra, ancak kırk yaşında evlenmiştir. Bunun yanı sıra, on milyon dolarlık miras da onun bir takım burjuva ideallerinden uzak kalmasına imkân sağlamıştır, böylesi bir

17 *Age.*, s. 571.
18 Kelles-Krauz, s. 522.

mesafe de herhangi bir anaerkillik hayranı için gerekli bir şeydi. Öte yandan da Baselli bu aristokrat, ataerkil geleneğe de öylesine saplanıp kalmıştır ki geleneksel Protestan burjuva ideallerine sadık kalmaktan başka bir şey gelmez elinden. Schuler, Klages ve Bäumler gibi Neo-Romantikler, irrasyonalizmi ileri süren; doğaya, kan ve dünyevi bağlara dayanan doğal değerlerin seçkin yönetimine boyun eğen Bachofen'i gördüler yalnızca. Bachofen'deki çelişkiler sorununu, onun tek taraflı yorumunu benimseyerek çözdüler.[19]

Sosyalistler de Bachofen'in mistik tarafını fark etmişlerdi; ancak tüm dikkat ve sempatilerini etnolog ve psikolog Bachofen'e –örneğin, onun bilim tarihindeki önemini açıklayan çalışmalarına– yöneltmişlerdi.

19. yüzyılda Bachofen'in çalışmalarının ortaya çıkmasını sağlayan kişi, diğerlerinden çok Friedrich Engels'dir. *Origin of the Family, Private Property and the State* (Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni) adlı yapıtında, aile tarihinin Bachofen'in analık hukukuna kadar geri gittiğini ileri sürer.

---

19 Rasyonel düşünceyi "ruhun" (Geist) yıkıcısı olarak ele alan Klages, Bachofen'in doğacı metafiziğini, Bachofen düşüncesinin özü olarak kabul edip Protestan idealizmiyle ilgili düşüncelerini ikincil olarak değerlendirerek bu sorunu ele alır. Klages'in yorumuna karşı çıkan Bäumler, Bachofen'in düşüncesini çok daha sert bir şekilde kırpar. Klages, en azından anti-Protestan ve anti-idealist Bachofen'i görebilirken, Bäumler, temel olarak onun ataerkil düşüncesiyle tartışmayı başlatır ve Bachofen'in görüşlerinin en önemli bölümünü, yani anaerkil toplum hakkındaki tarihi ve psikolojik açıklamalarını çok önemli görmez. Bachofen'in yalnızca doğacı metafizik yanını önemser ve kadının, en eski sivil örgütlenmelerin merkezi ve onları birbirine bağlayan halkası olduğuna yönelik tanımını yanlış bir varsayım şeklinde görmezden gelir. Bäumler'e göre, tek eşliliğin insanlık tarihinin ta başında bulunmayışı da şüphelidir. Ona göre, anaerkilliğin sosyal bir gerçek oluşu da oldukça rastlantısaldır:

Hiçbir Hint-Avrupa anaerkilliğinin olmadığı ortaya çıkmış olsa da ilkellik ya da tarihöncesini anlamak açısından Chthonic dinler hâlâ belirleyici öneme sahiptir. Bachofen'in açıklamaları, en temel yönleriyle etnolojik ve dilsel bulgulardan bütünüyle bağımsızdır, çünkü açıklamalarının temelleri sosyolojik ya da tarihsel açıdan doğanın varsayımlarına dayanmaz. Bachofen felsefesinin tarihi temelleri onun metafiziği içindedir. Esas olan bu metafiziğin temelleridir. Kültür felsefesi alanındaki hataları (örneğin sosyolojik ve tarihi hataları) kolayca düzeltilebilir. İnsan ırkının başlangıcına yönelik hatalardan arınmış bilimsel bir çalışma,

Doğal olarak toplumsal ilişkileri dine bağlayan Bachofen'in idealist yanını eleştirir ve şöyle der:

> Yine de bunlardan hiçbiri, onun çığır açan eserine gölge düşüremez. Bilinmezlerle dolu tarihöncesi bir yaşam biçimi yerine, kurallardan bağımsız cinsel ilişkilerin olduğu bir yaşam biçimini ortaya koyan ilk insandı. Bachofen bunu, tekeşliliğin Yunanlılar ve Asyalılar arasında var olan önceki bir yaşam biçiminin ardından geldiğine dair eski klasik edebiyatta birçok gösterge olduğuna işaret ederek başarmıştı. Bu önceki yaşam biçiminde, birden fazla kişiyle ilişkiye giren yalnızca erkekler değildir, aynı zamanda kadınlar da daha fazlasının hakkına tecavüz etmeden, birden fazla erkekle ilişki kurardı. Üstelik Bachofen dikkatimizi şu noktaya çekmişti: Soy, esas olarak anneden anneye kadın tarafını izlemişti ve kadın tarafının ayrıcalıklı soy geçerliliği uzun bir süre devam etmişti, ataerkil bilginin tam anlamıyla oturtulduğu tekeşlilik çağlarında bile. Annenin bu özel konumu, onu çocuğun emin olunacak tek ebeveyni kılmış ve böylece annelere (ve dolayısıyla da kadınlara) o günden bugüne sahip oldukları en yüksek sosyal statüyü kazandırmıştı. Kuşkusuz Bachofen, bütün bu tezleri çok açık bir şekilde dile getirmez, çünkü ondaki gizemci bakış açısı buna engel olur. Ancak, yine de o tüm bunların kurucusudur ve bu 1861 yılı için devrimci bir adımdır.

---

ortada düzeltilecek bir şey bırakmayacaktır; ancak dikkate değer bir şey de sağlamayacaktır bize. (J. J. Bachofen, *Der Mythus von Orient und Okzident*, s. CCLXXX.) Bachofen, insan ırkının ilk ilerleyişini, kadına atfettiği kuramıyla "dipnot fazlasıyla ileri gitmiştir." Bäumler, bunun "yanlış bir varsayım" olduğuna dikkat çeker. Gerçekten, toplumsal ve ruhsal açıdan önemli bir görüngü olarak annenin önemi yoktur. Bachofen'in insanlığın bilinçli farkındalığını ve özellikle de tarih felsefesini geliştirdiği din kategorisi içerisindeki annedir önemli olan. Bachofen'in en temel anaerkil özellik olarak nitelendirdiği cinselliği olumlamasını ve onaylamasını, Bäumler tipik bir "Doğulu" olarak kınadığında ve Bachofen'in cinsel konularla ilgili açık saçıklığını, onun kendi özel "saflığı" terimi şeklinde açıkladığında, bizi çok da fazla şaşırtmaz.

On altı yıl sonra bir Amerikalı etnolog Lewis H. Morgan, çok farklı bir alanda anaerkil toplum yapısının varlığını ortaya koydu ve Bachofen'inkilerden oldukça farklı yöntemler kullandı. *Ancient Society (Eski Toplum)* adlı kitabı, Marx ve Engels tarafından etraflıca çalışıldı; Engels aile üzerine olan eserinin temelini buradan almıştı. Engels, Morgan tarafından bulunan anaerkil *klanlar* üzerine bir yorumda bulunarak, "Darwin'in evrim kuramının biyoloji, Marx'ın artıdeğer iş kuramının siyasal ekonomi açısından sahip olduğu önemi neyse, bu yapıtın da tarih öncesi için aynı önemde olduğunu," belirtti. Engels, şu sözleri söylediği anda, bunlardan daha öte bir övgü olamazdı: "Anaerkil *klan,* bütün bilimin etrafında döndüğü temel nokta olmuştur. Şimdi artık nereye bakmamız, ne aramamız, bunları nasıl bir araya getirmemiz ve nasıl gruplamamız gerektiğini biliyoruz."

Anaerkilliğin keşfinden etkilenen yalnızca Engels değildi, Marx da ardında Engels'in kendi eserinde yararlandığı birçok eleştirel not bırakmıştı. Bebel'in en iyi satan sosyalist kitabı, *Die Frau und der Sozialismus*'u (*Kadın ve Sosyalizm*) anaerkillik kuramı üzerinde temellendirilmiştir. Aynı şekilde, Marx'ın damadı Paul Lafergue da "kadının ilkel toplumlarda sahip olduğu gizemlerin muhafızı ve dini törenlerin yöneticisi olarak insanı huşu içinde bırakan rolü"[20] ve ileriki toplumlarda bu rolü yeniden elde edişi üzerine yazdı. Kelles-Krauz, Bachofen'in burjuva rönesansının üzerindeki toprağı kazıp yeni devrimci bir rönesansın, yani komünist düşünce rönesansının değerli tohumlarını ortaya çıkardığını iddia etti.[21]

Sosyalistlerin anaerkil kuramın yanında olan bu tutumları nasıl açıklanabilir? Birincisi, daha önce belirttiğimiz gibi, Romantiklerle bağlantılı olarak burjuva toplumuna duygusal ve ideolojik uzaklıklarıydı. Bachofen daha önceleri var olan

20 Kelles-Krauz, s. 6'dan alıntılanmıştır.
21 *Age.*, s. 524.

toplumsal ilişkilerin göreceliğine işaret etmişti. Tek eşli evliliklerin hiç de sonsuz, "doğal" bir kurum olmadığı gerçeğinin altını çizdi. Bu ancak, mevcut toplumsal yapıda köktenci bir değişimi savunan siyasi bir etkinlik ve kuram tarafından hoş karşılanabilirdi. Bachofen'in siyasal konumunda da bu durum, kuramının sorunlu bir yönüydü:

> Evlilik bağının eşsizliği öylesine vazgeçilmez, insan doğasının soyluluğu ve onun o yüce göreviyle öylesine yakından ilişkiliymiş gibi geliyor ki birçok insan, bunu bütün ilişkilerin özü olarak aldı. Cinsler arasında çok daha derin ve kuralsız ilişkilerin olduğu varsayımı, insan varlığının başlangıcı üzerindeki keder verici şekilde yanlış ya da gereksiz bir spekülasyon olarak değerlendirilir; bu yüzden kötü bir rüya olarak görmezden gelinebilir. Türümüzü, utanç dolu o ilk zamanların acı verici anılarından kurtarmaya yönelik ortak fikri kim benimsemek istemez ki! Ancak tarihin delilleri, benlikçilik ve gururun tahriklerine boyun eğmemize ve insanın yüksek evlilik ahlakına doğru acı verici şekilde yavaş ilerleyişinden şüphe duymamıza engel oluşturmaktadır."[22]

Anaerkillik kuramı, burjuva toplum yapısının göreceliğinin altını çizmesinin ötesinde, çok özel içeriğiyle de Marksistlerin yandaşlığını kazanamadan edemedi. Öncelikle kadının erkeğin kölesi ve bir takas nesnesi olmaktan çok, toplumun odak noktası ve yetkesi olduğu bir tarihi süreç keşfedilmişti; bu durum, kadınların siyasi ve toplumsal kurtuluş mücadelesine çok önemli bir destek sağlamıştı. 18. Yüzyılın o büyük savaşı, sınıfsız bir toplumun savaşını verenlerce yeniden tazelenmeliydi.

Psikososyal temelleri açısından ataerkil toplum yapısı, günümüzün sınıf karakterli toplumuyla çok yakından iliş-

22 J. J. Bachofen, Der Mythus von Orient und Okzident, s. 30.

kiliydi. Bu toplum, önemli oranda, kısmen de olsa bilinçsiz dürtülerimizde köklenip kalmış özel ruhsal tutumlarımıza bağlıdır; bu ruhsal tutumlar, idari aygıtın dış zorlayıcılığını başarılı bir şekilde tamamlar. Ataerkil aile, sınıf toplumunun istikrarını sürdürmeye çalışan ruhsal tutumların üretilmesi için en önemli konumlardan biridir.[23]

Şimdi, en önemli yönü üzerinde duralım. Burada, "baba odaklı" karmaşa olarak adlandırabileceğimiz duygusal bir karmaşayla uğraşıyoruz. Bu karmaşa, şu tipik öğeleri içinde barındırmaktadır: kaygı, sevgi ve nefret içeren bir karışımla babasal yetkeye duygusal bağımlılık; kendinden daha zayıfla karşılaştığında, baba yetkesiyle kendini özdeşleştirme; görevin, mutluluktan daha önemli olduğu sağlam ve sıkı bir üstbenlik (süperego) ilkesi; gerçeklerle ve üstbenliğin talepleri arasındaki uyuşmazlık içinde tekrar tekrar üretilen suçluluk duygusu ve bu duyguyla insanları yetkeye karşı uysallaştırmak. İşte bu psikososyal koşuldandır ki, aile neredeyse evrensel bir şekilde toplumun temeli (ya da en azından en önemli desteklerinden biri) olarak kabul edilir; bu aynı zamanda, örneğin Bachofen'in kuramı gibi, aileye herhangi bir kuramsal saldırının, sosyalist yazarların ister istemez desteğini kazanmasını da açıklamaktadır.

Konumuz açısından özel bir önemi olan bir başka şey de Bachofen'in olduğu kadar, Morgan'ın da anaerkilliğin toplumsal, ruhsal, ahlaki ve siyasal ilişki özelliklerine dair çizdiği resimdir. Ancak Bachofen bu ilk toplumsal aşamaya nostaljik bir şekilde bakıp, bu dönemin bittiğini nitelendirirken Morgan, henüz ulaşamadığımız daha üst bir uygarlık düzeyinden söz eder: "Bu, bir yineleme olacaktır, ancak eski klanların çok daha üst düzeyinde bir özgürlük, eşitlik ve kardeşlik niteliğini taşıyacaktır." Bachofen de yönetme ilkelerinin endişe ve teslimiyet değil de sevgi ve sevecenlik olan

23 8. Bölüm'e bakınız.

eski anaerkil toplumlardaki kardeşlik, eşitlik ve özgürlük özelliklerini ayrıntılı olarak betimlemişti.[24]

Bachofen'in sosyalistler arasındaki taraflı kabulüne yardımcı olan bir başka şey de anaerkil toplumlarda insanın maddi mutluluğuna yönelik ilginin oynadığı belirleyici roldü. Kuramsal düzeyde annenin, kendini insanın doğal yaşantısının iyileştirilmesine canla başla adamasında kök bulan doğacı materyalizm temelde diyalektik materyalizmden ayrılsa da, yine de kabul edilebilir bir toplumsal hazcılığı içinde barındırır; bu da bunun neden sosyalizm savunucuları tarafından böylesine iyi karşılandığını açıklamaktadır.

Bachofen'in ilk kadın yönetimli toplumlara atfettiği cinsel sınırlamaların tamamıyla yokluğu ilkesiyle ilgili kimi genellemeler yapmanın tam sırası. Cinsel dünyanın sınırlanması-

---

24 Varlığın her asil yönünün, tüm erdem ve kültürlerin kökeninde var olan ilişki, anneyle çocuk arasındaki ilişkidir; bu ilişki bir şiddet dünyasında, sevginin, birlikteliğin ve barışın ilahi ilkesi olarak görev alır. Kadın çocuğunu büyütürken, erkekten çok daha önce, sevecen bakıcılığını, kendi benliğinin ötesinde bir başka yaratığı taşımasını, sahip olduğu tüm buluş yeteneklerini, bir başka varlığın gelişimi ve korunmasına yöneltmeyi öğrenir. Bu aşamada kadın, yaşayanlarla ilgili kaygılarımız ve ölenlerle ilgili kederlerimiz için bütün o kültürün, yardımseverliğin, sadakatin ve ilginin kaynak noktasıdır. Yine de annelikten yükselen bu sevgi, sadece yoğun değil evrenseldir de... Oysa ataerkil ilke esasında sınırlayıcıdır, anaerkil ilke evrenseldir; ataerkil ilke gruplarla sınırlanmayı işaret eder, anaerkil ilkeyse tıpkı doğa yaşamı gibi sınır tanımaz. Ataerkilliğin gelişimiyle yok olan insanlar arasındaki evrensel kardeşlik duygusunu annelik düşüncesi üretir. Baba hukukuna dayanan aile, kapalı bireysel bir organizmadır; oysa anaerkil aile, bütün gelişimlerin başlangıcında yer alan tipik evrensel niteliği de içinde barındırır ve maddi yaşamı, yüksek tinsel yaşamdan ayırır. Toprak Ana Demeter'in ölümlü birer imgesi olarak her kadının dölyatağı, bir diğer kadının çocuklarına kardeş doğuracaktır. Gün gelip de babasal sistemin gelişimi, farklılaşmamış kitle birliğini yok edip bitiştirme ilkesini tanıştırıncaya değin, anayurt sadece kardeşleri bilecektir.

Anaerkil kültürler, anasal ilkenin bu yönünün birçok dışavurumunu, hatta yasal oluşumunu ortaya koymaktadır. Bu anaerkil ilke, anaerkil insanlar arasında, konukseverliklerinde ve her türden sınırlamalara karşı duydukları hoşnutsuzluklarında görülen evrensel özgürlük ve eşitliğin temelidir... Temelinde bir milletin tüm üyelerini ayrım yapmadan kucaklayan, sınır ya da ayrım çizgisi tanımayan hemşerilik duygusu ve o hayran olunası akrabalık duygusu συμπαθεια yatmaktadır. Anaerkil devletler, özellikle iç savaşlar ve çatışmalardan uzak oluşlarıyla tanınırlar. Anaerkil insanlar –bu daha az karakteristik değildir– soydaşlarına, hatta hayvanlara fiziksel eziyet edenlere karşı özel bir suçluluk durumu tayin etmişlerdir. Mısır heykellerinin yüz ifadelerinde bile fark edilebilen duyarlı insanlık havası, anaerkil duygunun kültürünü içine sindirmiştir (J. J Bachofen, *Myth, Religion, and Mother Right*, s. 79-81).

nın tamamıyla sınıf toplumunun doğası ve varlığıyla açıklanacağı; sınıfsız bir toplumun Bachofen'in betimlediği gibi ister istemez sınırsız cinsel ilişki meydana getireceği söyleyişini sürdürmek kesinlikle yanlış olacaktır. Öte yandan, cinsel zevki değersiz hale getiren, onaylamayan bir ahlak anlayışının da sınıf toplumunun varlığını sürdürmesinde önemli bir rol oynadığını; Bachofen'in kuramı gibi, bu ahlak anlayışına yapılan herhangi bir saldırının da Bachofen'in sosyalistler arasında yanlı kabulünün daha sonraki bir nedeni olduğunu belirtmekte fayda var.

Cinsellik, doyum ve mutluluk elde etmenin en temel ve güçlü fırsatlarından birini oluşturmaktadır. Kitleler üzerinde denetimi sürdürebilme ihtiyacı nedeniyle cinselliği sınırlamaktansa, insan kişiliğinin üretici gelişimi için, cinselliğin tam anlamıyla yaşanmasına izin verildiği takdirde, mutluluğa erişmede bu önemli fırsatın yaşanmasıyla yaşamın diğer alanlarındaki mutluluk ve doyuma yönelik yoğun taleplerin de ister istemez yolu açılacaktır. Bu ileri boyuttaki taleplerin doyumu, maddi yöntemlerle başarılmak zorunda olacağından, bu talepler mevcut toplumsal düzenin dağılmasına yol açacaktır. Bununla çok yakından ilgili bir başka şey de cinsel tatmin üzerindeki sınırlamaların sahip olduğu başka bir toplumsal işlevdir. Cinsel arzular her insanda faal bir şekilde varlığını sürdürürken, cinsel zevklerin günah olarak ilan edilmesi oranında, ahlaki kısıtlamalar her zaman için bazen bilinçsiz bazen de başka şeylere dönüştürülmüş suçluluk duygularını oluşturan bir kaynak olmuştur.

Bu suçluluk duygularının çok büyük bir toplumsal önemi vardır. Acı çekmenin kabahatini toplumsal örgütlenmenin kusurlarında bulmaktan çok, bunların sadece bir insanın kendi suçunun cezası olarak yaşanması gerçeği, bu suçluluk duygularını daha iyi açıklamaktadır. Bu duygular sonunda toplumsal ahlakın temsilcilerine karşı duygusal bir bağımlılık geliştirirken, bireyin zihinsel –özellikle de

eleştirel– yeteneklerini sınırlayarak duygusal bir sindirmeye yol açar.

Son olarak yeri gelmişken bir noktayı daha ekleyeyim: Klinik araştırmalar ve psikanalitik birey psikolojisi bizlere, baskı veya cinsel tatminin kabulünün, insanın dürtülerinde ve karakter yapısında (özyapı)[25] önemli sonuçlar doğurduğuna yönelik kimi göstergeler sunabilmişlerdir. "Genital" karakterin gelişimi, insanın optimal gelişimini engelleyen cinsel dizginlemelerin yokluğuyla koşullandırılır. Kuşkusuz ki genital karaktere ait olan özellikler arasında, toplumsal alakasının üzerinde durmaya çok fazla gerek olmayan, ruhsal ve zihinsel bağımsızlık vardır. Öte yandan, genital cinselliğin bastırılması, günümüz toplumunun içgüdüsel temeli için belirleyici öneme sahip analitik, sadizm ve gizil eşcinsellik gibi içgüdüsel eğilimlerin artmasına ya da ilerlemesine yol açar.

Anaerkil araştırmaların günümüzdeki konumu ne olursa olsun, yine de Anne-merkezli diye adlandırılabilecek toplumsal yapıların olduğu açık gibi görünüyor. Günümüzün toplumsal yapılarını ve dönüşümlerini anlamamız gerekiyorsa, bu araştırmanın şu anki ve gelecekteki bulgularına dikkat edilmesi gerekir.

İnsanların libidinal çabaları, toplumsal "üretici güçler" arasındadır. Bu libidinal çabalar, esneklikleri ve değişebilirlikleri nedeniyle grubun mevcut ekonomik ve toplumsal durumuna önemli ölçüde uyum sağlayabilirler; bu uyumun sınırları olsa da. Bir toplumsal grubun üyeleri tarafından paylaşılan ruhsal yapı, toplumsal istikrarın sürdürülmesi için vazgeçilmez bir desteği temsil eder. Kuşkusuz bu yapı, ruhsal yapıyla ekonomik koşullar arasındaki çelişkiler belli bir eşiğin ötesine geçmediği sürece istikrar için bir destek oluşturacaktır; bu eşik atlanılırsa, ruhsal güçler değişmeye ya

25 8. Bölüm'e bakınız.

da var olan düzeni çözme eğilimine girecektir. Yine de farklı sınıfların ruhsal yapıları toplumsal süreçteki işlevlerine bağlı olarak birbirlerinden temelden farklı ya da birbirlerine karşıt olabilirler.

Birey, kendi grubunun üyelerinden, bireysel oluşumu ve kişisel tecrübeleriyle –özellikle erken çocukluk dönemine ait olanlar– ruhsal açıdan farklı olsa da ruhsal yapısının büyük bir bölümü, sınıfın ve içinde yaşadığı toplumun koşullarına uyumunun bir ürünüdür. Belirli bir sınıf ya da toplumun ruhsal yapısını belirleyen etmenler ve dolayısıyla da belirli bir toplumda faal olan ruhsal "üretici güçler" hakkındaki bilgimiz, ekonomik ve toplumsal yapılar hakkındaki bilgimizden çok daha fazla ilerlememiştir. Bunun nedenlerinden bir tanesi, bu sorunlarla uğraşan öğrencinin de içinde yaşadığı topluma özgü ruhsal yapıyla şekillenmiş olmasıdır; bu nedenle de tıpkı kendisi gibi olanı kavrayabilir. Kendisi ya da toplumun ruhsal yapısını, "insan doğası" olarak nitelendirme hatasına kolayca düşebilir ve farklı toplumsal koşullarda, çok farklı dürtü yapılarının olduğunu ve üretici güçler olarak faal olabileceklerini kolayca gözden kaçırabilir.

"Anne-merkezli" kültürlerin araştırılması, sosyal bilimler açısından önemlidir. Çünkü kendi toplumumuzda gözlemlediklerimizden bütünüyle farklı ruhsal yapıları gün ışığına çıkarır; aynı zamanda "baba-merkezli" ilkeye de ışık tutar.

Baba-merkezli karmaşa, kişinin babayla (ya da psikolojik eşdeğerleriyle) olan ilişkisinin temel ilişki olduğu ruhsal bir yapıdır. Freud, (olumlu) Oedipus Kompleksi'nin kavramında, bu yapının belirleyici özelliklerinden birinin üzerindeki örtüyü kaldırır; kendi toplumuna karşı koyması gereken mesafeden yoksun olduğu için, bu kavramın evrenselliğini fazla ileri götürse de. Erkek bebeğin, hayatındaki ilk ve en önemli kadın olan ve "sevgi nesnesi" olarak gördüğü annesine yönelttiği cinsel itkiler, babasını bir rakip olarak görmesine neden olur. Bu dizim (constellation) ataerkil ailede, babanın kendiliğinden

çocuğu yöneten yetke olarak görev yaptığına ilişkin daha sonraki gerçeğin belirleyici önemini de elinde tutmaktadır. Çocuğun isteklerini gerçekleştirmesine ilişkin fiziksel imkânsızlıktan öte, babanın çifte rolü de Freud'un işaret ettiği başka bir sonuç: Çocuğun babanın yerini alma isteği bir dereceye kadar kendini onunla özdeşleştirmesine yol açar. Bu ikincisi, ahlaki emirlerin temsilcisi olduğu oranda, çocuk kendisini babasının yerine koyar ve bu kendini babanın yerine koyma da bilincin oluşmasında güçlü bir kaynaktır. Ancak bu süreç yalnızca kısmen başarılı olduğundan, çocuğun babayla olan rekabeti ikincil duygusal bir tutumun gelişmesine yol açar. Çocuk bir yandan babası tarafından sevilmek ister; öte yandan da az çok babasına açıkça isyan eder.

Yine de baba-merkezli karmaşa, aynı zamanda, babanın kendisinde gelişen ruhsal süreçler tarafından da şekillendirilir. Baba, bir bakıma oğlunu kıskanır. Bu kısmen, oğlununkiyle karşılaştırıldığında kısalmakta olan ömrü yüzündendir. Fakat bu kıskançlığın çok daha önemli bir nedeni toplumsal olarak koşullandırılmıştır: Çocuğun yaşamının görece toplumsal zorunluluklardan uzak olması gerçeğinden kaynaklanır. Babaya ait sorumlulukların çok ağır olduğu durumlarda bu kıskançlığın da çok ağır olduğu açıktır.

Her şeyden öte, babanın oğluna karşı tutumunu esas belirleyen toplumsal ve ekonomik etmenlerdir. Ekonomik koşullara bağlı olarak oğul, ya babasının mal mülkünün varisi ya da hastalık ve yaşlılığında garantisi olacaktır. Oğul, bir çeşit sermaye yatırımını temsil eder. Ekonomik bir bakış açısıyla temel ve mesleki eğitimine yatırılanların toplamı, kaza sigortası veya yaşlılık maaşına yapılan katkıyla oldukça benzerlik gösterir.

Üstelik babanın toplumsal saygınlığı söz konusu olduğunda, oğul önemli bir rol oynamaktadır. Topluma yaptığı katkılar ve beraberinde gelen toplumsal kabul, babanın saygınlığını da artırabilir; oğulun toplumsal başarısızlığı,

babanın saygınlığına gölge de düşürebilir, hatta yok edebilir. (Oğulun ekonomik ve sosyal açıdan yaptığı başarılı bir evlilik de aynı oranda bir role sahiptir.)

Oğulun eğitiminin amacı, toplumsal ve ekonomik işlevi nedeniyle çoğunlukla kişisel mutluluğuna yönelik değildir; örneğin, kendi kişiliğinin en üst düzeyde gelişiminden çok, babasının ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlarına katkıda bulunmasında en üst düzeyde faydalı oluşudur. Bu yüzden sıkça, oğulun mutluluğuyla faydalılığı arasında görünür bir çelişki yakalarız; ancak bu çelişki baba tarafından bilinçli olarak fark edilmez, çünkü içinde bulunduğu toplumun ideolojisi, babanın her iki hedefin de eşdeğer olduğunu görmesine neden olmuştur. Bu durum, babanın sıkça kendisini oğluyla özdeşleştirdiği gerçeğiyle daha da karışık bir hal alır: Oğlundan sadece toplumsal olarak faydalı olmasını değil, aynı zamanda kendi doyurulmamış isteklerini ve düşlemlerini de gerçekleştirmesini bekler.

Oğulun bu toplumsal işlevleri babanın sevgisinin niteliğinde belirleyici bir rol oynar; oğlunu, etrafında merkezlenen beklentilerini gerçekleştirmesi koşuluyla sever. Eğer durum böyle olmazsa babanın sevgisi bitebilir, hatta hor görmeye ya da nefrete dönüşebilir.[26]

Babasal sevginin koşullu doğası tipik olarak iki sonucu ortaya çıkarır: (1) Bir insanın koşulsuz olarak sevilmediği gerçeğinden ortaya çıkan ruhsal güvenlik yoksunluğu; (2) vicdan rolünün yoğunlaşması; örneğin görevi yerine getirmenin, yaşamının temel odak noktası olduğu bir bakış açısı geliştirebilir; çünkü ancak bu durum minimum düzeyde sevilme garantisi sağlayacaktır. Fakat vicdanın taleplerinin en üst düzeyde yerine getirilmesi bile ortaya çıkmakta olan suçluluk duygularını gideremeyecektir çünkü kişinin

26 Bu durum aynı zamanda "gözde oğlun" –babanın beklentilerini en iyi yerine getiren– ataerkil kültürde karakteristik bir görüngü oluşunu da açıklamaktadır.

yaptıkları her zaman için önüne konulan ideallere göre az olacaktır.

Bunun tam aksine, annenin çocuğa duyduğu sevgi, genellikle[27] farklı özelliktedir. Bunun öncelikli ve en önemli nedeni, anne sevgisinin yaşamın ilk birkaç yılında bütünüyle koşulsuz olmasıdır. Annenin bebeğe olan ilgisi, çocuğun yerine getirmesi gereken hiçbir ahlaki ve toplumsal zorunluluğa bağlı değildir; hatta sevgisine karşılık verilmesi zorunluluğu bile yoktur. Anne sevgisinin bu koşulsuz doğası, kadının duygusal mizacında koşulsuz sevgi eğilimini besleyebilen biyolojik bir gereksinimdir. Annenin (ya da annenin psikolojik eşdeğerinin) sevgisinin hiçbir koşula bağlı olmayışı kesinliği, sevilmenin bir koşul olmayışından dolayı, ahlaki buyrukların yerine getirilmesinin çok fazla bir rolü olmadığı anlamına gelir.

Şimdi betimlediğimiz bu özellikler, günümüzün baba-merkezli toplumunda beslenip ön plana çıkarılan anne imgesinden keskin bir şekilde ayrılır. Temel olarak bu toplum yalnızca, erkekteki cesaret ve kahramanlık (ki aslında bu özelliklerin içine büyük oranda narsisizm de katılmıştır) üzerinde durur. Öte yandan anne imgesiyse, saptırılmış bir duygusallık ve zayıflık imgesi demektir. Sadece kendi çocuklarını değil, bütün çocukları ve bütün insanlığı kucaklayan koşulsuz anne sevgisinin yerinde, anne imgesine sokuşturulan özel burjuva sahiplik duygusunu bulabiliriz.

Anne imgesindeki bu değişme, anne-çocuk ilişkisinde toplumsal olarak koşullandırılmış saptırılmayı temsil eder. Bu koşullandırılmış saptırılmanın daha ilerideki bu sonucu da –aynı zamanda Oedipus Kompleksi'nin de bir dışavurumu olarak– anne tarafından sevilme arzusunun, anneyi koruma ve onu bir kaide üzerine yerleştirme arzusuyla yer değiştirmesi tutumunda ortaya çıkar. Anne, artık koruyucu işlevine sahip

27 Açıkça burada ideal anlamdaki babasal ve anasal sevgiden söz ediyorum. Belirli bir anne baba sevgisi, birçok neden yüzünden bu ideal sunumun çok çok uzağında kalacaktır.

değildir; onun korunması ve "masum" tutulması gerekir. Bu karşıt oluşum (kişinin annesiyle olan esas ilişkisini saptıran) diğer anne sembollerine –örneğin ülke, ulus ve toprağa da taşınması gibi– günümüzün aşırı baba-merkezli ideolojilerinde önemli bir rol oynar. Anne ve onun psikolojik eşdeğerleri bu ideolojilerde yok olmaz; ancak koruyucu imgelerini korunmaya ihtiyacı olan imgeye dönüştürme işlevleriyle yer değiştirirler.

Özetleyecek olursak baba-merkezli bireyi –ve toplumu– aşağıdaki özelliklerin baskın olduğu, bir ayırt edici nitelikler karmaşasıyla nitelendirebileceğimizi söyleyebiliriz: Katı bir üstbenlik (süperego), suçluluk duygusu, baba yetkesine beslenilen uysal sevgi, zayıf yönleri baskın olan insanlarda yer alan arzu ve zevkler, insanın kendi suçunun cezası olarak acı çekmeyi kabullenmesi ve mutluluğu elde etmekte hasarlı bir yeteneğe sahip oluşu. Buna karşıt olarak Anne-merkezli karmaşa, annenin koşulsuz sevgisiyle iyimser bir güven duygusu, çok daha az suçluluk duygusu, çok daha zayıf üstbenlik (süperego), mutluluk ve zevke erişmekte yüksek bir yetenek ile tanımlanır. Bu özelliklerle beraber zayıflara ve diğer yardıma ihtiyacı olanlara karşı geliştirilen anne sevecenliği ve sevgisi ideali vardır.[28]

Bu her iki tipe de herhangi bir toplumda –temelde çocuğun aile grubuna (constellation) bağlı olarak– rastlanabile-

---

28 Psikanalitik terminolojide, baba-merkezli tip "anal karakter" ya da "zorlayıcı karakter" ile ilişkilendirilirken, anne-merkezli tip "oral karakterle" ilişkilendirilir. Yine de bu ikincisi, "oral-sadistik karakterden" bütünüyle farklıdır. Asalak özelliği taşıyan "oral-sadistik" kişi, yalnızca almak ister ve vermeye gönülsüzdür. İstekleri reddedildiğinde, anne-merkezli tipin yaptığı gibi tepkisini kederle değil de köpürmeyle dile getirir.

Yine de genital öncesi karakter yapısının dayandığı tipoloji ile anne-merkezli ve baba-merkezli tipoloji arasında temel bir fark vardır. İlk tipoloji, oral ve anal derecede, genital öncesi bir düşkünlüğü simgeler ve temelde olgun "genital karaktere" karşıttır. Baskın nesne ilişkisine göre hayal edilen ikinci tipoloji, genital karaktere temelde karşı durmaz. Anne-merkezli tip bir oral karakter olabilir; böyle bir durumda kişi az çok edilgen ve bağımlıdır ve başkalarının yardımına ihtiyaç duyar. Ancak anne-merkezli tipte "genital karakter" olabilir; yani nevrotik ve tutuk bir karakter değil de fiziksel olarak olgun ve etken bir karakterdir. Burada seçilen tipoloji, olgunluk derecesinin

cekken, öyle görünüyor ki ortalama bir tip olarak her biri belli bir toplum türü için karakteristiktir. Baba-merkezli tip, belki de burjuva Protestan toplumunda baskınken; Anne-merkezli tip, ortaçağda ve bugün Güney Avrupa ülkelerinde görece daha önemli bir rol oynamıştır. Bu bizi, Weber'in Katoliklik ile Katolik ülkelerdeki çalışma ruhu arasındaki ilişkiye karşıt olarak, burjuva kapitalizmiyle, Protestan iş ruhu arasında kurduğu ilişkiye götürür.

Weber'in özel tezlerine karşıt ne türden itirazlar olursa olsun, böylesi bir ilişki gerçeği, günümüzde bilimsel bilginin sağlama bağlanmış bir bölümüdür. Weber de bu soruna bilinç ve ideolojik düzeyde yaklaştı. Ancak bu karşılıklı ilişkinin tam anlamıyla anlaşılabilmesi, burjuva kapitalizminin ve Protestan ruhunun temeli olarak hizmet eden dürtünün çözümlenmesiyle başarılabilir.

Katoliklik bazen baba-merkezli izleri sergiliyor olsa da –Tanrı Baba, rahipler arasındaki hiyerarşi vb.– içindeki Anne-merkezli önemli rolü inkâr edilemez. Meryem Ana ve kilisenin kendisi, psikolojik olarak bütün evlatlarını göğsünde saklayan ulu Ana'yı temsil etmektedir. Aslında, Tanrı'ya atfedilen kimi anaerkil özellikler de vardır, her ne kadar bilinçli olmasa da "kilisenin oğlu", Kilise Ana'nın sevgisinden emindir, ta ki Kilise Ana'nın çocuğu olarak kaldığı ya da göğsüne geri dönünceye kadar. Bu çocuk ilişkisi, ayin gibi yaşanır. Kuşkusuz, ahlaki buyruklar önemli rol oynar. Ancak tek başına inanan kişi, ahla-

---

sorgulamasını bir tarafa bırakıp karakter yapısının içeriğinin bir yönüne odaklanmıştır. Kuşkusuz, gerçek bir sunum, sırasıyla hem anne-merkezli hem de baba-merkezli tip içinde bulunan genital ve genital öncesi karakterler arasındaki farklılıklarla uğraşmalıdır. Burada çeşitli psikanalitik kategoriler üzerine tam bir tartışmaya giremeyiz (*bkz.* W. Reich, *Charakteranalyse.* Viyana 1933). Yine de inanıyorum ki "erojenik bölgeler" ya da klinik semptomatolojiden daha çok, nesne ilişkilerine dayanan bir tipoloji, toplumsal araştırmalar için çok daha verimli olanaklar sunar. Aynı şekilde bizim ortaya koyduğumuz tiplerle, Kretschmer'in şizotimik (schizothymic) tipi ile siklotimik (cyclothymic) tipi, Jaensch'ın bütünleşmiş tipi ile parçalanmış tipi, Jung'un içe kapanık ve dışa açık tipleri arasındaki ilginç bağlantı sorununu da burada tartışabilecek durumda değiliz.

ki dünyaya gönderme yapılmaksızın sevildiğinden emin olurken, bu buyrukların da gerekli toplumsal ağırlığı yitirmediğini güvence altına alan karışık bir mekanizma çalışır. Katoliklik öyle hiçbir suçluluk duygusu yaratmıyor da değil; yine de aynı zamanda, kişiye bu duygulardan kaçınması için yollar da sağlar. Kişinin ödemesi gereken bedelse kiliseye ve onun hizmetçilerine derin bir bağlılık duymasıyla sağlanır.

Öte yandan Protestanlık, tam anlamıyla, Hıristiyanlıktaki Anne-merkezli izlerin çıkarılması görevini üstlenmiştir. Annenin yerini alan kilise ve Meryem Ana gibi şeyler, tıpkı Tanrı'daki anne izlerinin yok oluşu gibi kaybolmuştur. Luther[29] teolojisinin tam merkezinde, günahkâr insanın herhangi bir sevilme kesinliğinin olacağına ilişkin kuşku ve umarsızlık vardır. Ve çare tektir: İnanç.[30] Kalvinizm ve diğer birçok Protestan mezhebinde, bu çarenin yeterli olmadığı görülmüştür.

---

29 Psikolojik açıdan ele almak gerekirse, Luther son derece baba-merkezli bir tipti. Babaya karşı duyduğu ikircil tutumu bütün yaşamına etki etmekteydi. Bu durum aynı anda iki baba imgesine odaklanması gerçeğinde kendini dışa vurur: Biri sevdiği babası, diğeriyse nefret ettiği, hor gördüğü babası. Hiçbir şekilde yaşamdan keyif alma düşüncesine sahip değildir ve böylesi bir zevkin merkezi bir rol oynadığı bir kültür kavramı vardır; bu yüzden kendisi de büyük nefretçilerden biridir. Luther, zorlayıcı-nevrotik, eşcinsel tiple ilişkilendirilir, ancak bu demek değildir ki klinik anlamda kendisi bir zorlayıcı-nevrotik veya bir eşcinseldir.

30 "Yalnızca inanç yoluyla haklı gerekçe bulma" tezinin gerçek anlamı, ancak zorlayıcı-nevrotik düşünce mekanizması ve ona eşlik eden düşünceler yoluyla açıklanabilir. Burada daha fazla ayrıntıya giremiyoruz. Şimdi bu değerlendirmeye önemli bir ekleme yapacağım. Tam da Luther'in içinde bulunduğu duygu ikircimi (baba imgesine yönelik olarak, babasına ve Katolik Kilisesi'nin otoritelerine karşı duyduğu nefretle beraber, asi köylülere duyduğu kin eşliğinde dünyevi krallara duyduğu yakınlık) nedeniyle annede bulunan koşulsuz sevginin arzusu içindedir. Ancak bu sevgi içinde, kendini sevilmenin güvencesi altında hisseder.

Günümüz sorunları açısından, Yahudilik dini oldukça karışık özelliklere sahiptir. Kesinlikle, Ortadoğu'nun anne-merkezli dinlerine karşı bir tavır içindedir. Tanrı kavramı, tıpkı Protestanlıkta olduğu gibi yalnızca baba-erkek izleri taşır.

Öte yandan ulu Ana imgesi de silinmemiştir; "bal ve süt" akan kutsal toprak kavramında geçmektedir. Yahudilik dininin buradaki belirleyici düşüncesi şudur: Günah işledik, ceza olarak Tanrı bizi topraklarımızdan sürdü; fakat yeterince çile çektiğimizde, bizi yeniden topraklarımıza kavuşturacak. Peygamberlerle ilgili edebiyatta dile getirilen bu topraklar, bereketli olması ve insanı hiç hayal kırıklığına uğratmayan özelliğiyle anaerkil dinlerin Ulu Anası rolünü üstlenmiştir.

Mesih düşüncesinde ve Kutsal topraklara geri dönme inancında (acı çekmeden çocuk doğurma ve çalışma gereksiniminin sona ermesiyle nitelendirilen) koşulsuz seven ana düşüncesi her zaman yer almaktadır.

Bir insanın görevini yerine getirmesi gerektiğine ("iç dünyasal çilecilik") yönelik rolü ve Tanrı'nın lütfunun ve inayetinin tek kanıtı olarak dünyevi yaşamdaki "başarı" gereksinimiyle bu duruma belirgin bir şekilde çare bulunmuştur.

Protestanlığın yükselişi, kapitalist "ruhun" yükselişini mümkün kılan aynı toplumsal ve ekonomik etmenler tarafından koşullandırılmıştır. Tıpkı diğer dinler gibi, Protestanlık da belirli bir toplum için gerekli olan dürtü yapısını sürekli olarak yeniden üretme ve güçlendirme işlevine sahiptir. Zevk ve mutluluk ikinci derecede rol oynarken, görevi yerine getirme ve başarının, yaşamın en önemli dürtüleri olduğu baba-merkezli karmaşa, kapitalizmin büyük ekonomik ve kültürel çabalarının arkasındaki en güçlü üretici kuvvetleri temsil etmektedir. Kapitalizm çağına kadar, insanların (örneğin, köleler) her bir enerji onslarını ekonomik olarak yararlı işlere adamaları için, fiziksel güç tarafından zorlanmaları gerekirdi. Baba-merkezli karmaşanın etkileriyle aynı, tam adanmayı insanlar kendi "özgür iradeleri" ile yapmaya başladılar; dıştan gelen vicdan rahatsızlığı artık içselleştirilmişti. Bu içselleştirme, en çok da özellikle burjuva çalışma ahlakının gerçek temsilcileri olan burjuva toplumunun yönetici sınıfları arasında tam anlamıyla görülmekteydi. Dış kuvvetin aksine, yine de içselleştirme süreci farklı bir sonuç doğurdu: Vicdanın buyruklarının yerine getirilmesi, baba-merkezli yapının büyük oranda katılaştırılmasına katkıda bulunan bir doyum sağladı.[31]

Ancak bu doyum oldukça sınırlıydı, çünkü görevin yerine getirilmesi ve ekonomik başarı, artık o yitirilen özelliklerin – yaşamdan keyif almanın ve insanın koşulsuz olarak sevildiği bilincinden ortaya çıkan iç güvenliğin– yerine geçecek verim-

31 Burada iş ve iş ahlakı üzerine konuştuğumda, belirli ve somut olan tarihi bir görüngüye göndermede bulunuyorum: Burjuva çalışma kavramına. Çalışma, burada kesinlikle düşünülmeyen birçok işleve sahiptir. Toplumsal sorumluluğun bir dışavurumudur ve yaratıcı etkinlik için de bir şanstır. Söz konusu bu yönlerin baskın olduğu bir çalışma ahlakı vardır.

siz yedeklerdi. Üstelik homo homini lupus (insan insanın kurdudur) ruhu, insanda bireysel soyutlanmaya ve sevme yeteneksizliğine yol açıyordu; baba-merkezli yapının altına sinsince girip zarar verme eğiliminde olan ruh üzerindeki ağır yük, sinsice zarar vermeye çalışan belirli etmenlere karşın, yapı ekonomik değişimlerde kökleşmişti.

Burjuva Protestan toplumunun ekonomik başarılarının arkasındaki ruhsal dürtü gücü baba-merkezli yapıyken, bu güç aynı zamanda, baba-merkezli yapıyı yok edip Anne-merkezli bir rönesansa giden yolun koşullarını da üretti. İnsanın üretici gücünün gelişimi tarihte ilk kez, daha önceleri masallarda ve mitlerde dile getirilen bir toplumsal düzenin gerçekleşmesini düşlemeyi mümkün kıldı: Öyle bir düzen ki bütün insanlar gerçek işlerinde bireysel çabanın görece çok az harcanması eşliğinde gerçek mutlulukları için gerekli maddi araç gereçlerle donatılmış; öyle bir düzen ki insanın bütün enerjisi bir uygarlığın varlığı için kesinlikle gerekli ekonomik malları üretmekten öte, temelde insanın gizilgücünü geliştirmeye harcanan.

Fransız aydınlanmasının en ilerici felsefecileri, baba-merkezli yapının duygusal ve ideolojik karmaşasından zamanla vazgeçtiler. Ancak yeni Anne-merkezli eğilimlerin yetkin, gerçek temsilcileri içselleştirilmiş bir vicdan azabından çok, ekonomik kaygılar tarafından temelde desteklenen, tam anlamıyla işe bağımlılık güdüsünün bir sınıfa ait olduğunu ispatladılar: Bu da işçi sınıfıdır. Bu aynı duygusal yapı, Marksist sosyalizmin işçi sınıfı üzerindeki önemli etkisi için gerekli koşullardan birini de sağladı; etkisi, dürtü yapılarının özel doğasına bağlı olduğu oranda.

Marksist toplumsal programın ruhsal temeli,[32] Anne-merkezli karmaşanın hâkimiyeti altındadır. Ekonominin

32 Bu psikolojik düşüncelerin yalnızca ruhsal üretim güçleriyle ilgili olduğu açık bir şekilde belirtilmelidir; öyle ki bu düşünceler sosyalizmi psikolojik bir görüngü olarak açıklamadığı gibi, kuramlarının akılcı tartışmasınının da psikolojik bir yorumla yer değiştirmesi için bir arayışa girmezler.

üretici güçleri akıllıca örgütlenirse, her insanın ihtiyacı olan malların yeteri oranda sağlanacağının idealidir. Marksizm –üretim sürecinde kişinin rolü her ne olursa olsun; üstelik bütün bunlar, her bir bireyin şu ana kadar gerekmiş olandan daha az çalışmasıyla çok rahat başarılabilir, son olarak da her insanın, yaşamda koşulsuz mutlu olmaya hakkı vardır ve bu mutluluk, temelde "bir insanın kişiliğin uyumlu açılımında" yer alır– bütün bu fikirler, daha önceki ekonomik koşullar altındaki düzlemde ifade edilebilecek fikirlerin rasyonel, bilimsel dışavurumudur: Toprak Ana bütün çocuklarına, özelliklerine bakmaksızın, ihtiyacı olanı verir.

Anne-merkezli eğilimlerle sosyalist fikirler arasındaki işte bu bağlantıdır ki anaerkil toplumların "materyalist demokratik" karakterinin, sosyalist yazarların, anaerkillik kuramı için, böylesi sıcak bir sempatiyi ifade etmelerine yol açmasını açıklamaktadır.

8

Analitik Sosyal Psikolojinin Yöntem ve İşlevi[1]

PSİKANALİZ VE TARİHSEL MATERYALİZM ÜZERİNE NOTLAR

Psikanaliz, doğal bilimler arasında sınıflandırılması gereken bir materyalist (özdekçi) psikolojidir. Dürtülerin kendi başlarına doğrudan gözlenemeyen, psikolojik odaklı *içgüdüler* tarafından üretilmesi nedeniyle, psikanaliz, insan davranışının ardındaki güdüleyici güç olarak içgüdüsel dürtülere ve gereksinmelere göndermede bulunur. Psikanaliz insanın bilinçli ruhsal etkinliğinin, ruhsal yaşantısının görece yalnızca küçük bir bölümünün olduğunu ve ruhsal davranışlarımızın arkasında birçok belirleyici itkinin yer aldığını göstermektedir. Özellikle, içgüdülerde kök salan gereksinmelerin ve özel isteklerin bir ifadesi olarak bireysel ve ortak ideolojilerin maskesini düşürüp "ahlaksal" ve idealist güdülerimizin kısmen, içgüdüsel dürtülerimizin kılık değiştirmiş ve ussallaştırılmış birer ifadesi olduğunu ortaya koymuştur.

1 "Analitik Sosyal Psikolojinin Yöntem ve İşlevi" ilk kez, 1932'de Hirshfeld-Leipzig, Zeitschrift für Sozialforschung'da yayımlandı.

İçgüdülerin, açlık ve sevgi şeklinde o bildik ayrımıyla ve hemen hemen aynı seviyede olacak şekilde Freud iki grubun yani, kendini koruma içgüdüleriyle cinsel içgüdülerin,[2] insanın ruhsal yaşantısının arkasındaki gerçek güdü gücü olduğunu varsayarak işe başladı. Enerjinin, libido gibi cinsel dürtülerde kendiliğinden var olduğunu, bu enerjiden ortaya çıkan psikolojik sürecin de libidinal[3] olduğunu saptadı. Cinsel içgüdülerle ilgili olarak Freud, bu terimin sıradan kullanımını genişletip bu gruplama içine, genital dürtüler gibi bedensel olarak koşullandırılan ve vücudun belli *erojen bölgeleriyle* ve zevk alınan gerilim-kurtulma arayışıyla bağlantı kurulan tüm dürtüleri yerleştirdi.

Ruhsal etkinliğin ana ilkesinin, "zevk ilkesi" olduğunu, yani en üst düzeyde zevk ortaya koyacak şekilde içgüdüsel gerilimlerin boşaltılması dürtüsü olduğunu ileri sürer. Zevk ilkesi, "gerçeklik ilkesi" ile sınırlandırılmıştır; gerçeği dikkate almak, daha büyük bir rahatsızlıktan kaçınmamıza ya da daha ilerleyen zamanlarda daha büyük bir zevk kazanmamıza imkân tanıyacaktır.

---

2 Yok etme eğilimlerinin önemi ve kendini korumaya yönelik içgüdülerdeki libidinal karışımlardan etkilendiği için Freud'un, temel düşüncelerini bir ölçüde değiştirmişti. Yaşamı devam ettirici (erotik) içgüdülere karşılık olarak bir de ölüm içgüdüsünü ortaya koymuştu. Freud'un bu değişmeyle ilgili savındaki önemli bir nokta temel görüşlerinde yer almaktadır; bu, daha önceki duruşa göre, çok daha az tartışmaya açık ve deneyseldir. Bana göre bunun nedeni, psikolojik eğilimler ile biyolojik verilerin iç içe olmasında yatmaktadır; Freud'un öbür türlü kaçınabileceği bir iç içe geçmişlik. Bu durum aynı zamanda, içgüdüleri temelde insanın yaşama uğraşına hizmet eden, onu arzulayan ve isteyen olarak gören Freud'un daha önceki görüşlerine karşıttır. Freud'un kapsamlı bakış açısının sonuçlarından biri de, bana öyle geliyor ki insanın ruhsal etkinliğinin yaşama sürecine ve gereklerine uyum sağlama süreci olarak geliştiğidir ve bu türden içgüdülerin biyolojik ölüm ilkesine ters düşmesidir. Ölüm içgüdüleri varsayımına yönelik tartışmalar, psikanaliz içerisinde halen devam etmektedir. Buradaki sunumum Freud'un esas duruşunu temel almıştır.

3 Bu bildiriyi yazdığım dönemde, Freud'un libido kuramına ve dolayısıyla "libidinal güçler" (enerjiler), "libidinal yapı" (ya da dürtü yapısı) söylemine oldukça bağlıydım, şimdi artık libido yerine birtakım tutkulu güçlere gönderme yapıyorum. Yine de bu bildirinin temel noktaları açısından bu ayrımın çok da önemi yoktur. (1970)

Freud, bireyin iki etmen tarafından koşullandırılan özel içgüdüsel yapısını ortaya koyar: Miras aldığı bedensel yapısı ve yaşantısı, özellikle de ilk çocukluk deneyimleri. Freud, insanın miras aldığı yapısı ve yaşantısının, bir "tamamlayıcı" zincir oluşturduğu ve analizin özel görevinin de yaşantının miras alınan içgüdüsel yapıdaki etkisini araştırıp açığa çıkarmak olduğu varsayımıyla yoluna devam eder. Bu yüzden, analitik (çözümleyici) yöntem son derece tarihseldir; *dürtü yapısını, ömrün tarihinin anlaşılmasıyla anlamanın arayışı içindedir.* Bu yöntem, sağlıklı insanların ruhsal yaşantısı için olduğu kadar, hasta ve nevrotikler için de geçerlidir. Nevrotik insanı "normal" insandan ayıran şey şudur: Normal insan, içgüdüsel yapısını yaşamdaki gerçek ihtiyaçlarına başarılı bir şekilde uyarlarken, nevrotik olanının içgüdüsel yapısı, insanın yeterli oranda gerçeğe uyumunu engelleyen belirli kösteklerle karşı karşıyadır.

Cinsellik içgüdülerinin dindirilebileceğine ve gerçeğe uyarlanabileceği konularına netlik kazandırabilmek için, bu içgüdüleri, kendini koruma içgüdülerinden açıkça farklı kılan belirli özelliklere işaret etmemiz gerekir. Örneğin, kendini koruma içgüdülerinden farklı olarak cinsellik içgüdüleri ertelenebilir. Kendini koruma içgüdüleri, çok daha buyurgandır; çünkü uzun bir süre doyurulmadan bırakıldıkları takdirde, arkasından gelecek şey ölümdür. Kısaca, bu dürtülerin uzun süreli ertelenmeleri psikolojik olarak hoş görülemez. Bu demektir ki kendini koruma içgüdüleri, cinsellik içgüdülerine göre öncelik taşırlar; bu, çok daha önemli bir rol oynadıklarını göstermez, fakat bir çatışma durumunda çok daha acildirler.

Buna ek olarak kendini koruma içgüdülerinden ortaya çıkan arzular, bilincimizden çok basit bir şekilde çıkarılıp, bilinçdışına atılamazken, cinsellik merkezli dürtüler bastırılabilir. İki grup içgüdü arasındaki bir diğer önemli ayrım da cinsel dürtülerin yüceltilebileceği gerçeğidir; bir başka deyişle doğrudan tatmin

edilmek yerine, cinsel bir istek, asıl cinsel hedeften çok daha uzaklaştırılmış ve diğer benlik (ego) başarılarıyla iç içe geçmiş olarak doyurulabilir. Kendini koruma içgüdülerinin böyle bir yüceltme yetisi yoktur. Bunun da ötesinde, kendini korumaya yönelik dürtülerin gerçek, somut yollarla doyurulması gerekirken, cinsellik dürtüleri, genellikle saf düşlemlerle de doyurulabilir. Bir insanın açlığı, yalnızca yiyeceklerle doyurulur; ama sevilme arzusu iyi ve sevecen bir Tanrı düşlemiyle, sadistlik eğilimleri de sadistlik gösteriler ve düşlemlerle tatmin edilebilir.

Son olarak önemli bir ayrım da cinsellik dürtülerinin, kendini korumaya yönelik içgüdülerden farklı olarak birbirinin yerine geçebilecek, yerine başka şeyler konulabilecek pek çok yolla kendilerini ifade ediyor olabilmeleridir. Bir içgüdüsel dürtü tatmin edilmezse, ya iç ya dış nedenler için tatminleri mümkün olan başka dürtülerle yer değiştirebilir. Cinsellik dürtülerinin, takas edilebilirliği ve yerinin doldurulabilirliği, hem nevrotik hem de sağlıklı ruhsal yaşamın anlaşılmasında önemli noktalardan biridir ve psikanalitik (ruh çözümleme) kuramının da köşe taşıdır. Ancak bu, toplumsal açıdan son derece önemli bir gerçektir de. Bu kuram yığınlara, iktidardaki sınıfların[4] bakış açısına göre çekici ve toplumsal olarak mevcut kesin tatminlerin ortaya konmasına (ve doyurulmasına) da imkân tanır.

Özetleyecek olursak ertelenen, bastırılan, yüceltilen ve değiştirilebilen cinsel içgüdüler, kendini koruma içgüdülerine göre çok daha esnektir ve kolaylıkla şekil alabilir. Cinsel içgüdüler kendini koruma içgüdülerine dayanır ve onların yolundan gider.[5] Yine de cinsellik içgüdülerinin esnekliği ve değişebilirliği, bunların sürekli olarak doyurulmadan

4 Sadistik dürtülerin uyarılması ve doyumu özel bir rol oynar. Daha olumlu doğası olan diğer içgüdüsel tatminler sosyoekonomik temelde devre dışı bırakıldıkları zaman bu dürtüler gelişir. Sadizm birilerinin, kitlelere sunacak başka (ve genellikle de daha pahalı) tatminleri olmadığında başvurduğu çok büyük bir içgüdüsel kaynaktır; aynı zamanda, "düşmanın" imha edilmesinde de oldukça işe yaramaktadır.

5 *Bkz.* S. Freud, *Three Essays on the Theory of Sexuality* (Cinsellik Kuramı Üstüne Üç Deneme).

kalması anlamına gelmez; yalnızca bedensel değil, aynı zamanda ruhsal minimum bir varlıkları vardır ve cinsellik içgüdülerinin, çok az da olsa bir dereceye kadar doyurulmaları gerekir. Burada daha önce de belirttiğimiz gibi, iki grup dürtü arasındaki farklılıklar daha çok şunu ortaya koymaktadır: Cinsellik içgüdüleri var olan doyum için gerçek fırsatlara, yani yaşamın somut koşullarına büyük oranda uyum sağlayabilir. Bu uyumla büyüyüp gelişirler ve yalnızca nevrotik kişilerde, bu uyum yeteneğinde sıkıntılarla karşılaşırız. Psikanaliz (ruh çözümleme) cinsellik dürtülerinin değişebilirliğine özellikle dikkat çekti; bireyin, yaşantısına göre içgüdüsel yapısını anlamamızı ilkinin, ikincisi tarafından nasıl etkilendiğini görmemizi öğretti. *İçgüdülerin, biyolojik aygıtın toplumsal gerçekliğine etken ve edilgen uyumu,* psikanalizin temel noktasıdır ve kişisel psikolojiye yapılan her keşif yolculuğu, bu noktadan yola çıkarak ilerler.

Başlangıçta –hatta daha sonraları da– Freud birey psikolojisiyle ilgilendi. Fakat insan davranışının ardındaki güdü gücünün içgüdüler olduğu keşfedildiği ve bilinçdışının, insanın ideolojisiyle davranış kalıplarının kaynağı olduğu görüldüğü anda, analitik yazarların birey sorunundan toplum sorununa, bireyden topluma doğru yönelmeye çalışmaları kaçınılmaz olacaktı. Toplumsal yaşamda –dinde, geleneklerde, siyaset ve eğitimde– var olan bariz usdışı davranış kalıplarının gizli gerçeklerini keşfetmek için psikanaliz tekniklerini kullanmayı denemek zorunda kaldılar. Bu açıkça demektir ki kendilerini bireysel psikolojinin dünyasıyla sınırlandırdıkları sürece, zorluklarla karşılaşmaları kaçınılmazdı.

Ancak tüm bu zorluklar, araştırmanın kendisinin, psikanalizin başlangıç noktasının kabul edilmiş bilimsel bir sonucu olduğu gerçeğini değiştirmez. İçgüdüsel yaşam ve bilinçdışı, insan davranışını anlamada kilit noktaysa, o halde psikanaliz, toplumsal davranışın altında yatan güdüler hakkında bir şeyler söylemeye yetkindir ve dolayısıyla buna

hakkı vardır. Çünkü "toplum" da, psikanalizin bireyde keşfettiği aynı psikolojik yasalara tabi olmak zorunda kalan canlı bireylerden oluşur.

Böylelikle birilerinin –örneğin, Wilhelm Reich– psikanalizi, bireysel psikolojinin alanıyla sınırlayıp, toplumsal görüngüye (siyaset, sınıf bilinci vb.) uygulanabilmesine karşı çıkan bir sav ortaya koymaları hatalı olacağa benzer.[6] Sosyolojide incelenen bir görüngü (fenomen), kesinlikle psikanalizin nesnesi olamayacağı anlamına gelmez (Bir nesnenin fiziksel özelliklerinin incelenmesinin, o nesnenin kimyasal yönlerinin incelenmesini imkânsız kılmaması gibi bir şey). Burada denilmek istenen net olarak şudur; yalnızca ve tam anlamıyla ruhsal etmenlerin görüngüde rol oynamaları oranında, bu, psikolojinin de hedefi olacaktır. Psikolojinin yalnızca bireyle, sosyolojinin de yalnızca "toplum" ile uğraştığı tezi yanlıştır. Çünkü tıpkı psikolojinin hep toplumsallaşmış bireyle uğraşması gibi, sosyoloji de ruhsal yapısı ve mekanizması dikkate alınması gereken bir grup bireyle uğraşır. Daha sonra, ruhsal etmenlerin toplumsal bir olayda oynadıkları rolü tartışıp *analitik sosyal psikolojinin* işlevine değineceğiz.

Psikanalizle hem çok büyük benzerlikleri hem de çok büyük farklılıkları varmış gibi görünen bir toplum kuramının ne olduğunu soracak olursanız o da *tarihsel materyalizmdir*.

---

6 "Psikanalizin esas amacı, toplumsallaşmış insanın ruhsal yaşantısıdır. Ancak bireysel temelli fenomenler (örneğin lider sorunu) kitlelerde ortaya çıktığı anda ve 'kitle ruhu' –endişe, panik, itaat vb.– özellikleri bireyle ilgili bilgilerimizle açıklandığı anda, kitleler söz konusu olmaya başlar. Sınıf bilinci fenomeninin, psikanalize girişinin neredeyse olanaksız olduğu ve sosyolojik sorunların (kitle hareketleri, siyasetler vb.), psikanalitik hareketin nesnesi olamayacağı gözükmektedir." (Wilhelm Reich, "Dialektischer Materialismus und Psychoanalyse" Unter dem Banner des Marxismus, III, 5. s. 737.)

Bu yöntembilimsel sorunun kuramsal öneminden dolayı, Reich'in şu anda sunulan bakış açısıyla olan farklılığı üzerinde durdum; daha sonraki eserlerinde, Reich bu bakış açısını çok daha verimli olacak şekilde değiştirmiş gibidir. Daha sonra, onun sosyal psikolojide gerçekleştirdiği önemli deneysel araştırmalarıyla ilgili olarak hemfikir olduğum birçok noktadan söz edeceğim.

Her ikisi de maddeci (özdekçi) bilimler olduğundan, birçok temas noktasına sahipmiş gibi görünüyorlar. "İdealardan" değil, dünyevi yaşamdan ve gereksinimlerden ortaya çıkarlar. Her ikisi de diğer gizli güçlerin yansımasına göre, insan davranışının ardındaki daha az etkili itici güç olarak görülen bilince değer biçilmesinde özellikle birbirlerine yakınlık gösterirler. Ancak insan bilincini tam anlamıyla koşullayan etmenlerin doğası söz konusu olduğunda, iki kuram arasında uzlaşamaz bir görüş ayrılığı varmışa benzer. Tarihsel materyalizm, bilinci toplumsal varlığın bir dışavurumu olarak görür; psikanalizse bilincin içgüdüsel dürtü tarafından belirlendiğini kabul eder. Bu durumda, sorulması gereken birkaç soru var: İki görüş birbiriyle zıtlık mı oluşturuyor? Eğer öyle değilse, birbirleriyle nasıl bir ilişki içindeler? Psikanalitik yöntemin kullanımı, tarihsel materyalizmi zenginleştirebilir mi? Eğer öyleyse nasıl?

Bu sorular üzerinde durmadan önce, yine de psikanalizin toplumsal sorunlarla ilgili araştırmaya getirdiği varsayımları incelemek gerekliymiş gibi geliyor.[7] Freud hiçbir zaman, psikolojinin nesnesinin, tüm toplumsal bağlardan kopuk, soyutlanmış insan olduğunu ileri sürmedi.

> Bireysel psikoloji kuşkusuz, bireysel insanla ilgilenir ve insanın içgüdüsel dürtülerini tatmin etmeye çalıştığı yolları inceler. Ancak yalnızca nadiren ve belirli istisnai koşullar altında, bir insanı diğer bireylerle olan ilişkisinden soyutlayan bir durum içinde kalması söz konusudur. Bireyin ruhsal yaşantısında diğer insanlar çoğunlukla ya model, nesne, yardımcı olarak ya da karşıt olarak düşünülmek zorundadır. Böylelikle, başından itibaren bireysel psikoloji, kendiliğinden, toplum psikolojisidir de; geniş anlamda değil, sadece bu makul sınırlar içinde.[8]

7 Yöntembilimsel açıdan, E. Fromm, *The Dogma of Christ*'taki geniş değerlendirmeme ve aynı şekilde S. Bernfeld, "Sozialismus und Psychoanalyse mit Diskussionsbemerkungen von E. Simmel und B. Lantos" Der Sozialistische Arzt, II, 2-3,1929; Reich'e bakınız.

8 S. Freud, *Group Psychology and the Analysis of the Ego.*

Öte yandan Freud temelde, "toplum" ya da "toplum ruhu" veya "kitle ruhu" ile toplumsal karmaşa gibi grubu kendine nesne edinen sosyal psikoloji yanılsamasını da devre dışı bıraktı. Daha çok, her grubun sadece bireylerden oluştuğu ve yalnızca böyle bir bireyin ruhsal özelliklerinin konu olduğu gerçeğinden hareket eder. Aynı şekilde Freud, "toplumsal içgüdü" kavramını da kabul etmeyi reddeder. İnsanların "toplumsal içgüdü" olarak adlandırdıkları şeyin, "ilkel, doğal bir içgüdü" olmadığını düşünüyordu. "Bu içgüdünün gelişiminin kaynağının, aile gibi çok daha dar bir çerçevede" olduğunu kabul etti. Freud'un görüşleri, toplumsal niteliklerin kökenlerinin, yoğunluklarının ve hafifleyişlerinin belirli yaşam koşulları ve çevresel ilişkilerin içgüdüler üzerindeki etkisine bağlı olduğu sonucunu doğurdu.

Aynı şekilde, Freud için psikolojinin nesnesi her zaman toplumsallaşmış insan olmuştur; bu yüzden insanın çevresinin ve yaşam koşullarının, o insanın ruhsal gelişiminde ve bizlerin bunu kuramsal olarak anlamamızda belirleyici bir rol oynadığını kabul eder. Freud, içgüdülerin biyolojik ve fizyolojik (işlevbilimsel) etkilerini kabul etmişti; ancak bu içgüdülerin ne dereceye kadar değiştirilebileceğinin üzerinde özellikle duruyor ve çevrenin toplumsal gerçekliğin değiştirici etmen olduğuna işaret ediyordu.

Böylelikle psikanaliz, sosyal psikolojideki araştırmalar için yararlı yöntemler sunan ve sosyolojiyle arasındaki herhangi bir çelişkiyi ortadan kaldıran varsayımları içeriyor gibidir. Bir grubun üyeleri için ortak olan ruhsal özellikleri bulmanın ve bu ortak ruhsal özellikleri paylaşılan yaşantıya göre açıklamanın arayışı içindedir. Yine de bu yaşantı, kişisel ya da rastlantısal dünyanın bir parçası değildir –grup ne kadar genişse, bu, o denli doğrudur– daha çok bu belirli grubun sosyoekonomik durumuyla özdeştir. *Böylelikle, analitik sosyal psikoloji, sosyoekonomik yapıya göre bir grubun içgüdüsel*

aygıtını, libidinal ve çoğunlukla bilinçdışı davranışını anlamanın arayışı içindedir.

Burada da bir itiraz doğabilir. Psikanaliz, ilk çocukluk yıllarındaki yaşantıya göre içgüdüsel gelişimi açıklar; yani insanların, özellikle aile çevresiyle olan sınırlı yaşamları dışında, "toplumla" neredeyse hiç ilişkilerinin olmadığı bir döneme göre. O halde, psikanalitik kurama göre, sosyoekonomik ilişkiler nasıl böylesi bir önem kazanmaktadır?

Burada aslında çok da önemli bir sorun yok. Kuşkusuz, yetişmekte olan çocuk üzerindeki ilk önemli etkiler aileden gelir. Ancak aile; ailenin tüm tipik iç duygusal ilişkileri ve dışavurduğu tüm eğitim hedefleriyle toplumsal ve sınıfsal arka planı tarafından peş peşe koşullandırılmıştır; kısaca, kök saldığı toplumsal yapı tarafından koşullandırılır (Örneğin, baba ile ilk oğul arasındaki duygusal ilişkiler, anaerkil toplumun bir parçası olan aileye göre, burjuva ataerkil toplumun bir parçası olan ailede oldukça farklıdır). Aile, toplum ya da toplumsal bir sınıfın belirli yapısını çocuk ve dolayısıyla da yetişkin üzerinde damgalayan bir araçtır. *Aile, toplumda psikolojik bir aracı vazifesi görür.*

Şu ana kadar, psikanalizi toplumsal sorunlara uygulamaya çalışan psikanalitik çalışmaların büyük çoğunluğu, herhangi bir analitik sosyal psikolojinin sorumluluğu altındaki gereksinimleri karşılamamıştır.[9] Başarısızlıkları, ailenin işlevi hakkındaki değerlendirmelerinde başlar. Aile, bireyin yalnızca toplumsallaşmış bir varlık olarak anlaşılabileceğinin yeterince farkındadır ve çocuğun, ailenin çeşitli üyele-

---

9 Değersiz araştırmaları bir tarafa bırakırsak (örneğin, A. Kolnali'nin psikanaliz ve sosyolojiyle ilgili yüzeysel araştırması ve *Psychoanalyse der europäischen Politik* gibi eserleri), aynı eleştirileri, sosyal psikolojideki konularla uğraşan Reik ve Roheim gibi yazarlara da uyarlayabiliriz. Yine de, kimi istisnalar da yok değil. S. Bernfeld, *Sysiphos oder übed die Grenzen der Erziehung*'da pedagojik çabaların toplumsal koşullanmaları üzerinde takdir edilecek şekilde durdu. Bir başka istisna da bu bildiride geliştirilen görüşle geniş bir uyum içinde olan ailenin rolüne ilişkin değerlendirmenin sahibi Wilhelm Reich. Reich, özellikle toplumsal koşullanma ve cinsel ahlakın toplumsal işlevi üzerine geniş araştırmalar yapmıştır.

riyle ilişkilerinin onun içgüdüsel gelişiminde belirleyici rol oynadığının ayrımındadır. Ancak ailenin kendisinin de özel eğitim hedefleri ve duygusal tutumlarıyla tüm psikolojik ve toplumsal yapısı içinde, belirli bir toplumsal ve (dar anlamda) sınıf yapısının ürünü olduğu gerçeği neredeyse tümüyle göz ardı edilmektedir. Aslında bütün bunlar, açıkçası ailenin; sınıfın ve toplumun psikolojik aracısı olduğu gerçeğine dayanır. Bu araştırmacılar, toplumun çocuk üzerindeki psikolojik etkisini açıklamakta doğru başlangıç noktasını bulmuşlardı, ancak bunu dikkate alma konusunda başarısız olmuşlardı.

Başka türlüsü de mümkün müydü? Psikanalitik araştırmacılar, her burjuva araştırmacısının –hatta en ilerici olanlarının bile– paylaştığı bir önyargı tarafından açıkça aldatılmışlardı. Bu araştırmacılar burjuva kapitalist toplumunu mutlak kıldılar; onlar için bilerek ya da bilmeyerek bunun "normal" bir toplum olduğuna inandılar. Onlar için koşulları ve ruhsal etmenleri genelde "topluma" özgü şeylerdi.

Ancak analitik yazarların bu hataya düşmelerinde başka bir neden daha aranmalıdır: Araştırmalarının hedefi öncelikle ve başta modern toplumun ve çoğunlukla da orta sınıfın hasta ve sağlıklı üyeleriydi; kısaca, aynı geçmişe sahip burjuva sınıfının üyeleriydi.[10] O halde bireysel yaşantılarını belirleyen ve farklılaştıran şey; bireysel, kişisel ve toplumsal açıdan, genel olarak paylaşılan yapının üzerindeki rastlantısal yaşantılardı. Üzerinde araştırma yapılan tüm insanlar, özellikleri en

10 Psikolojik açıdan bütün toplum için tipik olan bireysel özellikleri, bir insan sınıfının tipik özelliklerinden ayrı tutmamız gerekir. Ancak bütün toplumun ruhsal yapısı, belirli temel özelliklerde tek tek sınıflarda iz bıraktığı için sahip oldukları öneme rağmen belirli sınıf özellikleri, tüm toplumunkiyle karşılaştırıldığında ikincil derecede önemlidir. Gerçekten de sınıf toplumunun ideolojiler tarafından gizli tutulmuş özelliklerinden bir tanesi de farklı sınıfların ruhsal yapısının görece birliğiyle çatışan ekonomik çıkarları arasındaki zıtlıktır. Bir toplum; ekonomik, toplumsal ve ruhsal açıdan ne kadar çok bozulur ve iktidardaki sınıfın ya da tüm toplumun kuşatıcı ve hükmedici gücü ne kadar çok artarsa, değişik sınıfların ruhsal yapısındaki farklılıklar da o denli fazla olur.

üst düzeyde kâr elde etmenin sistemli arayışı ve sınıf yapısı gerçekleri etrafında örgütlenen yetkeli bir toplumun ürünleri olduğu oranda, aynı ruhsal özellikleri paylaşıyorlardı. Bir insanın çocukluğunda onu korkudan titreten son derece sert bir babasının, diğerinin tüm sevgisini üzerinde toplayan bir ablasının ve ötekinin de libidinal bağları hiçbir şekilde kıramadığı aşırı mülkiyetçi bir annesinin olması oranında insanlar birbirlerinden yalnızca psikolojik olarak ayrışıyorlardı.

Kuşkusuz bu kişisel yaşantının, ilgili bireyin gelişimi için çok üst düzeyde bir önemi vardı. Psikanaliz, bu yaşantıdan ortaya çıkan ruhsal sorunları ortadan kaldırarak tedavi açısından görevini tam anlamıyla yerine getiriyordu; hastayı şimdi artık mevcut toplumsal düzene uyum sağlayan bir insana dönüştürüyordu. Tedavinin hedefi bunun ötesine geçmek değildi; öyle bir zorunluluğu da yoktu. Ne yazık ki bütün bunlarla ilgili kuramsal anlayışımız da bunun ötesine gidemedi. Aile yapısını koşullandıran toplumsal yapının göz ardı edilişi, hatanın kaynağı olabilirdi; ancak birey psikolojisi için yapılan gerçek uygulamalarla bu durum çok da bağlantılı değildi. Yine de toplum psikolojisi araştırmaları söz konusu olduğunda, bir zamanlar konuyla ilgisi olmayan söz konusu hata, şimdi artık bütün çalışmaları etkileyen felaket kaynağı bir hataya dönüşmüştü.[11]

Psikanaliz, burjuva toplum yapısı ve ataerkil aile üzerinde normal bir durum olarak odaklanmış ve birey psikolojisi görüşünü takip ederek bireysel farklılıkları bireyin başına gelen tesadüfi travmalara göre değerlendirmeyi öğrenmişti. Başlangıçta psikanalitik araştırmacılar, toplum psikolojisinin görüngülerini (fenomenlerini) benzer şekilde açıklamışlardı: Bu görüngülere travmalar ve toplumsal olarak tesadüfi olay-

11 Hastanın toplumsal açıdan koşullanmış özelliklerini anlamamanın sadece "konu dışı bir hata" olduğuna artık hiç inanmıyorum. Aksine, böylesi bir anlama gerçekleşmeden, hastanın karakter yapısındaki temel etmenler kaçırılmış olurdu. (1970)

lar şeklinde bakmışlardı. Bu, ister istemez gerçek analitik yöntemin terk edilmesine yol açtı. Başka tür toplumların sosyoekonomik yapıları ve yaşantı çeşitlilikleriyle çok fazla ilgilenmediklerinden ve bu yüzden de insanların ruhsal yapılarının onların toplumsal yapıları tarafından belirlendiğini açıklamaya çalışmadıklarından, ister istemez *çözümleme* yerine, *benzerlik kurmaya* başladılar. İnsanlığa ya da belirli bir topluma, çağdaş bireylerde bulunan özel mekanizmaları olası her tip topluma aktarmış bir birey olarak muamele etmeye başladılar ve bu toplumların ruhsal yapılarını kendi toplumlarındaki insanlar için tipik olan (genellikle nevrotik türden) belirli görüngülerle benzerlik kurarak "açıkladılar."

Böylelikle psikanalitik birey psikolojisi için bile, köktenci olan bir bakış açısını göz ardı ettiler. Nevrozun –ister nevrotik belirtiler olsun, ister nevrotik karakter izleri olsun– "anormal" bireydeki içgüdüsel dürtülerin çevresindeki gerçeklere yanlış temeldeki uyumunun bir sonucu olduğu gerçeğini unutmuşlardı; öyle ki toplumdaki birçok insan, örneğin "sağlıklı" insanlar, uyum sağlama yeteneğine sahiptirler. Dolayısıyla toplum (ya da kitle) psikolojisinde araştırılan görüngü, nevrotik görüngüyle benzerlik kurularak açıklanamaz. Bunun, içgüdüsel aygıtın toplumsal gerçeğe uyumunun bir sonucu olarak anlaşılması gerekir.

Bu yöntemin en göze çarpan örneği, Oedipus Kompleksi'nin mutlaklaştırılmasıdır; sosyolojik ve etnolojik çalışmalar, bu özel duygusal ilişkinin belki de yalnızca ataerkil toplumlardaki ailelere özgü olduğunu göstermesine karşın, Oedipus Kompleksi evrensel bir insan mekanizması haline getirildi. Oedipus Kompleksi'nin mutlaklaştırılması, Freud'un inceleme altındaki grubun maddi yaşam koşullarını dikkate almadan, insanlığın tüm gelişimini babadan nefret mekanizması ve bunun sonucu olan tepkiler[12] üzerine kurmasına yol açmıştır.

12 *Bkz.* S. Freud, *Totem and Taboo.*

Yine de yanlış bir sosyolojik bakış açısından yola çıkmış olsa bile, Freud gibi bir dâhi övgüye değer ve önemli buluşlar[13] yapabilmiştir. Ancak diğer analitik yazarların yapıtlarındaki bu yanlış başlangıç noktası, sosyolojinin, özellikle de Marksist toplum kuramının psikanalize kuşkuyla bakmasına yol açmıştır.

Ancak hata, olduğu gibi psikanalizden kaynaklanmıyordu. Gerçekte bir insan, psikanalitik birey psikolojisinin klasik yöntemini, mantıklı bir şekilde, itiraza yol açmayacak sonuçlara ulaşmak için sosyal psikolojiye uygulamak zorundaydı. Hata, psikanalitik yazarların bunu bireyden toplumsal gruplara ve toplumsal görüngüye aktarırken, bu yöntemden doğru bir şekilde yararlanmamasından kaynaklanıyordu.

Burada, daha ileri düzeyde bir açıklama yapılması gerekmektedir. Daha önce, içgüdüsel aygıtın dış (ve nihai olarak

---

13 *The Future of an Illusion* (1927) adlı eserinde Freud, toplumsal gerçeklik ve değişimleri göz ardı eden durumu yumuşatır. Ekonomik koşulların önemini fark ettiği için birey psikolojisi ve dinin psikolojik açıdan birey için nasıl mümkün olduğu sorusuna (çocuğun babasına karşı tutumunun bir tekrarına) dayanan bakış açısından, dinin neden toplumsal açıdan mümkün ve gerekli olduğuna dair sosyal psikolojik soruya geçiş yapar. Bu soruyu da insanlık, doğaya karşı güçsüzlüğünü (örneğin, üretim gücündeki düşük seviyeyi) telafi edecek dini yanılsamalara ihtiyaç duyduğu sürece, dinin gerekli olduğu şeklinde yanıtlar. Teknolojinin ilerleyişi ve insanlığın bunun eşliğinde olgunlaşmasıyla din gereksiz ve tehlikeli bir yanılsama halini alır.

Freud'un bu kitabı, dinin toplumsal açıdan tüm ilgili işlevlerini ele almadığı gibi özellikle belirli din şekilleri ve belirli toplumsal yapılar arasındaki ilişkinin önemli sorusu üzerinde de durmaz. Ancak yöntem ve içerikte, Freud'un bu eseri, maddeci sosyal psikolojiye çok yaklaşır. İçeriği göz önünde bulundurulduğunda, yalnızca şu cümleyi alıntılama ihtiyacı duyuyoruz: "Birçok üyesini doyumsuz ve mutsuz bırakmış bir kültürün çok uzun süre var olamayacağını ve var olmak için fazla bir şey yapmadığını söylemeye çok da gerek yoktur."

Freud bu kitabında, gençken şu özdeyişi kullanan Marx ile aynı bakış açısını paylaşır: "İşçi sınıfının yanılsamalı mutluluğu ve dinin ortadan kaldırılması, işçi sınıfının gerçek mutluluğunu talep etmek demektir. İnsanın koşullarıyla ilgili yanılsamalarını bırakması talebi, yanılsama gerektiren koşulları bırakma çağrısıdır. Özünde, dinin eleştirisi, halesi din olan gözyaşı vadisinin eleştirisidir." ("Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie" *Lit. Nachlass*, I. (1923), 385) Sosyal psikolojiyle ilgili son eseri, *Civilization and Its Discontents'de*, Freud, bu çizgisini ne yöntem ne de içerik açısından geliştirmedi. Daha çok bu, *Future of an Illusion*'a karşı bir antitez olarak değerlendirildi.

toplumsal) etmenlerin etkisiyle değişebilirliğinin üzerinde durmuştuk. Yine de içgüdüsel aygıtın hem niteliksel hem de niceliksel olarak değişebilirliği için psikolojik ve biyolojik olarak belli sınırları olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir; öyle ki değişebilirlik ancak bu sınırlar içinde toplumsal etmenlere maruz bırakılmıştır. Yaydığı enerji kuvveti nedeniyle, üstelik içgüdüsel aygıtın kendisi de son derece etkili bir güç olduğundan, içgüdüsel hedeflere hizmet etmeleri amacıyla bu aygıtın aslında yaşam koşullarını değiştirecek bir eğilimi vardır.

İç içe geçmiş ruhsal dürtülerin ve ekonomik koşulların karşılıklı etkileşiminde ikincisinin önceliği vardır. Bu, daha güçlü bir güdüyü temsil ettikleri anlamına gelmez; aksi halde bu durum sahte olur; çünkü aynı düzlemde niceliksel olarak karşılaştırılabilir güdülerle uğraşmıyoruz. Kendini koruma gereksiniminin doyumunun, maddi üretimle bağlantılı olduğu anlamında bir önceliği vardır; ekonomik gerçeğin değişebilirliğinin, insan içgüdüleri aygıtının değişebilirliğine göre –özellikle, cinsellik içgüdüsü– çok daha sınırlı olduğu anlamına gelir.

Psikanalitik birey psikolojisinin yöntemini toplumsal görüngüye uygularken ortaya şu çıktı: *Toplum psikolojisinin görüngüsü, içgüdüsel aygıtın sosyoekonomik duruma katıldığı etken ve edilgen uyum süreçleriyle anlaşılacaktır. Belli temel köktenci yönlerde, içgüdüsel aygıtın kendisi de biyolojik olarak belirlenmiştir; ancak değiştirilebilmesi de oldukça mümkündür. Temel biçimlendirici etmenlerin rolü ekonomik koşullarla paraleldir. Aile, ekonomik koşulların bireyin ruhu üzerinde biçimlendirici etkisini kullandığı temel araçtır. Sosyal psikolojinin görevi, ekonomik koşulların libidonun çabaları üzerindeki etkisine göre paylaşılan ve toplumsal olarak ilişkili ruhsal tutumları ve ideolojilerini –ve özellikle bilinçdışı kökenlerini– açıklamaktır.*

O halde, analitik toplum psikolojisi yöntemiyle Freud'un birey psikolojisi yöntemi ve tarihi materyalizmin gerekleri birbirleriyle uyum içindedir. Ancak bu yöntem, Marksist kuramın yanlış fakat yaygın yorumuyla karıştırıldığı anda

yeni zorluklar ortaya çıkarır: Bu da tarihi materyalizmin psikolojik bir kuram ya da daha özel olarak ekonomikçi psikoloji oluşuna yönelik düşüncedir.

Eğer bu doğruysa Bertrand Russell'ın[14] dediği gibi, insanı yöneten güdünün belirleyicisi olarak Marx, "para kazanmayı" Freud da "sevmeyi" kabul etmişse, bu iki kuram, Russell'ın inandığı oranda uzlaşmamaktadır. Russell'ın şu varsayımsal mayıs sineği örneğini ele alalım. Böyle bir yaratığın kuramsal olarak düşünebildiğini varsayarsak, Russell'ın iddiasının gerçekleşeceğini ifade edeceğini sanmam. Aksine Russell'ın, hem psikanalizi hem de Marksizmi yanlış yorumladığını, psikanalizin gerçekte biyolojik etmenlerin (böceklerin) toplumsal gerçekliğe uyumunu araştırdığını ve Marksizmin de hiç de psikolojik bir kuram olmadığını söyleyecektir.

Russell iki kuramı yanlış yorumlayan tek insan değildir. Russell'a çok sayıda kuramcı da katılmıştır ve yanlış yorumları birçok benzerleriyle eşleşmiştir.

İktisadi bir psikoloji olarak tarihsel materyalizm kavramı, Hendrik de Man'ın vurgularıyla desteklenmiştir.

> Bildiğimiz gibi, Marx'ın kendisi, insan güdülenmesi kuramını hiçbir zaman sistemli hale getirmemiştir. Aslına bakarsanız, "sınıfın" ne demek olduğunu hiçbir zaman açıklamamıştır. Tam bu konuya yöneldiği anda, ölümü

---

14 "Psikanaliz Neden Popüler?"de (Forward, 1927) Russell şöyle yazar: "Kuşkusuz psikanaliz, Marksizmle bağdaşmaz. Çünkü Marksizm olsa olsa kendini korumayla bağlantılı olacak şekilde ekonomik güdü üzerinde dururken, psikanaliz, yeniden üretimle kendini korumayla bağlantılı biyolojik güdü üzerinde durur. Her iki güdünün de bir rolü olduğu için iki görüşün de tek yönlü olduğu açıkça ortadadır."

Russell, daha sonra, larva aşamasında yalnızca besin yeme organları olan, yetişkinlik aşamasında da yalnızca sevişme organları olan varsayımsal mayıs sineği adlı böcekten söz eder. Bu böcek düşünebilseydi, bize nelerden söz ederdi? Russell şöyle der: "Larva aşamasında bir Marksist olurdu; yetişkin olma aşamasındaysa Freudçu olurdu." Russell daha sonra, "British Museum'un kitap kurdu" Marx'ın larva felsefesinin temsilcisi olduğunu söyler. Russell kendisini Freud'a yakın hisseder çünkü Freud, "sevişmenin keyfine karşı duyarsız değildir ve her şeyi 'para kazanmaya', yani kupkuru eski insanların yarattığı tutucu ekonomiye göre açıklamaz."

dolayısıyla eseri yarım kaldı. Fakat başlattığı temel kavramlarda kuşkuya yer yoktur. Çalışmalarının altında yatan bu tanımlanmamış, sözsüz varsayımı bile, hem bilimsel hem de siyasi etkinliklerine dahil görünebilir. Marx'ın bütün siyasi düşüncesi ve ekonomik tezi toplumsal ilerlemeyi meydana getiren insanın iradesiyle ilgili güdülerin öncelikle ve başta ekonomik çıkarlar tarafından yönlendirildiği görüşüne dayanır. Günümüzün toplum psikolojisi aynı düşünceleri, toplumsal hükümranlıktaki mal canlısı olma sonucuna göre açıklamaktadır. Marx'ın kendisi de bu tür belirlemeleri, zaten temel olduklarından gereksiz olarak ele almış olsaydı, bu, çağdaş siyasi ekonominin amacı ve hedefi olurdu.[15]

Bu "dile getirilmemiş varsayım", bütün çağdaş (örneğin burjuva) ekonomistlerin pekâlâ kendi başlarına anladıkları düşünceler olabilirdi; ancak, bu, kesinlikle çağdaş kuramcıların birçok konudaki görüşlerini paylaşmayan Marx'ın kendi düşüncesi değildi.

Açıkça olmasa da Bernstein, tarihsel materyalizmin onurunu aşağıdaki gözlemiyle korumaya çalışırken, bu psikolojik yorumun fazla da uzağında değildir:

Tarihin ekonomik yorumlanması, yalnızca ekonomik güçlerin ve güdülerin anlaşılması anlamına gelmemelidir; bu sadece, ekonominin her zaman önemli tarihi hareketler için bir köşe taşı etmeni olarak *belirleyici* olduğu anlamındadır.[16]

Bu karmaşık belirlemenin arkasında yatan düşünce şudur: Marksizm, Bernstein tarafından idealist bir anlamda geliştirilen ve saflaştırılan bir ekonomik psikolojidir.[17]

15 Hendrik de Man, *Zur Psychologie des Sozialismus*, 1927, s. 281.

16 Bernstein, *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*. Stuttgart, 1899. s. 13.

17 *Der historische Materialismus* adlı kitabının en başında Kautsky, psikolojik yorumu sert bir şekilde reddeder; fakat kendisi daha sonra, saf bir "toplumsal dürtünün" olduğunu varsayarak tarihsel materyalizmi tamamıyla idealist bir psikolojiyle desteklemeye devam eder.

"Mal hırsı dürtüsünün" insan davranışının en temel ve tek dürtüsü olduğu düşüncesi, burjuva liberalizminin sosyalizmin gerçekleşme olasılığına karşı, psikolojik bir sav olarak kullandığı en parlak buluşuydu.[18] Marx'ın küçük burjuva yorumcuları onun kuramını ekonomistik bir psikoloji kuramı olarak ele aldılar. Gerçekte tarihsel materyalizm, bir psikolojik kuram olmanın çok ötesinde bir şeydir; psikolojik öngörüleri birkaç tanedir ve kısaca şu şekilde sıralanabilir: İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar; ihtiyaçlar insanların hareketlerini ve duygularını (açlık ve sevgi)[19] güdüler; bu ihtiyaçlar tarihi süreç içerisinde artar ve böylece ekonomik etkinlik de mahmuzlanarak artar.[20]

Psikolojiyle bağlantılı olarak insani ihtiyaçlar –esas olarak kendini koruma ihtiyacı– çoğunlukla mal üretimiyle doyurulduğu oranda, ekonomik etmen de tarihi materyalizmde rol oynar; kısaca ihtiyaçlar, üretimi harekete geçiren kaldıraçtır. Marx ve Engels, kendini korumaya yönelik dürtünün, diğerlerine göre önceliği olduğunu kesinlikle vurguladılar; ancak çeşitli ihtiyaç ve dürtülerin niteliği hakkında herhangi bir ayrıntıya girmediler.[21] Yine de hiçbir şekilde "mal hırsı dürtüsünün" tek başına bir amacı olarak mal edinme tutkusunun tek ve temel ihtiyaç olduğunu iddia etmediler. Bunu

---

18 Gerçekten de tarihsel materyalizme karşı ortaya konan birçok itiraz, aslında dostlar ya da muhalifler tarafından kuramın içine gizlice sokulan özel burjuva karışımına uygulanır.

19 Şu açık ki burada kullandığım bağlamdaki, "sevgi" ile genital öncesini de kapsayacak şekilde, popüler anlamda kullanıldığı gibi, sevginin cinsellikle özdeşleştirildiği Freud'un daha önceki ifade biçimine gönderme yapıyorum. "Kendini koruma ve cinsellik" şeklinde yazmış olsaydım, daha anlaşılır olacaktı.

20 "Tıpkı vahşi bir hayvanın ihtiyacını gidermek, yaşamını sürdürmek ve üremek için doğayla rekabet etmesi gerektiği gibi, aynı şekilde uygar insanın da tüm toplum şekillerinde olası her tür üretim şekliyle aynı şeyi yapması gerekir. İnsan ilerledikçe, doğal ihtiyaçlarının boyutu da genişler, çünkü ihtiyaçları bunu gerektirir; fakat bu ihtiyaçları karşılayan üretim güçleri de aynı şekilde genişler." (Marx, Das Kapital. Hamburg: 1922, III, 2 s. 355, italikler benim.)

21 *Marx'ın İnsan Bilgisine Katkısı* bölümünde bu görüşü düzeltip Marx'ın metinde gösterilenden çok daha incelikli bir psikolojiye sahip olduğunu belirttim. (1970)

evrensel insani bir dürtü olarak ileri sürmek, kapitalist toplumda fevkalade bir güce dönüşen ruhsal bir özelliği saf bir şekilde mutlaklaştırmak olacaktır.

Marx ve Engels burjuva, kapitalist özellikleri, evrensel insan özelliğine yüceltecek bir düşüncede anılacak en son kişilerdir. Psikolojinin, sosyolojideki etkisinin pekâlâ farkındaydılar; ancak her ikisi de ne psikologdular ne de olmak istediler. Üstelik, kuşkusuz hafife alınmaması gereken Fransız Aydınlanma edebiyatındaki (özellikle Helvetius) göstergeler dışında, kendi denetimlerinde bilimsel materyalist psikolojiye de pek sahip değildiler. Bu psikolojiyi bize ilk sağlayan psikanalizdi ve "mal hırsı dürtüsünün" önemli olmasına rağmen, diğer (genital, sadistik, narsistik) ihtiyaçlarla karşılaştırıldığında, insanın ruhsal sorunlarında çok baskın bir rol oynamadığını ortaya koydu. Gerçekte psikanaliz, "mal hırsı dürtüsünün" büyük oranda, elde etme ya da sahip olma ihtiyacının kökenindeki neden olmayıp daha çok, kendi kendisi veya başkaları tarafından narsistik takdir edilme arzusu ve ihtiyacının bir dışavurumu olduğunu gösterdi. Zengin insana en yüksek oranda hayranlık ve takdirin sergilendiği bir toplumda, toplum üyelerinin narsistik ihtiyaçları kaçınılmaz olarak sahip olma arzusunun olağanüstü yoğunluğuna yol açar. Öte yandan hizmetin, mal mülkten çok, bütün topluma verildiği bir yerde temel olan toplumsal saygınlıktır; aynı narsistik içtepiler kimi önemli açılardan topluma yardım etmek için "dürtü" olarak ifade bulacaktır. Narsistik ihtiyaçlar, en temel ve en güçlü ruhsal çabalar arasında olduklarından, bu narsistik arzuların hedeflerinin (dolayısıyla somut içeriklerinin) toplumun belirli yapısına bağlı olduğunu kabul etmek çok önemlidir. O halde "mal hırsı dürtüsünün" o görkemli rolü, daha çok burjuva toplumunda özellikle mal mülke aşırı değer biçilmesindendir.

Tarihsel materyalistik görüş, ekonomik nedenlerden –az önce açıkladığımız anlamı dışında– söz ettiğinde, ekonomiden öznel, psikolojik bir güdü olarak değil de insanın yaşam-

daki etkinliği üzerinde nesnel etkisi olan bir konu olarak bahseder.[22] İnsanın bütün etkinliği, bütün ihtiyaçlarının doyurulmasına ve çevresindeki doğal ekonomik koşulların özel doğasına bağlıdır; işte bu koşullardır ki insanın ömrünü nasıl geçireceğini belirler. Marx'a göre insanın bilinci, toplumdaki varlığına ve kendi üretici güçlerinin konumuyla koşullandırılan gerçek dünyasal yaşama göre açıklanmalıdır.

> İdeallerin, düşüncelerin ve bilincin üretimi, insanın maddi etkinliğiyle doğrudan iç içe geçmiştir; maddi etkinlik, insanların gerçek yaşamlarının bir dışavurumudur. İnsanların düşünceleri ve zihinsel idealleri, maddi etkinliklerinin doğrudan bir dışavurumu olarak görülür. Aynı durum siyaset, hukuk, ahlak, din ve metafizik gibi alanlarda ifade bulan zihinsel etkinlikler için de doğrudur. İnsan, düşüncelerinin ve ideallerinin üreticisidir; ancak burada, üretici güçlerinin ve bunlara karşılık gelen ilişkinin geliştiği özel bir yöntemle koşullanmış, gerçek, somut insan hakkında konuşuyoruz. Bilinç, bilinçli varlıktan öte bir şey değildir ve insanın varlığı da onun somut yaşamıdır.[23]

Tarihsel materyalizm için tarih, insanın çevresindeki doğal koşullara etken ve edilgen bir uyum sürecidir. "İş, öncelikle ve en başta insan ile doğa arasındaki bir süreçtir; insanın kendi eylemleriyle ve doğayla olan ilişkisine aracılık ettiği, onu denetlediği ve düzenlediği bir süreçtir. Doğal öğelerin kendilerinin karşılığında, insan doğal bir güçtür."[24]

---

22 Bu bildiri yazıldığında henüz yayımlanmamış *Ekonomik ve Felsefi El yazmaları*'nda Marx, bu noktaya açıklık getirir. "... siyasi ekonominin başladığı tek çark, hırstır." R. Tucker gibi, nesnel olma konusunda çok iyi niyetli bir biliminsanı bile, Marx'ın hırsın, en temel güdü olduğunu varsaydığına yönelik yaygın görüşten etkilenir ve böylece (zor) Almanca metni, tam aksini söyleyecek şekilde yanlış çevirir, şöyle ki: "Hırs, siyasi ekonomiyi başlatan tek çarktır." (R. Tucker, *Philosophy and Myth in Karl Marx*. Cambridge Univ. Press, 1961.) (1970)

23 Marx and Engels, 1. Bölüm, *Deutschen İdeologie*; Marx-Engels Arşivleri, Band I. cilt, s. 140.

24 Marx, *Das Kapital*, s. 140

Burada doğa ve insan, birbirlerini etkileyen, koşullandıran ve değiştiren iki ayrı kutuptur. Tarihi süreç, hep insanın kendi doğasına ve dışındaki doğal koşullara bağlı olmuştur. Marx, insanın tarihi süreçte hem kendini hem de doğayı büyük oranda değiştirdiği konusu üzerinde dursa da bütün bu değişmelerin mevcut doğal koşullara bağlı olduğunu hep vurgulamıştır. İnsan iradesine sınırsız güç veren kimi idealist tutumlardan, Marx'ın bakış açısını farklı kılan şey işte buydu.[25]

Marx ve Engels'in dediği gibi:

> Başlattığımız bu varsayımlar keyfi dogmalar değildir. İnsanın yalnızca hayal gücünde soyutlama yapabileceği gerçek varsayımlardır. Gerçek; canlı bireyleri, onların eylemlerini ve buldukları ya da yarattıkları maddi yaşam koşullarını içermektedir. Böylelikle bu varsayımlar, tümüyle deneysel bir yöntemle doğrulanabilirler.
>
> İnsanlık tarihinin ilk varsayımı kuşkusuz, canlı insan bireylerin varlığıdır. Bu yüzden, doğrulanması gereken ilk gerçek, bu bireylerin fiziksel örgütlenmesi ve ardından da doğayla aralarında gelişen ilişkidir. Burada, ne insanın fiziksel doğasını inceleyebiliriz ne de çevresinde kendini bulduğu çeşitli doğal koşulları (jeolojik, iklimsel vb.). Tarihin her betimlenmesi, bu doğal esaslardan ve insan etkinliğinin tarihi süreç içerisindeki değişimlerinden başlamalıdır.[26]

Bu korkunç yanlış anlamanın düzeltilmesinin ardından, psikanaliz ile tarihsel materyalizm arasındaki ilişkiden çıkarılacak sonuç nedir?

---

25 Bu konuda, doğal etmenin çok daha net bir şekilde altını çizen Buharin'in yapıtına bakınız: Die Theorie des historischen Materialismus, 1922. Bu soru tümüyle, K. A Wittfogel'in aydınlatıcı eserinde "Goepolitik, geographischer Materialismus und Marxismus" özellikle ele alınır. Unter dem Banner des Marxismus III, 1, 4, 5.

26 Marx and Engels, s. 237.

Psikanaliz, tarihsel materyalizmin özel bir konu hakkındaki kapsamlı düşüncesini zenginleştirebilir. *Toplumsal süreçte işleyen etmenlerden biriyle ilgili bize çok daha etraflı bilgi sağlayabilir: o da insanın kendi doğasıdır*. Psikanaliz, insanın içgüdüsel aygıtını, toplumsal süreci değiştiren doğal etmenler arasına yerleştirmiştir, her ne kadar bu değişebilirlik için sınırlar olsa da. İnsanın içgüdüsel aygıtı, toplumsal sürecin altyapısının (Unterbau) bir parçasını oluşturan "doğal" koşullardan biridir. Ancak bu içgüdüsel aygıt, toplumsal süreçle değişebilen *özel* bir biçimde kendini dışavurduğundan, "genel" ya da saf bir biyolojik biçim olarak onu ele almıyoruz. İnsan ruhu –ya da kökenindeki libidinal güçler– altyapının parçalarıdır; psikolojistik bir yorumdaki gibi, bütün bir altyapı da değildirler. İnsan ruhu, toplumsal süreç tarafından değiştirilebilen bir ruh olarak kalır. Tarihsel materyalizm, bir psikoloji gerektirir. Örneğin insanın ruhsal yapısının bilimi; psikanaliz de gerçekten tarihsel materyalizmin işine yarayabilecek bir psikolojiyi sağlayan ilk disiplindir.

Psikanalizin katkısı, özellikle şu nedenlerden dolayı önemlidir: Marx ve Engels, bütün ideolojik süreçlerin ekonomik altyapıya olan bağımlılıklarını temel aldılar. Zihinsel ve ruhsal yaratıları, "insanın kafasında yansıtılan maddi temel" olarak kabul ettiler. Kuşkusuz ki birçok defa, tarihsel materyalizm, herhangi bir psikolojik varsayım olmaksızın da doğru yanıtlar sunabildi. Ancak sadece ideolojinin, ekonomik çıkarların *anlık* dışavurumu olduğu yerlerde ya da bir insanın ekonomik altyapı ile ideolojik üstyapı arasında karşılıklı bir ilişki kurmaya çalıştığı yerlerde bu mümkün olurdu. Tatminkâr bir psikoloji yoksunluğu nedeniyle, Marx ve Engels maddi temelin insanın beyninde ve kalbinde *nasıl* yansıtıldığını açıklayamadılar.

Psikanaliz, insan ideolojilerinin, kendi kendilerine büyük oranda bilinçsiz bir şekilde rasyonelleştirmeler –örneğin ideolojiler– şeklinde ifade bulan belirli arzuların, içgüdüsel dür-

tülerin, çıkarların, ihtiyaçların bir ürünü olduğunu gösterebilmiştir. Psikanaliz, bir yandan içgüdüsel dürtüler, biyolojik olarak belirlenmiş içgüdüler temelinde gelişirken, bunların nicelik ve içeriklerinin, bireyin sosyoekonomik durumu ya da sınıfı tarafından etkilendiğini göstermiştir. Marx, insanın, ideolojilerinin üreticisi olduğunu söyler; analitik toplum psikolojisi, ideolojilerin üretimiyle "doğal" ve toplumsal etmenlerin etkileşim sürecini deneysel olarak betimleyebilir. *Dolayısıyla psikanaliz, ekonomik durumun insanın dürtüleri aracılığıyla nasıl ideolojiye dönüştürüldüğünü bize gösterebilir.*

İçgüdülerle çevre arasındaki bu etkileşimin, tıpkı insan etkinliğinin insan ötesi doğayı değiştirmesi gibi, insanın kendi içinde de değişmelerle sonuçlanacağı gerçeğini not düşmek de önemli bir nokta. Burada biz sadece bu değişmenin genel yönünü ortaya koyabiliriz. Freud'un defalarca vurguladığı gibi, insanın benlik (ego) örgütlenmesinin gelişimini ve karşılığında da yüceltme yetisinin gelişimini içerir.[27] Böylelikle, psikanaliz ideolojilerin oluşumunu, bir üretim süreci çeşidi olarak insan ile doğa arasındaki bir başka "metabolizma" şekli olarak nitelendirmemize olanak tanır. Buradaki ayırt edici yön, "doğanın" da insanın sadece dışında değil, içinde de olduğudur.

Psikanaliz, ideolojilerin ya da düşüncelerin toplumu nasıl yönlendirdiği hakkında da bize bir şeyler söyleyebilir. Bir düşüncenin etkisinin temel olarak belirli dürtülere cazip gelen bilinçsiz içeriğini ortaya koyabilir; yani, eskiden olduğu gibi toplumun libidinal yapısının niteliği ve yoğunluğudur ki bir ideolojinin toplumsal etkisini belirler.

Psikanalitik toplum psikolojisinin, tarihsel materyalizm içinde geçerli bir yeri olduğu netlik kazandıysa, tarihsel materyalizm öğretisinin karşı karşıya geldiği kimi zorlukları derhal çözebilecek bir yolu göstermenin sırası gelmiş demektir.

27 Yine de Freud'un, süperego (üstbenlik) ve baskıların gelişiminin bununla bağlantılı olduğuna yönelik varsayımı, bana içkin bir çelişkiymiş gibi geliyor, zira egonun ve bir insanın yüceltme yetisinin gelişimi, insanın içgüdülerini baskı altına almaktan öte, başka yollarla denetim altına alması demektir.

Öncelikle, tarihsel materyalizmin artık kimi itirazlara verecek daha iyi yanıtları var. Örneğin kimi muhalifler, ideallerin –örneğin grup sevgisi, özgürlük arzusu– tarihte önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir. Kuşkusuz tarihsel materyalizm, bu türden bir soruyu, psikolojik bir sorun olarak reddedip kendisini tarihsel olayları etkileyen nesnel ekonomik koşulların çözümlenmesiyle sınırlandırabilirdi. Ancak tarihsel materyalizm, ne gerçek ve etkili insan güçlerinin doğasını ve kaynağını net bir şekilde açıklayacak bir durumdaydı ne de toplumsal süreçte oynadıkları rolleri açıklayabilirdi. Psikanaliz, görünürdeki bu ideal dürtülerin gerçekte, içgüdüsel, libidinal gereksinmelerin ussallaştırılmış bir dışavurumu olduğunu ve belirli bir andaki baskın dürtülerin içeriğinin ve alanının, ideolojiyi üreten grubun içgüdüsel yapısı üzerindeki sosyoekonomik yapının etkisine göre açıklanabileceğini gösterebilir. Dolayısıyla ekonomik gereksinimleri tek önemli nokta olarak düşünmek zorunda kalmadan, en ulu, idealist dürtüleri, dünyevi libidinal özlerine indirgemek psikanaliz için olası bir şeydir.[28]

---

28 Uygun bir psikoloji yoksunluğu tarihsel materyalizm konusunda fikir ileri süren birçok kişinin, bu boş alana özel, tümüyle idealist bir psikoloji şırınga etmesine neden olmuştur. Bunun tipik bir örneği, Bernstein ve diğerleri kadar açıkça idealist olmasa da insanın doğuştan "sosyal içgüdüsü" olduğunu varsayan Kautsky'dir. Kautsky, sosyal içgüdü ile sosyal ilişkiler arasındaki ilişkiyi şöyle betimler: "İnsan sosyal içgüdüsünün zayıflığına veya gücüne bağlı olarak, iyi ya da kötü olmaya eğilim gösterir. Ancak bu toplumdaki yaşam koşullarına çok fazla dayanmaz." (*Age.*, s. 262) Açıkçası Kautsky'in doğuştan toplumsal içgüdüsü, doğuştan ahlak ilkesinden öte bir şey değildir, idealist ahlaktan farkı, bunu dile getiriş şeklindedir... *Theorie des historischen Materialismus*' da Buharin, bütün bir bölümü psikoloji sorununa ayırır. Bir sınıfın psikolojisinin, "çıkarları" ile –bununla gerçek, ekonomik çıkarları kasteder– özdeş olmayacağına, ama psikolojisinin her zaman o sınıfın sosyoekonomik rolüne göre açıklanması gerektiğine haklı olarak işaret eder. Örnek olarak sınıf mücadelesindeki büyük bir yenilginin ardından, korkunç bir umutsuzluk havasının kitleleri ya da bazı grupları etkisi altına aldığı bir vakadan alıntı yapar: "O zaman, sınıf çıkarlarıyla ilişkisini fark edebiliriz, fakat bu ilişki belirleyici bir türdendir: Savaş, katılan tarafların gizli güdüleri tarafından gerçekleştirilmişti, işte şimdi orduları yenilgi içinde yerde yatmaktadır; bu durumdan zihin bulanıklığı ve umutsuzluk ortaya çıkar ve insanlar cennetten gelecek mucizeyi ararlar."

Buharin, sonra da şöyle devam eder: "Sınıf psikolojisini düşündüğümüzde, şu açık ki yalnızca çıplak çıkarlar temeliyle açıklanamayacak kadar karmaşık bir görüngüyle uğraşmaktayız. Söz konusu sınıfın somut ortamına göre açıklanmalıdır." Buharin, aynı şekilde, ideolojik süreçlerin, özel bir çeşit toplumsal emek olduklarına da dikkat çeker; fakat kendisi için mevcut bir psikoloji olmadığından bu emek sürecinin doğasından söz etmeye devam edemez.

Özetlemek gerekirse: 1) İnsan dürtülerinin dünyası, tıpkı diğer doğal güçler gibi (toprak bereketliliği, doğal sulama vb.) toplumsal sürecin altyapısının doğrudan bir parçasını oluşturan doğal bir güçtür. O halde, toplumsal sürecin tam olarak anlaşılabilmesi için, bu gücün bilgisi gereklidir. 2) İdeolojilerin üretildiği şekil ve işlevler, ancak dürtüler sisteminin nasıl çalıştığını bildiğimiz anda doğru bir şekilde anlaşılabilir. 3) Ekonomik olarak koşullandırılan etmenler, dürtüler âlemini rasgele bulduğu anda, kimi değişmeler meydana gelir; dürtülerin etkisi nedeniyle eğer belirlenmiş fiziksel etmenlerle ilgili herhangi bir kuramsal düşünce yoksa, toplumsal süreç beklenilenden daha hızlı veya daha yavaş bir tempoyla işler.

Böylece, psikanalizin tarihsel materyalizm içindeki kullanımı, bize yöntem inceliği, toplumsal süreçte işleyen etmenlerin daha geniş bir bilgisiyle tarihi sürecin anlaşılmasında ve gelecekteki tarihi olayların tahmininde büyük oranda bir kesinlik sağlayacaktır. Özellikle, ideolojilerin nasıl üretildiğine dair bize tam bir kavrayış olanağı sunacaktır.

Psikanalitik toplum psikolojisinin verimliliği, kuşkusuz, toplumsal süreç içerisindeki libidinal güçlerin önemine bağlı olacaktır. Bu makalede bu konuya tam anlamıyla değinmeye başlayamadık bile. Bu yüzden birkaç temel varsayım ve göstergeyle yetinmeye çalışacağım.

Hangi güçlerin belirli bir toplumun istikrarını koruduğunu, hangilerinin de alttan alta o topluma zarar verdiğini sorduğumuzu varsayın. Ekonomik refah ve toplumsal çelişkilerin sırasıyla istikrarı ya da çözünmeyi getirdiğini söyleyebiliriz. Ancak bu koşulların temelinde, toplumsal yapı içinde en önemli unsur olarak görev yapan etmen gerçekte, insanda faal durumda olan libidinal eğilimlerdir. Görece istikrarlı bir toplum birlikteliğini düşünün önce. İnsanları bir arada tutan şey nedir? Belirli bir dayanışma duygusuna sahip olmalarını, yönetme veya yönetilme rolüne uyum sağlamalarını mümkün kılan şey nedir? Kuşkusuz ki top-

lumu bağlantı noktalarında bir arada tutan şey, dış iktidar aygıtıdır (polis, yasalar, mahkemeler, ordu vb.). Kuşkusuz ki toplumsal istikrara katkıda bulunan şeyler, ussal ve benlikçi çıkarlardır. Ancak insanların libidinal mücadeleleri işin içine girmediği takdirde, ne dış iktidar aygıtı ne de ussal çıkarlar toplumun işleyişinin garantisi için yeterli olmayacaktır. Libidinal çabalar eskiden olduğu gibi, onlar olmaksızın toplumun bir arada olamayacağı ve her kültürel dünyada önemli toplumsal ideolojilerin üretimine katkıda bulunan "çimento" görevindedirler.

Şimdi bu ilkeyi, özellikle önemli bir toplumsal örneğe (constellation) uygulayalım: sınıf ilişkilerine. Tarihte bildiğimiz kadarıyla azınlık, toplumun çoğunluğunu yönetmiştir. Bu sınıf yönetimi, aldatma ya da kurnazlığın bir sonucu olmayıp toplumun ekonomik durumunun ve üretici güçlerinin gerekli bir sonucuydu. Necker'ın dediği gibi: "Mal, mülk yasasıyla emekçi sınıfı, emeklerinin karşılığı olarak en azı almaya mahkûm edilmişlerdi." Linguet'in kaydettiği gibi, azınlıklar "bir dereceye kadar, onlara karşı çıkacak kimseleri bulamayan insan ırkının çoğunluğuna karşı bir komployduiar."[29]

Aydınlanma çağı, ekonomik olarak koşullandığını fark etmese dahi, bu bağımlılık ilişkisini betimleyip eleştirmiştir. Gerçekte, azınlık yönetimi tarihi bir gerçektir; ancak hangi etmenler bu bağımlılık ilişkisinin istikrarlı hale gelmesine olanak sağlamaktalar?

Öncelikle, kuşkusuz fiziksel gücün kullanımı ve fiziksel yöntemlerin belli gruplara yönelik mevcudiyetiydi. Ancak bir başka önemli etmen daha var: Çoğunluğun iktidardaki sınıfla ilişkilerinde ruhlarını dolduran –endişe, sevgi, güven olmak üzere– libidinal bağlardır. Bundan dolayı bu ruhsal tutum, bir tesadüfün ya da geçici bir hevesin ürünü değildir.

29 Grünberg tarafından *Verhandlungen des Vereins für Sozialpolitik*, Stuttgart, 1924, s. 31'de belirtilmiştir.

Bu, ekonomik gereksinimlerin dayattığı yaşam koşullarına insanların libidinal uyumlarının bir dışavurumudur. Bu koşullar, azınlığın çoğunluk üzerinde yönetimini gerektirdiği sürece, libido kendisini ekonomik yapıya uydurararak, istikrarı, sınıf ilişkisine bahşeden etmenlerden biri olarak görev alır.

Libido yapısının *ekonomik koşullarını* tanımanın yanında, sosyal psikolojinin, bu yapının *psikolojik temelini* araştırmayı da unutmaması gerekir. Yalnızca bu libido yapısının zorunlu olarak neden var olduğunun değil, aynı zamanda hangi mekanizmayla işlediğinin ve psikolojik olarak nasıl qmümkün olduğunun da incelenmesi gerekir. Sosyal psikoloji, çoğunluğun iktidardaki azınlığa yönelik libidinal bağlarının kökenleri incelendiğinde bu bağın çocuğun ebeveynlerine özellikle de burjuva aile yapısında, babaya ilgili ruhsal tutumunun bir sürekliliği ve tekrarlaması olduğunu keşfedebilir.[30] Babanın gücü ve bilgeliğinde bir hayranlık, korku, inanç ve güven karışımını, kısaca zihinsel ve ahlaki özelliklerinin etkili bir şekilde koşullandırılmış yansımasını buluruz; ataerkil sınıf toplumunun yetişkinlerinin, iktidardaki sınıfın üyelerine karşı olan tutumlarında da aynısını bulmaktayız. Bununla bağlantılı olarak öyle ahlaki ilkeler var ki yoksullara hata yapmaktansa acı çekmeyi telkin ederler; yaşamlarının amacının, kurallara uymak ve görevlerini yerine getirmek olduğuna onları inandırırlar. Toplumsal istikrar için son derece önemli olan bu etik kavramlar bile, böylesi normları yaratan ve temsil edenlerle ilgili kimi etkili ve duygusal ilişkilerin bir ürünüdür.

Kuşkusuz bu normların yaratılması şansa bırakılmaz. Kültürel aygıtın tüm bir temel parçası, toplumsal olarak istenen bir bakış açısını sistematik ve yöntemsel olarak oluşturmaya hizmet eder. Sosyal psikolojinin önemli bir görevi, bu süreçte

30 Şunu aklımızdan çıkarmamalıyız ki bu özel baba-çocuk ilişkisinin kendisi de toplumsal olarak koşullandırılır.

tüm eğitim sisteminin ve diğer sistemlerin (ceza sistemi gibi) işlevlerini çözümlemektir.[31]

Yöneten azınlık ile yönetilen çoğunluk arasındaki libidinal ilişkilere yoğunlaştık; çünkü bu etmenler sınıf toplumunun toplumsal ve ruhsal özüdür. Ancak diğer toplumsal ilişkiler de kendi ayırt edici damgalarını taşırlar. Aynı sınıfın üyeleri arasındaki ilişkiler alt düzey orta sınıfta, emekçi sınıfında olduğundan daha farklı bir ruhsal görünüş içindedir. Ya da sınıfıyla kendini özdeşleştiren, hatta onlara önderlik ederken dahi onların çıkarlarına hizmet eden politik liderle olan ilişkiden çıkaracağımız sonuçla ilgili diyebiliriz ki güçlü bir insan olarak her şeye gücü yeterek onları yöneten ulu bir baba olarak insanlarla yüzleşir.[32]

Olası libidinal ilişkilerin çeşitliliği, toplum içindeki olası duygusal ilişkilerin geniş bir çeşitliliği ile uyum göstermektedir. Hatta burada kısa bir taslak bile mümkün; bu sorun, gerçekten de analitik sosyal psikoloji için temel bir görev olacaktır. Her toplumun farklı ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel yapısı olsa da, kendine özgü bir *libidinal* yapısının olduğunu açıklamak isterim. Bu libidinal yapı, sosyo-ekonomik koşulların insan dürtüleri üzerindeki etkisinin bir sonucudur; bu, sırasıyla çeşitli toplum katmanları ve "ideolojik üstyapının" içeriğinde de önemli bir etmendir. Bir toplumun libidinal yapısı, ekonominin o toplumun akılsal ve zihinsel dışavurumunda etkisini kullandığı bir araçtır.[33]

---

31 *Bkz.* Fromm, "*Zur Psychologie des Verbrechers und der strafenden Gesellschaft*" XVII, *Imago*, 12. Kültürel aygıt yalnızca libido güçlerinin (özellikle genital öncesi ve kısmi dürtüleri) özellikle toplumsal açıdan arzulanan yönlerini yönlendirmeye hizmet etmez, aynı zamanda libido güçlerini, toplumsal istikrar için artık tehdit olmayacağı bir noktaya getirecek kadar zayıflatmaya da hizmet eder. Libido güçlerinin böylesine zayıflatılması –genital öncesi dünyaya geri döndürülmeleri gibi– belli bir toplumdaki cinsel ahlakın güdülerinden bir tanesidir.

32 *Mass Psychology and Ego-Analysis*'de, Freud liderle ilişkide libido güçleri üzerinde yoğunlaşır. Ancak hem "lideri" hem de "kitleleri" onları çevreleyen somut durumdan dışlayarak soyut bir anlamda ele alır ve böylece gerçekle örtüşmeyen hazır psikolojik süreçlere bir evrensellik katmış olur. Bir başka deyişle, liderle olan belirli bir çeşit ilişkiyi evrensel bir çeşide çevirmiş olur. Sosyal psikolojinin bir başka önemli sorunu da sınıf ilişkilerinin ikincil bir sorunla, yöneten-kitle ilişkisiyle yer değiştirmesidir. Yine de şu noktaya dikkat: Freud bu eserinde, burjuva sosyal psikolojisinin kitleleri küçük düşürme ve onlarla birlikte olmama genel eğilimine de dikkat çeker.

33 Freud terminolojisini kullanarak burada sözünü ettiğim toplumun "libidinal yapısını" daha sonraki eserlerimde "sosyal karakter" şeklinde kullandım; libido kuramındaki değişikliğe karşın kavramlar aynı. (1970)

Kuşkusuz bir toplumun libidinal yapısı sürekli aynı kalmaz, ekonomik ve toplumsal yapısından çok daha fazla değil. Ancak, toplum yapısı belli bir dengeyi –örneğin, toplumun gelişiminde görece bir sağlamlaşma süreci boyunca– tutturduğu sürece, görece toplumun libidinal yapısı sürekli kalır. Toplum içindeki nesnel çelişki ve zıtlıkların gelişim ve ayrışma sürecinin hızlanmasıyla toplumun libidinal yapısında da kimi değişiklikler meydana gelir. Toplumun istikrarını koruyan geleneksel bağların yok oluşuna tanık oluruz; geleneksel duygusal tutumlarda da değişmeler olur. Libidinal enerjiler yeni kullanımlar için serbest kalmışlardır, böylelikle toplumsal işlevleri de değişmiştir. Toplumun korunmasına artık hizmet etmezler, ama yeni toplumsal oluşumların gelişimine katkıda bulunurlar. "Çimento" olmaktan çıkıp dinamite dönüşmüşlerdir artık.

Başta üzerinde durduğumuz konuya geri dönelim: Dürtülerin yaşantılarla olan ilişkilerine, örneğin, hayatın nesnel koşullarıyla olan ilişkisine. Analitik birey psikolojisi içgüdüsel gelişimi, içgüdüsel aygıtın yaşamın gerçek koşullarına etken ve edilgen uyumunun bir sonucu olarak görür. İlke olarak aynı ilişki, toplumun libidinal yapısıyla ekonomik koşulları arasındaki ilişki için de doğrudur: Toplumun libidinal yapısının mevcut ekonomik koşullara olan etken ve edilgen uyum sürecidir. Libidinal itkiler tarafından uyarılan insanlar, ekonomik koşullarda değişiklik meydana getirirler; değişen ekonomik koşulların ortaya çıkması üzerine yeni libidinal hedefler ve doyumların oluşmasına neden olurlar. Burada belirleyici nokta şudur: Bütün bu değişmeler son noktada ekonomik koşullara geri dönmekte, yani dürtü ve ihtiyaçlar, ekonomik koşullara göre değişip onlara uyum sağlamaktadır.

Açıkça, analitik psikolojinin tarihsel materyalizmin çatısı içerisinde bir yeri vardır. Psikoloji, toplum ile doğa arasındaki ilişkide faal durumda olan doğal etmenleri araştırır: İnsan dürtülerinin dünyası, toplumsal süreçte oynadıkları etken ve

edilgen rol. Böylece ekonomik temel ile ideolojilerin oluşumu arasında belirleyici aracı rolünü oynayan bir etmeni araştırır. Böylece, toplum ile insan doğası arasında devam eden sürece göre ideolojik üstyapıyı tam olarak anlamanızı mümkün kılar.

Şimdi, psikanalitik sosyal psikolojinin işlev ve yöntemleri üzerine olan çalışmamızın bulgularını kolayca özetleyebiliriz. Yöntem, toplumsal görüngüye uygulanmış olarak klasik Freud psikanalizidir. Dürtüler aygıtının, toplumun sosyo-ekonomik yaşam koşullarına etken ve edilgen uyum sürecine göre, paylaşılan ve toplumsal açıdan ilişkili ruhsal tutumlarını açıklar.

Görevi öncelikle, toplumsal açıdan gerekli libidinal çabaları çözümlemektir; şöyle ki belirli bir toplumun libidinal yapısını betimlemesi ve bu yapının ve işlevinin toplumsal süreç içinde kökenini açıklaması gerekir. O halde bu çalışmanın önemli bir unsuru, ideolojilerin ruhsal aygıt ile sosyoekonomik koşulların etkilerinden nasıl ortaya çıktığını açıklayan bir kuram olmasıdır.

9

Psikanalitik Karakteroloji ve Sosyal Psikolojiyle Bağlantısı[1]

Psikanalizin başlangıç noktası tedaviye yöneliktir. Ruhsal rahatsızlıklar, cinsel enerjinin frenlenmesine ve kimi semptomatik dışavurumlar içinde patolojik dönüşümlerine göre ya da kişinin bilincine girmesine izin verilmeyen libido yüklü fikirlere karşı savunmalar şeklinde açıklandı. Libido › baskı yoluyla savunma › belirti (semptom) ardışıklığı, erken analitik araştırmaların Ariadne ipliğiydi. Bununla bağlantılı olarak ortaya şöyle bir gerçek çıkıyordu: Analitik çalışmaların nesneleri, neredeyse yalnızca hasta insanlardı ve birçoğunun da fiziksel belirtisi vardı.

Psikanaliz geliştikçe, başka bir araştırma konusu ortaya çıktı: Hem hasta hem de sağlıklı insanlarda bulunan kimi ruhsal özelliklerin kökeni ve önemi neydi? Daha önceki araştırmalar gibi, bu çalışmalar da ruhsal tutumların içgüdüsel, libidinal köklerini ortaya çıkarmanın arayışı içindeydiler. Ancak şimdi, bu ardışıklık baskıdan *belirtiye* doğru gitmiyordu; yüceltmeden (ya da tepki oluşumundan) k*arakter özelliğine* doğru gidiyordu. Böylesi araştırmalar ister istemez, hem hasta hem de sağlıklı *karakter* (özyapı) tiplerini anlamamız

1 *"Psikanalitik Karakteroloji ve Sosyal Psikolojiyle Bağlantısı"* ilk olarak 1932'de Zeitschrift für Sozialforschung, Hirschfeld-Leipzig'de yayımlandı.

konusunda oldukça verimli olduklarını göstermişlerdir; böylelikle sosyal psikolojide, üzerinde çalışılan konu için özellikle önem kazanmışlardır.

Psikanalitik karakterolojinin (özyapı biliminin) genelde temeli, doğası gereği cinsel olan kimi içgüdüsel dürtülerin tepkisel oluşumları ya da yüceltmeleri olarak belli karakter izlerini gözlemlemekti ("Cinsel" sözcüğü burada Freud'un ona kattığı geniş anlamıyla kullanılmaktadır). Libidinal kaynaklardan ve ilk çocukluk deneyimlerinden başlayarak ruhsal görüngünün (fenomenin) bu genetik kaynağı, psikanalitik karakterolojinin nevroz kuramıyla paylaştığı özel analitik ilkedir. Ancak nevrotik belirti (ve nevrotik özyapı), içgüdülerin toplumsal gerçekliğe doyumsuz uyumunun bir sonucuyken, libidinal itkiler görece istikrarlı ve toplumsal açıdan uyumlu özelliklere dönüştürüldüğünde –tepki oluşumu ya da yüceltmeyle– nevrotik olmayan karakter (özyapı) özelliğinden söz edilebilir. Her durumda da normal ile nevrotik özyapı arasındaki ayrım oldukça bulanıktır; esas olarak toplumsal uyum yoksunluğu derecesine bağlıdır.

Freud'un yüceltme sorununun çoğunlukla genital öncesi cinsel dürtülerle ilişkili olduğunu anımsatmak gerekir; örneğin oral (ağızcıl) ve anal (dışkıl), cinsellik ve sadizm.[2] Tepki oluşumu ile yüceltme arasındaki temel farklardan birincisi, enerjisini aldığı baskı altındaki itkiye direnme ve baş kaldırtmama görevini üstlenir. İkincisiyse içgüdüsel itkilerin, doğrudan bir dönüşümünü ve "yönlendirmesini" temsil eder.

Genital öncesi cinsellik kuramı, Freud tarafından ilk kez, *Three Essays on the Theory of Sexuality* (*Cinsellik Üzerine Üç Deneme*) adlı eserinde etraflı bir şekilde ele alınmıştır. Fre-

2 Böylece yüceltme konusu, genital-cinsel mahrumiyet konusuyla eşdeğer tutulduğu anda, Freud'un bakış açısı büyük oranda yanlış yorumlanmış olur. Bu, örneğin, Scheler tarafından, *Wesen und Formen der Sympathie*, Bonn, 1923, s. 238. ff.'de yapılan bir şeydir.

ud, kitabında genital organların, çocuk için belirleyici bu rol oynayışından önce dahi, oral (ağızcıl) ve anal (dışkıl) bölgelerin –"erojen" bölgeler olarak– genital bölgelerle benzer şekilde, zevkli duyarlılıkların odak noktaları olduğu gözlemlerinden yola çıkar. Çocuğun gelişim sürecinde bu erojen bölgeler, cinsel enerjisinin bir kısmını genital organlara devrederken, çocuk küçük bir bölümünü özgün halinde ya da benlik (ego) içinde tepki oluşumları ve yüceltmeler şeklinde kendinde tutar.

Genital öncesi cinsellik hakkındaki bu gözlemlere dayanarak Freud 1908'de psikanalitik karakterolojinin (özyapı biliminin) temelini oluşturan, "Character and Anal Eroticism" adlı kısa makalesini yayımladı.[3] Bu analizler, belirli bedensel işlevin davranışı ve ilgili organlar, çocuklukların kendi kendilerinin dikkatini çekerken, belirli karakter (özyapı) özelliklerinin bileşimiyle ayrışan insan tipiyle sıkça karşılaşıldığı gerçeğine dayanır.[4]

Bağırsak boşalımı ve ürününden alınan zevkin özellikle çocuklukta büyük rol oynadığı bireylerde, Freud üç tip karakter (özyapı) özelliği bulur: Düzenlilik, cimrilik ve inatçılık. Freud, nevroz ve birçok mit, batıl inanç, rüya ve masalda yer alan dışkı ve para (hediye) denklemi üzerinde özellikle durur. Freud'un köktenci çalışmasının temelinde, çok sayıda çözümlemeci yazar, psikanalitik karakterolojiye (özyapı bilimine) katkıda bulunmuştur.[5] Yine de birçok açıdan, bu çalışmalarda yeterince netliğe kavuşturulmamış ve bize bu sorunların daha iyi anlaşılmasını mümkün kılacak bir nokta var. Cinsel hedefle cinsel nesne ya da organ zevkiyle nesne ilişkileri arasındaki farklılığa gönderme yapıyorum.

3 Ges. Schriften, V, 260 ff.
4 *Age.*, s. 261.
5 Otto Fenichel'nin *Perversionen, Psychosen*, Viyana *Charakterstorungen: Psychoanalytische spezielle Neurosenlehre*, Viyana, 1931'de yayımlanan geniş bibliyografisine ve öğretici açıklamalarına bakınız.

Freud cinsel dürtüler ile "erojen bölgeler"[6] arasında sıkı bir ilişki kurar ve cinsel dürtülerin, bu erojen bölgelerin uyarılmasıyla ortaya çıktığını ileri sürer. Yaşamın ilk aşamasında, oral (ağızcıl) bölge ve ilgili işlevleri –emme ve ısırma– cinselliğin merkezidir. Ancak, bakılma sürecinden sonra bu durum, anal (dışkıl) bölge ve işlevleri –dışkı boşalımı ve dışkı tutma– ile yer değiştirir; sonra üç ile beş yaş arasında genital bölge önem kazanır. Freud, genital cinselliğin ilk kızartısını "fallik dönemi" olarak adlandırır ve her iki cinsiyet için de yalnızca erkeklik organının (ya da penis olarak yaşanılan klitoris) güçlü işgal ve yok etmeye yönelik eğilimlerle beraber önemli rol oynadığını ileri sürer. Yaklaşık ergenlik dönemine değin süren bir "gizleme" döneminden sonra, genital cinsellik, bedensel olgunlukla bağlantılı olarak gelişir. Genital öncesi cinsel çabalar, şimdi artık genital cinselliğin hâkimiyeti altında onun bir parçası olmuştur.

Erojen şehvet ile kişinin nesneyle olan ilişkileri arasında bir ayrım yapmak çok önemlidir. Nesne ile olan ilişki, kişinin kendisine ya da karşılaştığı diğer insanlarla ilgili (sevme ya da nefret etme) tutumlarıdır; kısaca bunlar, kişiyi çevreleyen dünyaya karşı olan tutumları, duyguları ve heyecanlarıdır. Bu ilişkilerin de tipik bir gelişme süreci vardır: Freud'a göre meme emen bebek narsisttir ve tek başına kendi ihtiyaç ve isteklerinin tatminiyle ilgilenir. Emzirme sürecinin sonuna doğru, çevresindeki nesnelere karşı sadistçe ve düşmanca olan tutumda artışın olduğu ikinci bir süreç yer alır; bu benzer tutumlar, aynı zamanda fallik aşamasında da önemli bir rol oynar. Yalnızca, ergenlik döneminde genital cinselliğin

6 Freud'un erojen bölgelere neden bu denli önemli bir rol yüklediğini anlamak oldukça kolay. Böylesi bir varsayım, yalnızca onun deneysel gözlemlerinden kolayca ortaya çıkmaz, aynı zamanda mekanik, psikolojik kuramsal varsayımlarının da bir sonucudur. Bunlar, psikanalitik kuramın oluşumunda belirleyici bir rol oynadılar. Çeşitli psikanalitik tezlerle ilgili herhangi bir verimli tartışma, erojen bölgelere verilen önem tartışmasıyla başlamak zorunda kalacaktı. Amacımız, psikanalizin bulgularını ortaya koymak olduğundan, burada böylesi bir eleştiriyi başlatmayacağız.

artan üstünlüğünde nesnelere karşı sevecen ve dostça tutum net bir şekilde belirginleşmeye başlar.

Nesne ilişkilerinin erojen bölgelerle çok yakın bir bağlantısı olduğu kabul edilir. Belirli nesne ilişkilerinin, öncelikle belirli erojen bölgelerle bağlantılı olarak geliştiği ve bu bağlantıların tesadüfi olmadığı gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda, bu ilişkilendirme kolayca anlaşılabilir. Bu noktada bütün sorunu özetlerken –acaba bu bağlantı psikanalitik alanda olduğu oranda yalın mıdır şeklinde– belirli bir erojen bölge için tipik olan bir nesne ilişkisinin de o bölgenin belirli kaderinden bağımsız olarak gelişip gelişemeyeceği ya da ne derece gelişeceğini düşünmek istedim. O halde, sadece organ zevkiyle nesne ilişkisi arasında temel bir ayrım yapmanın önemi üzerinde duralım.[7]

Yaşamın ilk aşamasında, merkez cinsel dürtü *oral (ağızcıl) erotizmdir*. Bebekte esas olarak emmeyle bağlantılı olan güçlü bir zevk ve doyum duygusu vardır; daha sonraları bu, ısırma, çiğneme bir şeyleri ağza atma ve bunları yutmayla kendini gösterir. Gözlemler açıkça göstermiştir ki bu durum kesinlikle açlığın bir dışavurumu değildir; emme, ısırma ve yutma etkinliklerinin her biri kendi başına zevk alınan etkinliklerdir. Doğrudan oral-erotik ihtiyaç ve doyumlar emme sürecinden sonra zayıflamaya başlasa da bunların izleri, daha sonraki çocukluk ve yetişkinlik döneminde bütünüyle kaybolmamaktadır. Devam ettirilen bu türlü alışkanlıklardan; parmak emmenin, tırnak yemenin, tamamen "normal" öpüşme eyleminin ve sigara içmenin libidinal oral-erotik kökenlerini düşünmemiz yeterli olacaktır.

7 Bu kitap içerisinde, 1932 ve 1934'te yayımlanan diğer ikisinde olduğu gibi, bu makale de Freud'un libido kuramının kabulü çerçevesinde yazılmıştır; bu yüzden şu anki görüşüme hiçbir şekilde uymamaktadır. Yine de başka diğer noktalarda olduğu gibi, önceki paragraflarda, daha sonraları klasik kuramı yeniden gözden geçirmemin temelini oluşturan önemli konular ortaya çıktı. (1970)

Oral erotizm, kendi esas formunda tutulmadığı ya da başka cinsel itkiler yerini almadığı sürece, tepki oluşumları ya da yüceltmeler şeklinde ortaya çıkar. Burada yalnızca, böylesi bir yüceltmenin en önemli sayılabilecek örneğinden söz edeceğiz, yani bebeğin emme zevkinin zihinsel dünyamıza aktarımından. Bilgi, anne sütünün yerini alır; "ananın memesinden kana kana süt içer gibi, bilgelik pınarından içmek" türünden ifadeleri sıkça kullanırız. İçme ile zihinsel alımın sembolik denkliği, psikanalitik hastaların çağrışımları ve rüyalarında olduğu kadar, birçok kültürün masal ile dillerinde de yer alır. *Tepki oluşumları* söz konusu olduğunda yemekle ilgili engellemelerde olduğu gibi yüceltilmeden kalabilirler ya da öğrenme, çalışma, meraklı olma vb. engellemelerdeki gibi yüceltilmiş olabilirler.

Bebeğin yaşamının ilk aşamasında ortaya çıkan nesne ilişkileri oldukça karmaşıktır.[8] İlk önceleri bebek narsistçe ben-merkezcidir; özellikle yaşamın ilk üç ayında; kendi özü ile dışarıdaki dünya arasında hiçbir ayrım yoktur. Bu narsistik tutumla birey, nesnelere karşı gittikçe sevecen ve dostça tutumlar geliştirmeye başlar.[9] Bebeğin anneye (ya da annenin dengine) karşı tutumu dostça ve sevecen olmaya başlar; bebek sevgi ve korunma bekler. Anne, yaşamının garantisidir ve sevgisi, güvenlik ve koruma duygusu sağlar. Kuşkusuz anne, büyük ölçüde, çocuğun ihtiyaçlarının doyurulduğu bir araçtır ve çocuğun sevgisi de büyük ölçüde vermek ve ilgi göstermekten çok, almak ve istemekten oluşur. Yine de çocuğun sevme ve başka nesnelerle ilgilenme özellikleri bu ilk aşamada önemlidir.[10]

8 *Bkz.* Bernfeld, *Psychologie des Sauglings.*, Viyana, 1925.

9 Psikanalitik yazında, küçük çocuğun başkalarına karşı olan dostça tutumuna çok fazla dikkat edilmezken, narsist tutumu fazlasıyla vurgulanır. Dostça özelliklerle beraber nefret dolu sadistik özelliklerin varlığına işaret etmek dışında, burada bu önemli sorunu araştırmayacağım.

10 Şu açık ki tüm insan gelişimi sürecinde, çeşitli eğilimlerin yalnızca artışından ya da azalışından söz edebiliriz, birbirinden keskin bir şekilde ayrılan yapısal tiplerin kesin değişikliklerinden değil.

Çocuğun nesne ilişkileri gittikçe değişir. Bedensel büyümesi arttıkça, istemleri de artar. Bu gerçek ve çevresindeki diğer etmenler nedeniyle onu çevreleyen dünyada gittikçe artan hayal kırıklıklarıyla karşılaşır. Çocuk, bu hayal kırıklıklarına öfke ve kızgınlıkla karşılık verir ve bedensel büyümesi dışavurumları kolaylaştıran koşullar ortaya çıkarır. Diğer nesnelere karşı dostça uyumun yerine, gittikçe artan düşmanca duygular devreye girer. Kendi içinde kendini güçlü hissederek ve çeşitli düş kırıklıklarına öfkeyle karşılık vererek çocuğun artık özyapı olarak temelde hâlâ oral (ağızcıl) olan isteklerinin sevecen tatminine güveni kalmamıştır. Artık böyle bir tatminin ayağına kadar geleceğini beklememektedir; reddedilen şeyi zor kullanarak alma çabasına girişir. Ağzı ve dişleri silahı olmuştur. Nesnelere düşmanlıkla bakan saldırgan bir tutum geliştirir; onlara saldırmak, zarar vermek, onları yutmak istemektedir. Esas olarak onu sarmalayan çevresiyle ilişkisine damgasını vuran görece uyumun yerini, çelişkiler ve saldırgan sadistik itkiler almıştır.[11]

İşte bütün bunlar, yetişkinlerin "oral" karakter (ağızcıl özyapı) özelliklerini oluşturmak üzere bir araya gelen unsurlardır. Bir yanda, başkalarına karşı dostluk ve güven tutumu, sevilme, şımartılma arzusu; öte yanda saldırgan, nefret dolu, yırtıcı eğilimlerin devamı.

Abraham, iki farklı çocukluk durumunun karakterolojik sonuçları arasında bir ayrıma dikkat çeker. Birinci durumda çocuğun oral tatminleri altüst edilmemiştir ve mutludur. İkinci durumdaysa birçok rahatsızlık ve hoşnutsuzluk bir aradadır:

> Memeden çok ani kesilmeler, sütün az gelmesi ya da nesne ilişkilerine göre annelik görevini üstlenen kişide sevgi

11 Doğa ile ilişkisinde, bir şeyleri yutma ve sahip olmanın ne dereceye değin insanın ilkel eğilimleri olduğuna yönelik önemli soruyu burada ele alamayız.

yoksunluğu gibi. İlk çocukluk durumu ve onun mutlu çağrışımları içinde büyüyen insanlar her şeyin onlar için hep yolunda gideceğine dair yerleşmiş bir inancı da hep beraberlerinde taşırlar. Yaşamı, çoğunlukla pratik hedeflerini elde etmelerine yardımcı olacak sarsılmaz bir iyimserlikle karşılarlar. Yine de burada bile çok da fazla şanslı olmayan bir gelişme tipi olabilir. Birçok insan, çevresinde, bir anne gibi onu hep kollayan, iyi bir insan olacağı ve ondan yaşamın tüm gereklerini elde edeceği beklentisi içinde olabilir. Kaderlerine olan bu iyimser inanç, onları edilgenliğe mahkûm eder. Bu insanlar arasında çocukluklarında şımartılmış olanlarına rastlarız. Yaşamlarındaki tüm davranış tarzları sonuna değin, bir annenin göğsünden süt içme beklentisi içinde olduklarını göstermiştir. Böylesi insanlar hiçbir kişisel çaba göstermezler. Birçok durumda, herhangi bir kişisel başarı kavramına tepeden bakarlar.[12]

Bu tür insanlarda belirgin bir cömertlik ve kesin soylu bir hal ve tavırla karşılaşırız. İdealleri, onlara hiç sakınmadan her şeyi veren annelerdir ve bu idealle yaşamaya çalışırlar.

Yukarıda bahsi geçen ikinci tür çocukluk durumundan gelen insanlar, çok derin oral (ağızcıl) hayal kırıklıkları yaşarlar. Daha sonraki yaşamlarında, çoğunlukla insanları soyarak ya da kanlarını emerek yaşayacakları özellikler geliştirirler. Görüş alanlarındaki her şeyi içine çekip alan uzun bir hortumla yaşıyor gibidirler. Aynı şekilde güçlü sadistik eğilimler de işin içine karıştığı anda, yutulacak kurban arayışı içindeki canavarlara benzer şekilde dolaşırlar ortalarda.

Toplumsal davranış tarzlarında, ya yalvararak ya da emrederek sürekli olarak kendileri için bir şey talep ederler. İsteklerini dile getiriş tarzları, istediğinin arkasını bırakmayan bir emme havası taşır. Ne gerçekler ne de mantıklı itirazlar isteklerini ertelemez. Sürekli itiştirip

12 Karl Abraham, *Psychoanalytische Studien zur Charakterbildung*, Viyana, 1925, s. 42.

ısrar ederler; sanki gerçekten, kendilerini diğer insanlara sülük gibi yapıştırmışlardır. Özellikle yalnız kalmaya karşı çok duyarlıdırlar ve buna tepki gösterirler, hatta bu, çok kısa zaman için gerçekleşse dahi. Sabırsızlık, bu insanlarda özellikle çok belirgindir. Bu türden bazı insanlar arasında, biraz önce sözü edilen bu davranış tarzı, daha zalim bir hal alır. Diğer insanlara karşı olan tutumları, onlarla ilgili vampirimsi bir özellik taşır.[13]

Yukarıda betimlenen birinci tip insan belirli bir soyluluk ve yüce gönüllülük sergiler, huzurlu bir hava içinde neşeli ve sokulgandır. İkinci tipse, istekleri reddedildiğinde ve kendisine göre daha fazlasını alanlara karşı derinden bir kıskançlık duyduğunda öfkeyle tepki verir, iğneleyici ve düşmancadır. Abraham tarafından dikkat çekilen bir gerçek, özellikle sosyologlar açısından önem taşır: Oral karakter (ağızcıl özyapı) oluşumundaki insanlar, yeni şeylere seve seve açık olurlar; "anal" karakter (dışkıl özyapı) oluşumundaki insanlar ise, karşılaştıkları her türden yeniliğe düşmanca, tutucu bir yaklaşım içine girerler.

Anal erotizm, oral erotizmin hemen *sonrasında,* rol oynamaya başlamaz. Ta başından itibaren, vücut ürünlerinin sınırlandırılmamış boşaltımı, çocukta anüs mukoza zarının zevk verici uyarılması çağrışımını oluşturur. Aynı şekilde, boşaltılan ürünler –görüntüleri, kokuları, bedenin yüzeyiyle olan ilişkileri, onlarla olan el iletişimi– yoğun bir şekilde zevk verici duyuların kaynağıdır. Bebek, dışkısından gurur duyar; bu, onun ilk "mülkiyeti" ve üretkenliğinin ilk somut halidir.

Sidik torbası ve anüs büzgenlerinin aşamalı olarak gelişimini gerektiren tuvalet eğitimiyle çocukta temel bir değişiklik meydana gelir. Çocuk kendini, bu eğitimin taleplerine uydurdukça, dışkısını geri itip doğru zamanda bırakmayı öğrendikçe, dışkının tutulması ve ilgili fizyolojik süreçler zevkin yeni

13 *Age.,* s. 44.

kaynağı olur. Dışkısına karşı önceleri duyduğu sevgi, bir dereceye kadar iğrenme duygularıyla yer değiştirir; ancak dışkıya karşı duyduğu bu ilkel gurur, çevresindekilerin onu tam zamanında dışarı çıkarmasıyla duydukları gururla kısmen artmıştır.

Özgün oral (ağızcıl) itkilerin durumunda olduğu gibi, anal (dışkıl) itkilerin bir bölümü, bir dereceye kadar yetişkinin yaşamında da yer alır. Bu durum, birçok insanın anüsle ilgili küfürlere ve şakalara görece güçlü etkili tepkiler vermeleriyle çok daha kolayca anlaşılabilir. Erken anüs erotizminin izleri, her türden ussallaştırmanın altında gözüken, insanların kendi dışkılarına karşı sevecen ilgilerinde de açıkça görülebilir. Ancak normal olarak anal-erotik çabaların oldukça büyük bir bölümü yüceltme tepki oluşumlarına karışmıştır.

Çocuğun esas anal erotizminin daha sonraki gelişimi iki yönde kendini gösterir: (1) tutma, toplama ve üretmede zevk alma ya da yeteneksizlikle sonuçlanan, esas işlevlerin karakterolojik devamında; bunun da ötesinde düzenlilik, dakiklik, temizlik ve cimriliğin gelişiminde; (2) temel olarak mal mülk edinme sevgisinde ifade bulan ilk dışkı sevgisinin devamında. Bu dönem boyunca gelişen görev duygusuna özel bir önem verilir. Anal sütten kesme, "yapmak zorundasın" "yapmalısın" ve "yapmamalısın" sorunuyla yakından ilişkilidir; klinik deneyler göstermiştir ki görev duygusuyla ilgili aşırı derecedeki yoğun duygular sıkça bu ilk aşamaya geri döner.

Anal dönemi çağrıştıran nesnel ilişkiler, kişiyi çevreleyen dünyayla arasında gelişen çelişkilerle damgalanmıştır. Şimdi, çocuk ilk kez, çevre, ödül ve cezalarla yerine getirtilen taleplerle karşı karşıya kalmıştır. Anne, çocuğa yaklaştığında, artık, zevk sağlayan ve onu güvence altına alan o eski iyi kalpli, özverili insan değildir; şimdi artık düş kırıklığına uğratan ve cezalandıran kişidir. Çocuk da aynı şekilde tepki verir. Gittikçe azalan bedensel çaresizliği ve kendi başarımlarından dolayı artan gururuyla bir dereceye kadar daha da yükselen narsist, duyarsız tutumunu devam ettirmektedir.

Aynı zamanda, başkalarına karşı inatçı, sadist, düşmanca tutumunda ve kendi özel yaşamına yapılan tüm saldırılara karşı öfkeli savunmasında belirgin bir artış olmuştur.

Anal erotizmin tepki oluşumları ve yüceltmeleri ve tipik olarak bu aşamayı çağrıştıran nesne ilişkilerinin devamı, psikanalitik alanda, betimlenen anal karakter (dışkıl özyapı) özelliklerinin hem normal hem de patolojik dışavurumlarını oluşturmak üzere bir araya gelmişlerdir. Burada sadece, özellikle sosyal psikoloji için önemli olan birkaç özellikten söz edeceğim.

Freud'un ilk karakterolojik bulgularından zaten söz ettim: Çoğunlukla bilgiçlik taslamaya giden kurallara uyma sevgisi, mal hırsı ve cimrilikle sınır sınıra pintilik ve arsızca meydan okumayla sınır sınıra giden bir inatçılık. Özellikle Jones, Abraham gibi birçok psikanalist bu genel özelliklere birçok başka ayrıntı eklediler. Abraham bu temel inatçılıkla ilgili kimi aşırı telafilere işaret eder.

> Bu ilk inatçılığın altında, ta ki zaman zaman patlamalarla açığa çıkmasına değin, kendi geleceğini saptama hakkının inatçı ilk iddiası yatar. Burada, özel bir iyilik, doğruluk ve itaat sergileyen, ama derinlerdeki asiliklerini, çocukluk yıllarında bunun baskı altına alındığı gerçeğiyle ifade eden kimi yetişkinleri ve çocukları düşünüyorum.[14]

Gururla çok yakından ilişkili bir başka şey de ilk olarak Sadger tarafından altı çizilmiş olan biricik olma düşünceleridir: "Ben olmayan her şey pistir." Böylesi insanlar, sadece başkalarının onlarınkilere benzer bir şeye sahip olmadıkları anda, bir maldan hoşnutluk duyarlar. Yaşamdaki her şeyi mal olarak değerlendirme ve dışarının istilasında özel olan her şeyi koruma eğilimindedirler. Bu tutum yalnızca para ve mal mülke uygulanmaz. Mal mülkü özel olanla ilişkilendiren temel libidinal eğilimlerin gücü, kendi özel yaşamlarına, "özgürlüklerine" yönelik herhangi bir

14 *Age.*, s. 9.

istilanın öfkesiyle kolayca ölçülebilir. Burada Abraham'ın da ifade ettiği bir özellik hâkimdir: Herhangi bir dış istilaya karşı anal karakterin (dışkıl özyapının) gösterdiği duyarlılık. Hiç kimse "onların işlerine" burnunu sokamaz.

Bununla ilgili olarak Jones'un ifade ettiği bir başka özellik daha vardır: Kendisi tarafından tasarlanan inatla idare iddiası ya da böyle bir idareyi başkaları üzerinde zorlama eğilimi.[15] Böylesi insanlar çok sıkça âdet edinilmiş programlar, çizelgeler, planlar tasarlamaktan olağanüstü bir zevk alırlar. Özellikle kayda değer bir gerçek de (Abraham'ın vurguladığı) anal karakterin (dışkıl özyapının) anal işlevi, en önemli üretken etkinlik ve genital işlevden daha üstün bir şey olarak nitelendirmeye yönelik bir eğilim sergilemesidir. Para kazanmak, mal mülk toparlamak, yeni üretken bir şeye aktarmadan bilgi parçacık ve kırıntılarını biriktirmek; bütün bunlar bu tutumların dışavurumlarıdır.[16]

Anal, biriktirici üretkenliğin yüksek takdiri ile beraber, mal mülk ve biriktirilen eşyalara karşı gösterilen belirgin yüksek bir itibar vardır. Abraham'ın ifade ettiği gibi:

> Anal karakter (dışkıl özyapı) oluşumunun belirgin durumlarında yaşamın hemen hemen tüm ilişkileri, örneğin servetle ilgili olarak sahip olma (tutmak) ve vermekle değerlendirilir. Birçok insanın dilinden düşürme-

15 Bir anne, kızıyla ilgili dakika dakika ayrıntıların yer aldığı yazılı bir program hazırlar. Örneğin sabah şu şekilde ayrılır: (1) yataktan çıkış, (2) klozet, (3) yıkanma vb. Sabah saatleri boyunca zaman zaman kızının kapısını çalar ve sorar: Ne aşamadasın? Küçük kızın şöyle yanıtlaması beklenir: 9'dayım (ya da 15 ya da her neyse). Böylece anne, günlük programın yürütülmesinin sıkı denetimini elinde tutar. (*Age.*, s. 12.)

16 "Böyle insanlar para ve hediye vermeyi severler. Birçoğu, bağış yapan insanları ve hayırseverleri oynarlar. Ancak libidoları, nesnelerden az çok uzaktadır, o yüzden iş gayretleri temelde verimsizdir. Kesinlikle sebattan yoksundurlar –anal karakterin bilinen bir özelliği olarak– fakat bunu verimli olmayan yollarla tüketirler. Örneğin, önceden düzenlenmiş formlarda sonuç vermeyecek olmasına rağmen inatçı bir şekilde direnip dururlar. Kötü bir şeyin üzerine daha da kötü bir şey gelirse, hoşnutluk duydukları ilgileri, tümüyle biçimsel bir işlem içindeki ilgiye dönüşür." (*Age.*, s. 18.)

diği şöyle bir söz vardır: "Bana bir şeyler veren kişi dostumdur; benden bir şeyler isteyen kişi düşmanımdır."[17]

Bu durum aşk ilişkilerinde de farklı değildir. Anal karakterli (dışkıl özyapılı) insanlarda, genital ihtiyaç ya da genital doyum az çok sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma çoğunlukla, ahlaki ussallaştırmalar ya da endişelerle başarılır. Sevginin rol oynadığı bir dereceye kadar bildik bir şekil içinde yer alır. Bir kadın sevilmez, "sahip olunur". "Sevgi" nesnesine karşı olan duygusal yaklaşım diğer sahiplik nesnelerine duyulanla aynıdır; örneğin, olabildiğince çok sayıda ve olabildiğince seçkin bir şekilde sahip olma eğilimi vardır.

Bu ilk tutum (olabildiğince çok şeye sahip olmak) sevme yeteneğine gerçekten sahipmiş gibi görünen, ama sevgisi temelde biriktirme tutkusunun bir başka şekli olan kişi tiple-

---

17 *Age.*, s. 20. Abraham'ın buradaki birkaç açıklaması dikkate değer: Bilerek dışkının tutulması ile sistematik dışkı tutulması arasında bir ilişkinin var olduğu vakalar aşikâr. Yedikleri yiyeceklerden olabildiğince çok kâr elde edebilmek için, çocuklarından bağırsak hareketlerini mümkün olduğunca tutmalarını isteyen zengin bir banker tanırım.

Şu da dikkate değer bir başka gerçek ki çok sayıda nevrotik, cimriliklerini birtakım giderlerle sınırlandırırken, başka alanlarda paralarını harcama konusunda oldukça rahattırlar. Örneğin, "geçici" şeylere para harcamayı reddeden birçok hasta vardır. Bir konser ya da yolculuk, para demektir ve bu harcamanın sonunda insan sürekli bir mülk elde etmez. Bu nedenle, operaya gitmekten kaçınıp da ömründe hiç duymadığı bir sayfa arya müziğine para harcamaya hazır birini tanırım; ikincisi, kendisinin tutunabileceği sürekli bir şeydir. Bu türden birçok nevrozlu, yiyeceğe para harcamaktan çekinir, çünkü bu sürekli bir mülk olarak kalan bir şey değildir. Diğer tür ise, olağanüstü ilgi gösterdikleri beslenmeye para harcama konusunda oldukça isteklidir. Bu türden insanlar, vücutları ve kiloları vb. ile çok ilgilenirler. Sömürdükleri şeylerin ne kadarının sürekli mülkleri olarak kalabileceği konusuyla gerçekten çok yakından ilgilidirler. Çok açık ki bu insanlar vücutlarının içeriğiyle parayı eşdeğer tutmaktadırlar.

Başka diğer durumlarda da bütün yaşam şekillerine yönelik bir tür cimrilik tutumuyla karşılaşırız. Kimi zaman bu durumu, önemsiz tasarruflarla kendilerini yıpratacak kadar uç noktalara taşırlar. Düğme deliklerini yıpratmamak için evinin etrafında pantolon düğmeleri açık bir şekilde koşan bir adam tanırım. İnsan burada diğer dürtülerin de iş başında olduğu konusunda rahatça bir tahminde bulunabilir fakat bunlar, anal cimrilik eğiliminin arkasına gizlenebilir.

Birçok hastada, bu tutumluluğun özel bir şeklini buluruz: Tuvalet kâğıdı kullanımında fazlasıyla tasarrufçudurlar. Buradaki esas belirleyici etmen, temiz şeylerin kirletilmesi korkusudur. (*Age.*, s. 22-23)

rinde görülebilir. Bu ilk tutumun özellikle çarpıcı bir örneğini hastalarımdan biri sunmuştu; bu hastamın karşısına çıkan tüm kadınların hediyelerini ve daha başka şeyleri –tiyatro programları, kullanılmış biletler, mektuplar vb.– içine koyduğu bir defteri vardı. İkinci tutumu (olabildiğince seçkin bir şekilde sahip olmak) son derece kıskanç ve "sadakat" ile çok ilgilenen insan tiplerinde buluruz.

Bu tutumla çok yakından bağlantılı olacak şekilde anal karakterli (dışkıl özyapılı) birçok insanda yoğun bir imrenmeye rastlanır. Verimli etkinlikler içinde olmak yerine, başkalarının başarılarına (ve hepsinden de öte) servetlerine imrenerek güçlerini tüketirler. Bu durum, tekrardan bize sosyolojik ve klinik açıdan çok önemli olan anal (dışkıl) özelliklerden birini hatırlatır: Paraya yönelik özel ilişkileri, dahası bu insanların pintiliği ve cimriliklerini. Bu belirgin özellik psikanalitik deneyimler tarafından da kapsamlı bir şekilde onaylanmıştır ve ilgili alanda özellikle geniş bir şekilde işlenmiştir.

Pintilik ve para hırsı yalnızca para ve parasal değerler ile ilgili değildir. Zaman ve enerjiye de yaklaşım aynıdır; böylesi insanlar, her ikisinin de boşa kullanımından nefret ederler.[18] Bu anal (dışkıl) eğilimlerin, geniş ussallaştırmalara tabi tutulduklarını fark etmekte yarar var. Kuşkusuz ekonomik kaygılar ileri sürülecek ilk şey olacaktır. Dikkate değer bir gerçek de şu ki temizlik, pintilik, terbiyelilik ve dakikliğe yönelik sıkı ilginin yanında, bu tepki oluşumlarıyla daha önceleri yükselmesine izin verilmemiş olan tam aksi yöndeki özelliklerin devrimsel buluşuna da sıkça tanık oluruz. Son olarak da sosyal psikolojiyle olan ilgisi nedeniyle, Abraham'ın anal karakterdeki

18 "Birçok nevrozlu, zaman harcama konusunda oldukça kaygılıdır. Yalnızca iş için harcanan zaman doğru harcanmıştır. Hareketsizlikten ve zevkten nefret ederler. Bunlar, Ferenczi'nin betimlediği 'Pazar nevrozluları' ile aynı insanlardır. İşlerindeki kesintiye tahammül edemezler. Nevrotik birçok güdülenme eğiliminde olduğu gibi amaçladıklarında umduklarını bulamazlar. Ufak tefek konularda zamanları konusunda çok dikkatlidirler, önemli konularda ise zamanlarını boşa harcarlar." (*Age.*, s. 23)

(dışkıl özyapıdaki) simetri ve "doğru dengeye" yönelik tipik ihtiyaçla ilgi yaptığı göndermeden de söz etmemiz gerekir.

İlke olarak, *genital cinselliğin*, oral (ağızcıl) ve anal (dışkıl) cinselliğe göre, karakter oluşumunda daha farklı bir önemi vardır. İkincilerin yalnızca görece çok az bir bölümü, ilk çocukluk dönemini ilk haliyle yaşatabilip daha sonraki yaşamda yüceltmeler ve tepki oluşumlarına temelde uygulanırken, genital cinsellik, esas olarak doğrudan fiziksel boşalımı sürdürmek üzere tasarlanmıştır. Genital cinselliğin cinsel hedefini tanımlama kolaylığı oranında, genital karakterlere özgü özelliklerden söz etmek çok zor. Genital cinselliğe atfedilen nesne ilişkisinin, duygu ikircimi, görece özgürlük ve arkadaşlıktan biri olduğu kesinlikle doğrudur.[19] Ancak şu unutulmamalı ki fizyolojik olarak normal bir cinsel eylem, sevginin ruhsal tutumunun ister istemez karşılığı olduğunu ima etmez. Psikolojik açıdan, çoğunlukla narsistik ya da sadistik olarak yaşanabilir.

Genital cinselliğin, karakterolojik (özyapı bilimi) açıdan önemli tepki oluşumları ve yüceltmelerine dönecek olursak, irade oluşumu, en önemli tepki oluşumuymuş gibi görünüyor. Yüceltmelere gelince, erkek ve kadın cinselliği arasında ayrım yapmanın gerekli olduğunu düşünüyorum. (Yine de unutmamak gerekir ki her bireyde, hem eril hem de dişil cinsel itkiler yer almaktadır.)[20]

Eril ve dişil cinselliğin yüceltilmesiyle ilgili hâlâ çok az şey biliyoruz. Belki, eril cinselliğin yüceltilmesinin, çoğunlukla zihinsel çabaya, yaratıya ve senteze doğru bir eğilim gösterdiğini; dişil cinselliğin özümseme, kol kanat germe, üretme ve koşulsuz annesel sevgi gösterimine meyilli olduğuna yönelik bir tahminde bulunabilmemiz mümkün.[21]

---

19 Bu, psikanaliz tarafından henüz ele alınmamış sevginin psikolojisine yönelik temel sorunu ortaya çıkarır.

20 *Three Essays on the Theory of Sexuality*'de (Leipzig, 1923, s. 16) Freud'un gözlemlerine bakınız.

21 Burada değinilen sorunların akılda bıraktığı sorular psikanaliz içerisinde çok fazla tartışılmamıştır. *Bkz.* Wilhelm Reich, "Der genitale und der neurotische Charakter" Int. Zeitschrift für Psychoanalyse (1929).

Cinsellik gelişimi ve nesne ilişkileriyle ilgili olarak psikanalitik kuramın kısaca taslağını çizdik. Yine de bu hâlâ birçok açıdan varsayımsal olan bir tasarıdır. İlerideki analitik araştırmalar, birçok önemli noktayı değiştirmek zorunda kalacak ve yenilerini bizlere tanıtacaktır. Ancak, karakter (özyapı) özelliklerinin içgüdüsel temelini anlamamızı olası kılması ve karakter *gelişimini* açıklamada bize yol göstermesi bir başlangıç noktasıdır.

Bu gelişme, farklı yönlerde işleyen iki etmen tarafından koşullandırılır. Birincisi, bireyin fiziksel olgunluğudur. Bu ilk ve öncelikli olarak genital cinselliğin gelişimi, oral ve anal bölgelerin fiziksel olarak azalmaya başlayan rolü demektir; bu aynı zamanda kişinin, başkalarına karşı arkadaşlık ve sevgi yaklaşımı geliştirmesini mümkün kılarak tüm kişiliğin olgunlaşması ve beraberinde çaresizliğin azalması demektir.

Gelişme sürecine katkıda bulunan ikinci etmen, birey üzerinde bundan bağımsız olarak hareket eder. Toplumsal kurallardan oluşup genital öncesi cinsellik çabalarının büyük ölçüde bastırılmasını gerektiren ve böylece genital cinselliğin bir sonraki adımını kolaylaştıran eğitim süreciyle çoğunlukla canlı bir şekilde aktarılan bir etmendir.

Yine de çoğunlukla bu ilerleme hiçbir zaman bütünüyle tamamlanamamıştır. Ya doğrudan ya da yüceltilmiş bir şekilde, genital öncesi bölgeler olağanüstü oranda güçlüdür. Genital öncesi o büyük emellerin neden bu denli güçlü kaldığının iki temel nedeni vardır: **(1)** Aşırı bağımlılık, özellikle çocuklukta yaşanılan güçlü doyum ya da reddetmeler nedeniyle, genital öncesi istekler olgunlaşma sürecine direnip güçlerini devam ettirirler; **(2)** gerileme, normal gelişme süreci sona erdikten sonra özellikle şiddetli iç ya da dış hayal kırıklıkları kişinin, sevgi ve genitallikten, libido örgütlenmelerinin erken genital öncesi aşamalarına geri dönmesine neden olur. Gerçekte aşırı bağımlılık ve gerileme, genellikle birlikte çalışırlar. Belirli bir düşkün-

lük, belli koşullar altında, kolayca bağımlı içgüdüsel aşamaya geri dönüşü gündeme getiren bir eğilimi temsil eder.

Psikanalitik karakteroloji, özyapı özelliklerinin libidinal temelini işaret ederek dinamik (devingen) işlevleri, toplumdaki üretici güçler şeklinde açıklamaya katkıda bulunabilir. Öte yandan, toplumun birçok öğesinde ortak olan özyapı özelliklerinin, nasıl o toplumun ayırt edici doğası tarafından koşullandığını gösterecek olan sosyal psikoloji içinde de bir başlangıç noktası olarak hizmet edebilir.

Karakter (özyapı) oluşumu üzerindeki bu toplumsal etki, ilk ve öncelikli olarak aile aracılığıyla işler; kendisini çevreleyen topluma karşı çocuğun ruhsal oluşumunun odaklandığı ana araçtır. Bir çocuğun genital öncesi gayretlerinin ne dereceye kadar ve ne yolla bastırıldığı ya da yoğunlaştırıldığı ve yüceltmeler ya da tepki oluşumlarının uyarıldığı yollar temel olarak eğitim sürecine bağlıdır; bu, sonraki toplumun ruhsal yapısının tümden bir ifadesi olmasından kaynaklanmaktadır.

Ancak özyapı oluşumunda toplumun etkisi çocukluğun ötesine gider. Belirli karakter özellikleri, belirli bir ekonomik toplumsal ve sınıfsal yapı içinde en gerekli olanlardır ve de bireyi geliştirmek için en fazlasını yaparlar. Bu özellikler açısından "toplumsal ödül" olarak adlandırabileceğimiz bir şeyler vardır; bunlar, belirli bir toplum yapısında "normal" ve "sağlıklı" olarak düşünülen şeye bireyin karakterinin uyumunu güvence altına almak üzere çalışırlar.[22] O halde, karakter gelişimi libido yapısının belirli bir toplumsal yapıya –ilk önce aile aracılığıyla, daha sonra da toplumsal yaşamla doğrudan iletişimle– uyumunu içermektedir.

22 "Normal" ve "nevrozlu" karakter özellikleri arasındaki ayrımın kendisi de büyük oranda toplumsal etmenler tarafından koşullandırılır. Bu konu, ancak belirli bir toplumla ilişkili olarak ele alınabilir: Bu topluma uyum sağlamayan herhangi bir karakter yapısı "hastadır". 19. Yüzyıl kapitalist tüccar karakteri, feodal toplum için oldukça hasta gözükebilirdi ya da tam tersi.

Burada toplumun cinsel ahlakı, önemli bir rol oynamaktadır. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, bireyin genital öncesi çabalarının büyük bir bölümü genital cinsellik içinde kaybolur gider. Bir toplumun cinsel ahlakı, genital doyumu kısıtladığı oranda, genital öncesi itkilerin ya da onlara eşlik eden özyapı özelliklerinin yoğunlaşmasında da bir koşutluk olmalıdır. Genital doyuma karşı yasaklamalar gündeme geldiği anda libido, genital öncesi bölgelere doğru geri kayar ve toplum yaşamında artan oranda oral ve anal karakter (ağızcıl ve dışkıl özyapı) özelliklerinin izlerini görürüz.

Karakter özellikleri, libidinal yapıya demir attıklarından, nispeten istikrarlı olarak kalırlar. Kuşkusuz bunlar belirli bir ekonomik ve toplumsal yapıya uyum şeklinde gelişirler, ancak bu yapıların ve ilişkilerin değiştiği hızda yok olmazlar. Bu karakter yapılarının geliştiği libidinal yapının belirli bir süredurumu vardır; libidinal yapıda ve ardında getirdiği özyapı özelliklerinde ona karşılık gelen bir değişmeye geçmeden önce, yeni ekonomik koşullara bir uyum süreci gerekir. Bu, belirli bir toplumun tipik karakter özelliklerine dayanan ideolojik üstyapının, ekonomik altyapıya göre neden daha yavaş değiştiğinin de bir sebebidir.

Bu noktada psikanalitik karakterolojinin (özyapı biliminin) bulgularını somut sosyolojik sorunlara uygulamaya çalışacağım. Açıklamalarım sadece bu konularda ilerleme kaydedecek yolun resmedilmesi demektir, söz konusu olan bir soruna kesin bir cevap değildir.

Kapitalizmin "ruh" sorunu –örneğin ruhsal temeli– temel iki sebep nedeniyle özellikle uygun örnekmiş gibi görünüyor. Öncelikle, burjuva ruhunun anlaşılması için gerekli olan psikanalitik karakterolojinin en ilgili bölümünün –anal karakterle (dışkıl özyapı) ilgili kuramın– psikanalitik karakterolojinin en gelişmiş bölümü olmasıdır. İkinci olarak da bu konuyla ilgili çok geniş bir sosyolojik yazın olduğundan, yeni bir bakış açısının ortaya konmasının da sırası gelmişe benziyor.

Kapitalizm (ya da burjuva toplumu) "ruhu" ile ne demek istiyorum? Bu toplumun insanlarındaki tipik özyapı özelliklerinin toplamını kastediyorum; özyapının dinamik işlevi üzerine yoğunlaşan bir vurgulama. Burada, "özyapıyı" çok geniş anlamda kullanıyorum, genel olarak Sombart'ın ekonomik sistem "ruhunu" kullanabilirim. Sombart, ruhu "ekonomik etkinliklerde yer alan ruhsal özelliklerin toplamı" olarak tanımlar ve şöyle devam eder: "Bu, zihinsel yaşantıların tüm dışavurumunu kapsar ve ekonomik çabalarda şu anda var olan tüm özyapı özelliklerinin olduğu kadar, insan davranışlarını düzenleyen ve etkileyen ilkeler, değer yargıları ve hedefler de bu etkinlik içerisinde yer alır."[23]

Toplum ya da sınıf ruhuyla ilgilendiğim oranda, yine de bir ekonomik etkinlik sorusu olsun ya da olmasın sonunda hepsi aynı şey olan belirli bir sınıf ya da toplumdaki bireylerin ruhsal özelliklerine gönderme yapmayıp ekonomik etkinlik için gerekli ruhun ötesine girmek şeklindedir benim tanımım. Üstelik Sombart'ın aksine, temelde "ilkeler" ve "değer yargılarıyla" uğraşmayıp bunların kök saldığı özyapı özellikleriyle ilgileniyorum.

Burjuva ruhu ile Protestanlık ve Protestanlığın kolları arasındaki ilişki sorunuyla uğraşmayacağız. Bu sorun o denli karmaşık ki çarçabuk yapılan birkaç gözlem bizi çok daha başka yerlere sürükleyebilir. Aynı nedenden dolayı, kapitalist toplumun ekonomik kökenlerini de araştırmayacağız. Bu noktada, bir toplumun belirli özyapısını betimlemeye ve bu özyapının –belirli bir libidinal yapının– nasıl o toplumun gelişimine katılan bir üretici güç olduğu sorusunu araştırmaya çalışmamız yöntemsel açıdan mümkündür. Gerçek bir sosyal psikolojik araştırma, ekonomik gerçekleri betimlemeye başlayarak libidinal yapının kendisini nasıl bu gerçeklere uydurduğunu gösterecektir.

23 Sombart, *Der Bourgeois.* Münih and Leipzig, 1913, s. 2.

Son olarak tarihi yapının, başka bir karmaşık ve çok daha tartışmalı bir sorusunu da göz ardı edeceğiz: Tarihte hangi noktadan itibaren, kapitalizm ve burjuva kapitalizminin ruhu hakkında konuşmaya başlayabiliriz? Bu soru üzerinde durmaktan çok, böylesi bir ruhun var olduğunu ve kimi temel özellikler taşıdığını söyleyebiliriz. Bunların ilk olarak on beşinci yüzyıl Florence'da mı (Sombart'ın iddia ettiği gibi), on yedinci yüzyılın İngiltere'sinde mi, Defoe'da mı, Benjamin Franklin'de mi, Andrew Carnegie'de mi ve tipik on dokuzuncu yüzyıl tüccarında mı görüldüğü o kadar da önemli değildir.[24]

Bu burjuva kapitalist ruhun özel doğası, artık sahip olmadığı kapitalist öncesi ruhun (örneğin ortaçağın) özelliklerinden söz edilerek çok kolayca olumsuz terimlerle betimlenebilir. Zevk duyma ve yaşamdan keyif almak, burjuva ruhunun artık temel aldığı bir hedef değildir; çeşitli etkinliklerin, özellikle ekonomik etkinliklerin, kendilerine hizmet için var oldukları açık bir amaç da değildir. İster ortaçağ feodal sınıfının aldığı dünyevi zevklerden, isterse kilisenin kitlelere vaat ettiği "kutsanmışlıktan" ya da bir insanın, şatafatlı festivallerden, güzel resimlerden, görkemli binalardan ve bayram ve özel günlerden aldığı keyiften söz edelim, bu durum bunlar için de geçerliydi. Önceleri insanın doğuştan mutlu olmaya, kutsanmışlığa, zevke hakkı olduğuna inanılırdı; bu, ister ekonomik olsun ister olmasın, tüm insan etkinliğinin en doğru amacı olarak görülürdü.

Burjuva ruhu, bu konuda çok belirleyici bir değişmeyi ortaya koydu. Mutluluk ve kutsanmışlık, yaşamın sorgulanamaz amacı olmaktan çıktı. Değerler ölçeğinde başka bir şey ilk sırayı aldı: Görev. Kraus bunu, skolastik bakış açısı ile Calvinist bakış

---

24 *Bkz.* Sombart, *Der Bourgeois*, Münih, 1913; Max Weber, *Ges. Aufsätze zur Religionssoziologie*, Tübingen,1920, Vol. I; Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism*, Londra, 1927; Brentano, *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*. Münih, 1916; Troeltsch, *Die Soziallehren der christlichen Kirche*, Ges. Schr., Tübingen, 1919, Vol. I; Kraus, *Scholastik, Puritanismus und Kapitalismus*, Munich and Leipzig, 1930. Bütün bunlar okur açısından geniş bibliyografilere sahiptir.

açısı arasındaki en önemli ayrımlardan biri olarak değerlendirir: "Calvin'in çalışma ahlakıyla skolastik dönemin çalışma ahlakı arasındaki en keskin ayrım, ilkinin hedef doğrultusunu ortadan kaldırışı ve insanın yaşamındaki arayışta resmi itaate odaklanmasıdır. İnsan üzerinde çalıştığı gereç, artık hiçbir fark oluşturmuyordu. Derin görev ve itaat duygusuna göre hareket etmek için demirden disiplin talep edildi."[25] Max Weber ile aralarındaki birçok farklılığa rağmen, Kraus onu bu konuda destekledi: "Bir insanın dünyevi arayış içinde görevini yerine getirmesinin, en yüksek ahlaki öz düzenleme olduğu düşüncesini, ilkel kilise ve ortaçağın hiçbir zaman bilmediğinden söz ederken, Weber kesinlikle haklıydı.[26] Görev değerlendirmesi (mutluluk ve kutsanmışlığın yerine) en yüksek değer olarak bütün burjuva düşüncesi boyunca –hem teolojik hem de diğer ussallaştırmalarda– Kalvinizimde ruh gerçekliğini sürdürür.

Görev düşüncesinin merkezi hale gelmesiyle başka bir değişme daha meydana geldi. İnsanlar artık, kendilerine uygun, geleneksel geçimlerini sürdürmek için ekonomik bir etkinlik içinde değillerdi: Mal mülk edinmek ve biriktirmek gibi şeyler, bir insanın sahip olduğu şeyden hoşnutluk duyup duymadığına bakılmaksızın etik normlar oldular. Süregelen yazında bu gerçeğe o denli gönderme yapılmıştır ki burada yalnızca birkaç açık örnek sunma ihtiyacı duyuyoruz.

Sombart, biriktirme ve ekonomik davranmaya verilen yeni değerin özellikle çarpıcı bir örneği olarak Alberti ailesinin "aile kitaplarından" söz eder. İşte size birkaç alıntı:

> Sonunda başınıza bela olacak gereksiz harcamalardan kaçının.
> Gerekli olmayan herhangi bir harcama kesinlikle deliliktir.
> Tutumluluk, boşu boşuna yapılan harcamaların tiksinçliği

25 Kraus, *Age.*, s. 245.
26 *Age.*

oranında övgüye değer ve iyidir.

Tutumluluktan kimseye zarar gelmez, ailenin en büyük destekçisidir.

Tutumluluk bir nimettir.

En çok sevdiğim insanların kim olduğunu biliyor musun? Parayı sadece gerekli olan şeylere harcayıp artıdeğeri biriktirenlerdir, bunları tutumlu ev sahipleri olarak adlandırıyorum.[27]

Alberti, aynı zamanda insanın enerjisini de ekonomik bir biçimde kullanması gerektiğini söyler.

Gerçek *Maserizia* bizim olan üç şeyin kullanımını gerektirir: Ruhumuzu, vücudumuzu ve hepsinden de öte zamanımızı!

Bu değerli malın, yani zamanın boşa harcanmasından kaçınmak için, şu kuralı hep takip ederim: Asla boyun eğmeyeceğim tembelliğe. Bitkin düşünceye değin uykudan uzak duracağım... Bu yüzden kendime kimi işler çıkartarak tembellik ve uykudan kaçınırım.Yapılması gerekenleri başarmak için, sabah kalktığımda kendime bir zaman çizelgesi çizip, günün programını çıkartırım. Sabah, öğleden sonra ve akşamı planlayarak, yapılması gereken her şeye zaman ayırırım. Böylelikle, bütün işlerimi hiç zorlanmadan sıraya koyarım... Akşamları uyumadan önce o gün yaptığım her şeyi gözden geçiririm. Zamandansa, uykudan olmak yeğdir.[28]

Aynı ruh Puritan ahlakını,[29] Benjamin Franklin'in özdeyişlerini ve on dokuzuncu yüzyılın kentli vatandaşın idaresini de içermektedir.

27 L. B. Alberti, *I libri della famiglia*, Florence, G. Mangini, 1908; Sombart tarafından alıntılandı, *Age.*, s. 140.
28 Sombart tarafından alıntılanmıştır, *Age.*, s. 142-143.
29 *Bkz.* Kraus, *Age.*, s. 259.

Mal mülke yönelik bu tutumla yakından ilişkili olarak, burjuva ruhunun bir başka özelliği de, özel alana atfedilen önemdir. Maddi ya da ruhsal olabilen içeriğinden oldukça farklı olarak, özel olan kutsaldır; bu alana yapılan herhangi bir saldırı temel suçtur (Mal mülkü olmayanlar arasında dahi rastlanabilecek olan, Sosyalizme yönelik güçlü etkili tepkiler, büyük oranda Sosyalizmin özel alana tehdidi temsil etmesi gerçeğiyle açıklanabilir).

Başkalarına göre ne türden ilişkiler, burjuva kapitalizminin "ruhu" için çok temel özelliklerdir? En göze çarpanı, burjuva cinsel ahlakının dayattığı cinsel zevke yönelik kısıtlamadır. Kuşkusuz Katolik ahlak da böyle bir zevkin yanında değildir; ancak, şüphesiz ki *uygulamada* burjuva Protestan dünyasının yönetimi bu konuda burjuva öncesi dünyadan bütünüyle farklıdır. Benjamin Franklin gibi bir insanın duyguları, yalnızca bir ahlaksal norm değil, aynı zamanda burjuva uygulamasını da yansıtır. Erdem değerlendirmesi içinde, namusla ilgili olarak şunu söyler (12. nokta): "Sağlık ve soy uğruna olanların dışında etin zevkinden keyif almayın. Bunu takatsizlik ve bitkinlik derecesine kadar kullanmayın ya da başka birinin huzur ve sükûnetine zarar vermeyin."[30]

Cinsel zevkin değersizleştirilmesi, burjuva toplumu içinde tüm insan ilişkilerinin maddileştirilmesi anlamına gelir. Özellikle sevgi ilişkileri, çoğunlukla ekonomik kaygılardan sonra gelmeye başladı. Bu maddileşmeyle beraber, insanın hemcinslerinin kaderine yönelik duyarsızlığı, burjuva toplumu içindeki ilişkileri nitelendirir oldu. Bu, kapitalist öncesi süreçte zulmün hiç olmadığı ya da daha az olduğu anlamına gelmez. Burada önemli olan, burjuva duyarsızlığının kendi belirleyici nüansı ve tonunun olmasıydı; öteki insanlar için duyulan bireysel sorumluluktan eser yoktu,[31] kimi koşullar

30 Benjamin Franklin, *Autobiography*.
31 Franklin, en önemli erdemleri şöyle sıralar: Ilımlılık, az konuşma, düzenlilik, azimlilik, tutumluluk, özen ve sebatla çalışma, içtenlik, tarafsızlık, temizlik, ağırbaşlılık, namus ve (daha sonra eklenen) alçakgönüllülük. Çok belirgin bir şekilde, yardımseverlik, sevgi ve inceliğe yönelik bir şeyden söz etmez.

olmadan insanın kendi hemcinslerine beslediği sevgiye yer yoktu.

Defoe, bize bir burjuva duyarsızlığının klasik bir dışavurumunu sunar. Yoksulları "özel yasalar isteyip ulusun omuzlarında ağır yük oluşturan, işe yarar hiçbir şey yapmayıp, sızlanıp duran ayak takımı" olarak betimler.[32] Bildiğiniz gibi kapitalizm gerçekte özellikle on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda bu bakış açısıyla işledi. Hatta 1911'e kadar, Amerikan Tütün Şirketler Birliği aynı bakış açısından dolayı suçlandı: "Rekabet dünyası içinde, insanlar acımasızca bir kenara itildi."[33] Birçok on dokuzuncu yüzyıl Amerikan endüstri lideri bu konuda çok geniş örnekler sundu.

Burjuva bilincinde, bu toptan merhamet yoksunluğu çok da ahlaksızca değil gibiydi. Aksine, belli dini ya da ahlaki düşüncelerde demir atmıştı. Kilisenin inançlı çocuklarını garanti altına alan kutsanmışlık yerine, burjuva düşüncesinde, görevini yerine getiren insana mutluluk bir ödüldü. Bu fikir, kapitalist sistemde becerikli bir birey için ulaşılamayacak hiçbir başarı sınırı olmadığı düşüncesiyle iyice pekiştirilmişti.

Burjuva karakterindeki (özyapısındaki) bu merhamet yoksunluğu, kapitalist sistemin ekonomik yapısı için gerekli bir uyumu temsil ediyordu. Serbest rekabet ilkesi ve beraberinde gelen en uygununun hayatta kalma düşüncesi, iş anlaşmalarında merhametin kendilerine engel oluşturmadığı bireyleri gerektiriyordu. En az merhamet gösterenler, en büyük başarı şansına sahiptirler.

Son olarak, çok geniş çevrelerden yazarlar tarafından önemi üzerinde vurgulamada bulunulan başka bir özellikten söz etmeliyiz: Mantıklılık, hesaplılık ve hedeflilik ilkesi. Bana öyle geliyor ki, daha yüksek derecede usa vurma etkinliği şekilleriyle hiçbir ilişkisi olmayan bu burjuva mantıklılığı,

32 Daniel Defoe, Giving Alms No Charity, Londra, 1704, s. 426.
33 Sombart tarafından alıntılanmıştır, op. cit., s. 234.

betimlemiş olduğumuz "düzenlilik" psikolojik kavramıyla büyük oranda eşleşmektedir. Franklin'in *Autobiography'si* bu alışılmışın dışındaki burjuva "düzenliliği" ve "mantıklılığına" yönelik tipik örnekler sunar.[34]

Özetleyecek olursak, bildiğimiz burjuva kapitalist ruhun ana özellikleri olarak şunları sıralayabiliriz: **(1)** tek başına hedef olarak zevkin rolünün sınırlandırılması (özellikle cinsel zevk); **(2)** tek başlarına birer hedef olarak toplama, sahip olma ve biriktirme üzerinde durularak sevgiden kaçınılması; **(3)** en yüksek değer olarak kişinin görevini yerine getirmesi;

---

34 Bu "düzenliliğin" güzel bir örneği, Franklin'in kendi özgeçmişine de koyduğu günlük program örneğidir. Düzen talepleri, yaptığım her etkinlik için doğru zaman ve yer gerektirir. Bu nedenle bütün gün için uygulanabilecek olan aşağıdaki programı hazırladım.

Sabahın erken saatleri Bugün hangi iyi şeyleri yapmalıyım?	5) Kalk, yıkan, Tanrı'ya dua et. 6) Gününü planla ve işe git, kahvaltı, vb. 7) 8) 9) İş 10) 11)
Öğlen	12) Oku, hesaplarını gözden geçir, yemek ye.
Öğleden sonra	1) 2) 3) İş 4) 5)
Akşam Hangi iyi şeyleri yaptım?	6) İşleri düzene koy, akşam yemeğini ye; müzik, dinlenme, sohbet. 7) Günün değerlendirmesi. 8) 9)
Gece	10) 11) 12) Uyu. 1) 2) 3) 4)

Franklin aynı zamanda, kendi on üç erdemini de listeler, bunlarla ilgili hata yapıp yapmadığını kontrol eder. Bu da yukarıda Abraham'ın betimlediği aynı "düzenliliğin" bir dışavurumudur.

(4)"düzenlilik" üzerinde aşırı durulması ve insanın hemcinslerine karşı merhameti bırakması.

Bu karakter (özyapı) özelliklerini, daha önce betimlediğimiz tipik anal karakter (dışkıl özyapı) özellikleriyle karşılaştırdığımızda ikisi arasında geniş bir uyuşma ve benzerlik olduğu kolayca görülebilir. Bu uyuşma bir gerçekse, burjuva insanın libidinal yapısının anal libidonun yoğunlaşmasıyla nitelendirildiğini söylediğimizde haklı çıkmış olacağız. Etraflıca bir araştırma, burjuva-kapitalist karakter özelliklerinin tam bir psikanalitik betimlemesini bize sağlayacaktır. Aynı zamanda, bu özelliklerin nasıl ve hangi oranda, kapitalist ekonomik yapının istemlerine uyum olarak gelişeceğini de gösterecektir; öte yandan esas olarak bunun altında yatan anal erotizmin ne oranda kapitalist ekonominin gelişiminde üretici güç olarak hizmet ettiğini de gösterecektir.[35]

Daha önce söz ettiğim gibi bu makale kapitalizmin ya da kapitalist ruhun başlangıcının ne zaman olduğu sorusuyla ilgilenmiyor. Ancak, kimi ciddi yanlış anlaşılmalardan kaçınmak için, tekelci kapitalizmin gelişimi üzerinde durmamız gerekir. Şu açık ki, on dokuzuncu yüzyıl tipik burjuva karakter (özyapı) özellikleri, işinin hem sahibi, hem de müdürü olan kendi kendini yetiştirmiş, bağımsız girişimciye ilişkin klasik tip yok oldukça, on dokuzuncu yüzyıl tipik burjuva özyapı özellikleri de kaybolmakta. Daha önceki iş adamı tipinin özellikleri, yeni kapitalist tipi için bir yardımcı olmaktan çok engel olmaya başladı. Günümüz kapitalizminde, bu ikin-

---

35 Bu bildirinin ana teması açısından, kişinin libido kuramına göre mi, yoksa daha sonraki yıllarda yaptığım gibi enerji yüklü tutkulara göre mi yaklaşıldığı, daha önce de söylediğim gibi görece çok az fark oluşturur. Bu noktada, klinik verilerin gözlemiyle de Freud ve diğerleri tarafından da onaylanmış olarak anal karakterin betimlenişini bulduğumu belirtmek isterim. "Anal" karakter yerine "istifleyiciyi" kullandığım Man for Himself'deki değerlendirmem, anal erojen bölgede odaklanmaktan öte, başkalarına ve başka şeylere yönelik özel bir tutum şeklinde gördüğüm sendromun yalnızca açıklamasına gönderme yapmakta. (Dışkı ve bunun eşdeğerlerinin istifleyici karakterde özel bir rol oynadığı doğru, fakat bu "nedenlerden" çok, sembolik ifadelerdir.) "İstifleyici" karakter terimi, uygulamayı kapitalizmin ruhuna göre değiştirmeden bu bildiri içinde kullanılabilir. (1970)

ci tip ruhuna ait betimleme ve çözümleme psikanalitik sosyal psikolojinin üstlenmesi gereken başka bir görevdir.

Yine de, bir toplumsal sınıfta, daha önceki bu karakter özellikleri tekrar edip durdu; örneğin, alt orta sınıf arasında. Almanya gibi kapitalist açıdan gelişmiş ülkelerde, bu sınıf ekonomik ve siyasal olarak güçsüzdür; yine de, erken (on sekizinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla) kapitalist değerler sisteminin modası geçmiş formlarında ekonomik görevini yerine getirmeye devam eder. Günümüzün küçük burjuvasında da önceki kapitalist ruha atfedilen aynı anal karakter (dışkıl özyapı) özelliklerini buluruz.[36]

İşçi sınıfı, bu anal karakter (dışkıl özyapı) özelliklerini, alt orta sınıfa göre daha az derecede sergiliyor gözükmektedir.[37] İşçinin üretim sürecindeki yerinin bu özellikleri mutlak kıldığını düşündüğümüzde özellikle bu fark daha kolay anlaşılabilir.[38] Yine de ortada yanıtlanması zor bir soru var: Serma-

---

36 Alt orta sınıfın analizi de, sosyal psikoloji açısından önemli bir görev. İncelemeye özellikle değer olan da bu sınıfa özgü devrimci tutumdur. Anal tutumun temel bir özelliği olan ataerkil yetkeye saygı ve disiplin ile isyanın bir karışımını içerir. İsyankârlık doğrudan, her şeye rağmen dokunulmayan baba yetkesine doğrultulmuş değildir. Bu duygu ikircimi, nesnelerin birbirlerinden ayrılmasıyla tatmin edilmiş olur. Yetke arzusu insanı güçlü bir lidere doğru yöneltirken, diğer özel baba figürleri isyan nesnesi olurlar.

Üst sınıf ile alt sınıf burjuva arasındaki fark, alt sınıf bira salonlarının anal şakaları ile üst sınıf şarap mahzenlerindeki genital şakaların zıtlığında çok iyi örneklenir.

37 Bir diğer önemli soru da üst orta sınıf arasında genital karakter özelliklerinde artış olduğu hakkında ne dereceye değin konuşabileceğimizdir. Tam anlamıyla yanıtlanması zor bir soru, çünkü "genital karakter" klinik ve bireysel psikolojide henüz yeterince araştırılmış değildir.

38 İşçi sınıfı karakter özelliklerinin analizinin, sosyalizmin bu sınıf içindeki başarısının ve başarısızlığının anlaşılmasında çok önemli olduğu açıktır. Burada bizler sadece Marksizmin konumu (insanın saygınlığını ve özgürlüğünü, ekonomik etkinliklerin ötesinde ve üstünde tutan, insanın koşulsuz mutluluk ve doyum hakkını öne süren ve kapitalizm içerisinde insan ilişkileri) ile Marksizmi, bireysel hisseler arasında eşit bölüşümü talep etme çabası şeklinde yanlış değerlendiren burjuva ruhunun anal özellikleri arasındaki karşıtlıktan söz edeceğiz.

Bununla çok yakından ilişkili bir başka sorudan da, burada sadece söz edeceğiz. Ruhsal alanda, ataerkil yetkenin geri çekilişi ve ana merkezli özelliklerin ortaya çıkışı. Örneğin, yerküre, bütün çocukları için cömert ve verici anne halini almıştır. Alt orta kesim faşizmi için kadının bağımlılığı ve erkeksi yetke üzerinde yoğunlaşılmasına rağmen kadının kurtuluşu bununla bağlantılı bir harekettir. Faşizmin ataerkil yapısı ile milliyetçilik arasındaki ilişki de bu sorunlu alanın bir başka yönüdür.

yesi ve üzerinde konuşacak bir birikimleri olmayan hem işçi sınıfının hem de alt orta sınıfın bu kadar çok sayıda üyesi, neden hâlâ burjuva anal karakter (dışkıl özyapı) özelliklerini ve buna karşılık gelen ideolojileri sergilemekteler? Bana öyle geliyor ki, en belirleyici neden, bu özelliklerin altında yatan libidinal yapının, aile ve diğer geleneksel kültürel etmenler tarafından koşullandırılmasıdır. Böylelikle, kendi başına bir ağırlığı var ve daha önce uyum gösterdiği ekonomik koşullara göre çok daha yavaş değişmektedir.

Bu çeşit bir sosyal psikolojinin toplum için ne türden önem ve anlamı var? Taşıdığı temel değeri şu gerçeğin altında aramak gerekir: Toplumun gelişmesi ve üretici güçlerinin daha ileri (ya da geri) gitmesi için çalışan etmenler olarak rol ve karakterlerinde anlam bulan libidinal güçlerin anlaşılmasını mümkün kılar. Böylece, bu değerler sisteminin "ruhu" kavramına, somut ve bilimsel açıdan doğru bir anlam kazandırması mümkün olur. Eğer bir toplumun "ruhu" kavramı bu açılardan anlaşılırsa, sosyolojik alanda yer alan çok sayıda tartışmayı da mutlak kılacaktır. Çünkü bu tartışmaların birçoğu, "ruh" kavramının, çok geniş ölçüde farklı, hatta karşıt ideolojilerde anlam bulan karakter özelliklerinden çok, ideolojiye gönderme yaptığı gerçeğinden yola çıkmaktadır. Psikanalizin uygulanması, sosyologlara bu soruları araştırmalarında yalnızca yararlı bakış açıları sunmayıp, aynı zamanda yanlış psikolojik kategorilerin eleştirisinin kullanımını da engelleyecektir.[39]

---

39 Yanlış ve yüzeysel psikolojik kategorilerin kullanımı Sombart tarafından sınıflandırılmıştır. Kapitalist öncesi insan hakkında şunları söyler: "Bu, doğal insandır, Tanrı'nın yarattığı insan olarak. İnsan doğasının kendisinden ortaya çıkacak şekilde ekonomik tutumu çok açıkça ortadadır." (Sombart, *Age*, s. 11) Aynı yüzeysellik, çocuk olarak iddia ettiği kapitalist girişimcinin ruhsal analizinde de görülür:

Böylesi insanların en son değerleri, bütün ruhsal süreçlerin en basit unsurlara indirgenmesini temsil eder. Bebek ruhunun basit durumuna geri dönüş. Bunu şöyle ispatlayayım. Çocuğun yaşantısını dört temel değer karmaşası kapsar: 1) fiziksel boyut; 2) çabuk hareket; 3) yenilik; 4) iktidar duygusu. Bu aynı değerler ve bence sadece bunlar aynı zamanda çağdaş insanın değerler sisteminde bulunan şeylerdir. (Sombart, *Age*, s. 221 ff)

Sonsöz

Bu kitap, psikanalizin bunalımını ele aldı. Yine de bakış açısını yitirmemek adına şunu belirtmek gerekir: Kimse, bunun daha büyük bir bunalımın bir parçası olduğunun farkına varmadan bu konuyu ele alamaz. Bu, çağdaş toplumun bunalımı mı? Yoksa insanın bunalımı mı?

Evet, durum böyle, fakat günümüzün esas bunalımı insanlık tarihinde de biricik olan bunalımdır; bu, *yaşamın kendisinin bunalımıdır*. İşi bilenlerin ve duyarlı olanların ellerinden geldiği kadar açıkça ifade etmeye çalıştıkları şeyleri tekrar etmeye gerek yok. Elli yıl içinde –belki de daha kısa sürede– yerküredeki yaşamın bitmeye yüz tutacağı olasılığıyla karşı karşıyayız; bunun nedeni sadece nükleer, kimyasal ve biyolojik savaşlar (her geçen yıl, teknolojik ilerlemelerle silahlar çok daha yakıp yıkıcı bir hale gelmekte) değil, teknolojik ilerlemeler de toprağı, suyu ve havayı yaşamın devamlılığı açısından uygunsuz hale getirmektedir.

Psikanalizin yaşamdaki bu bunalımla bir ilgisi var mı?

Belki de yoktur. Belki de zarlar çoktan atıldı: Körlük ve zihinsel uyuşukluk, aç gözlülük ve hırslarıyla uyarılan hem önderler hem de önderlik edilenler toptan yok etme yolunda öyle bir kararlılıkla ilerliyorlar ki neyin yolda olduğunu gören azınlık, Yunan dramasının korosu gibi kalıyor; trajik gidişat üzerine yorum yapabiliyorlar, fakat bunu değiştirecek iktidardan yoksunlar.

Yine de hayat devam ettiği sürece kim umut beslemekten vazgeçebilir ki? Milyonlarca insan için hayat, nefes, kahkaha, çığlık ve umut var olduğu sürece kim sessiz kalabilir ki? Biyologlar, kimyacılar, genetikçiler, ekonomistler, fizikçiler, din adamları, felsefeciler, sosyologlar ve psikologlar tehlikelerden geçmişte söz etmişlerdi, hâlâ da konuşmaktalar ve hepsi olmasa da bazıları olaylara, kendi özel alanları ve gözlem noktalarından bakmaktalar. Psikanalistin de kendi gözlem noktasından konuşması gerekir. Tıpkı diğerleri gibi, o da zamanın kısa olduğunun ve esas konular üzerine gitmesi gerektiğinin farkında.

Bu noktada, yalnızca kendi düşünme çerçevemdeki ana konular üzerinde durabilirim; bu bildirilerde bunları göstermeye çalıştım, fakat bunları yeniden okuduktan sonra kısa bir açıklama yapmanın sırasının geldiğini hissediyorum. Öncelikle psikanaliz, gücün harekete geçmesini felce uğratan ölümcül yanılsama ve ussallaştırmaların üstünü açma ve eleştirel farkındalık konularıyla uğraşmaktadır. Bunun da ötesinde, inanıyorum ki psikanalizin bu konuda yapabileceği en önemli katkı, yaşamın kendisine yönelik tutum sorunudur. Yine de burada, ömrünün ikinci yarısında, ölüme ve yıkıcılığa karşı duyulan şiddetli arzunun, yaşam mücadelesi kadar insanın köklü ve kökünden sökülüp alınamaz bir parçası olduğuna inanan Freud'dan, psikanaliz ayrı tutulmalıdır. K. Lorenz gibi diğerleri de başka bir kuramsal bakış açısından olsa da insanın saldırganlığının doğuştan geldiğini ve çok zor denetlenebileceğini ileri sürmüşlerdir.

Yıkıcılığın doğuştan gelen karakterini bulmadaki bu arzuda (yeri gelmişken belirtmekte yarar var; savaş tehlikesiyle ilişkili uyuşukluğun ussallaştırılmasında bu oldukça işe yarar bir şeydir) birbirlerinden tümüyle farklı saldırganlık çeşitleri arasında ayrım yapmak için hiçbir çaba gösterilmedi: Yaşamsal çıkarlara karşı yapılan gerçek –ya da iddia edilen– tehditlere karşı bir savunma olarak gelişen ve yaşama hizmet

eden *tepkisel saldırganlık*; insanlar üzerinde tam bir denetim ve her şeye gücü yetme arzusu olan *sadizm;* yaşamın kendisine karşı beslenilen nefret ve yok etme arzusu olan *yıkıcılık.* Çeşitli ve tamamıyla birbirinden farklı saldırganlık türlerini yeterince birbirinden ayıramayacağından, insan, kuşkusuz bu saldırganlık türlerinin her birinin varlığı ve yoğunluğundan sorumlu koşulları inceleme aşamasına ve bundan da öte yoğunluklarını azaltma yollarına ulaşamayacaktır bile.

İnanıyorum ki en temel sorun, yaşama sevgisi (biyofili) ile ölüm sevgisi (nekrofili) arasındaki karşıtlıktır; iki koşut, biyolojik eğilim olarak değil seçenek olarak –biyofili, biyolojik olarak normal yaşam sevgisidir, nekrofili ise onun patolojik sapkınlığıdır– ölüme duyulan sevgi ve sempatidir.[1] Biyofili ve nekrofili genellikle aynı kişide birlikte yer alır; bunlar karışık olsun ya da olmasın önemli olan bu iki temel tutkunun kendi yoğunluklarıdır. İnsanların çoğunluğu ölüm sevdalısı değildirler.[2] Ancak insanlar, özellikle bunalım dönemlerinde, bu gözü dönmüş çaresiz ölüm sevdalıları (necrophiles) tarafından etki altına alınırlar; ölüm sevdalıları hep acizdir. İnsanlar, kuşkusuz esas amaçlarını –yani yıkıcılığı– gizleyen ve mantıklılaştıran slogan ve ideolojilerinin etkisinin altına girebilirler. Ölüm sevdalıları onur, düzen mal mülk ve geçmiş adına konuşurlar; ama bazen de gelecek, özgürlük ve adalet adına. Psikanaliz, kişiye bir diğerinin *söyledikleri* karşısında şüphe duymayı öğretir; bu yüzden –sözler en iyi ihtimalle ve genellikle yalnızca bilinci ortaya koyduğu için– satır aralarını okumak, "üçüncü kulakla" dinlemek; el, kol ve yüz hareketlerini, vücudun her ifadesini okumak gerekir.

1 Freud'un kötücül anal karakter formuyla çok yakından bağlantılıdır.
2 Michael Maccoby tarafından yapılan ön çalışmalar; ABD ve Meksika nüfusunun çeşitli kesimlerden yaklaşık %10'unun uç düzeyde nekrofili biçimleri taşıdığını varsaymanın gayet makul olduğunu göstermiştir.

Psikanaliz, o yüce ideolojilerin maskesi ardındaki ölüm sevdalılarını fark etmemize ve onların ne söylediklerini değil de ne olduklarını görmemize yardımcı olacaktır. Öte yandan, yaşam sevdalılarını da yine sözleriyle değil de oldukları halleriyle bulup çıkarabilmemizi sağlayacaktır. Hepsinden de öte, psikanaliz kişide ölüm ve yaşamla ilgili öğelerin bulunup çıkarılmasında ve bu mücadelenin anlaşılmasında, bir insanın kendi yaşama sevdası ile düşmanına karşı zaferini istemesine yardımcı olacaktır. İnsan adına, barış adına ya da Tanrı adına konuşmak –bu sözler "Yaşam adına!" ile başlayıp bitmediği sürece– belirsiz olarak kalacaktır.

Psikanalizin Bunalımı, Erich Fromm'un farklı tarihlerde (1923-1969) Freud, Marx ve sosyal psikoloji üzerine yazdığı makalelerden oluşur. Freud ve Marx'ın kuramları arasındaki ilişki üzerine yapılan zihin bulandırıcı ve amatörce tartışmalar masaya yatırılır. Esas olarak psikanalitik kurama öncelik tanınıp psikanalizdeki gelişimin toplumsal etkileri çözümlenmeye çalışılır. Çünkü Fromm'a göre psikanaliz, "o yüce ideolojilerin maskesi ardındaki ölüm sevdalılarını fark etmemizi ve onların ne söylediklerini değil, ne olduklarını görmemizi sağlar." Ve yine Fromm'a göre, "İnsan adına, barış adına ya da Tanrı adına konuşmak, bu sözler 'Yaşam adına!' ile başlayıp bitmediği sürece belirsiz olarak kalacaktır."

15 TL

